

*Αναζητώντας την επικαιρότητα
της δεκαετίας του '90.*

*Απόπειρα ανάδειξης των ιδιαίτερων
χαρακτηριστικών των ψηφοφόρων του ΔΗ.Κ.ΚΙ.*

Τάσεις αποδόμησης στο ελληνικό κομματικό σύστημα

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

του Νικόλαου Η. Παπαχρήστου,

ΠΡΟΤΥΠΟ

ΕΡΓΑΣΙΑ

ΠΡΟΤΥΠΟ

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΤΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

Επιβλέπων Καθηγητής : κ. Γιάννης Βούλαρης

ΑΘΗΝΑ
Ιούλιος 2008

Αναζητώντας την επικαιρότητα της δεκαετίας του '90.

Απόπειρα ανάδειξης των ιδιαιτέρων
χαρακτηριστικών των ψηφοφόρων του ΔΗ.Κ.ΚΙ.

Τάσεις αποδόμησης στο ελληνικό κομματικό σύστημα

Νικόλαος Η. Παπαχρήστου

<u>ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ</u>		
<u>Κεφάλαια</u>		Σελ.
<i>I.</i>	<i>Εισαγωγή</i>	2
<i>II.</i>	<i>Η πρόσκληση της δεκαετίας του '90. Η πολιτική συγκυρία εμφάνιση του ΔΗ.Κ.ΚΙ.</i>	4
<i>III.</i>	<i>Εκλογική κοινωνιολογία των ψηφοφόρων του ΔΗ.Κ.ΚΙ. Απόπειρα ανάδειξης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους.</i>	24
<i>IV.</i>	<i>Συμπεράσματα-διαπιστώσεις</i>	
	<i>α. Για τους ψηφοφόρους του ΔΗΚΚΙ</i>	63
	<i>β. Για το κομματικό σύστημα</i>	83
<i>V.</i>	<i>Αντί Επιλόγου</i>	91
<i>VI.</i>	<i>Περιεχόμενα Παραρτήματος</i>	96
	<i>α. Ταυτότητας έρευνας</i>	98
	<i>β. Πίνακες</i>	100
<i>VII.</i>	<i>Βιβλιογραφία</i>	130

Εισαγωγή

Ο Δημήτρης Τσοβόλας υποστήριζε το χειμώνα του 1995 ότι «οι πολίτες αποστασιοποιούνται από τα υπάρχοντα πολιτικά κόμματα και προσπαθούν να αντιδράσουν χωρίς ουσιαστικό αποτέλεσμα» διότι, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του, δεν έχουν την δυνατότητα για μια «γνήσια» και «συγκροτημένη προοδευτική πολιτική έκφραση». Έτσι, κατέληγε στη διαπίστωση ότι «χρειάζεται συνεπώς, να καλύψουμε αξιόπιστα αυτό το πολιτικό κενό».

Αυτό ήταν, μεταξύ άλλων, το πρόσταγμα που τον οδήγησε στη ίδρυση του Δημοκρατικού Κοινωνικού Κινήματος (ΔΗΚΚΙ), η βεβαιότητα ότι η φθορά τω παραδοσιακών κομμάτων, κυρίως των μεγάλων πολιτικών κομμάτων, ήταν τετελεσμένη και μη αναστρέψιμη, τα οποία τότε πράγματι περνούσαν μια κρίση αξιοπιστίας, αλλά αυτό δεν σήμαινε, όπως έμενε στην συνέχεια να αποδειχθεί, ότι είχαν εισέλθει σε τροχιά οριστικής παρακμής.

Αγνοήθηκαν μερικές σταθερές, όπως ότι τόσο το ΠΑΣΟΚ όσο και η ΝΔ έχουν γερές ρίζες, οι σχέσεις τους με την κοινωνία και τους πολίτες είναι πολυδιάστατη και ανθεκτική σε βαθμό που η χώρα μας να αποτελεί περίπτωση αυξημένης σταθερότητας και αντοχής του πολιτικού της συστήματος, το οποίο από τα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια αναπτύσσονταν σε δομές σχεδόν απαγορευτικές για την εμφάνιση και την ανάπτυξη νέων πολιτικών οργανισμών.

Αυτό πιθανό να οφείλεται σε λόγους που σχετίζονται με τη *χρονική υστέρηση* της ανάπτυξης του δημοκρατικού μας πολιτεύματος, συγκρινόμενο με τα αντίστοιχα της δυτικής και βόρειας Ευρώπης, η οποία ευρωπαϊκή εμπειρία, με τη σειρά της, μας δείχνει ότι η αντοχή όλων των *βασικών* κομμάτων είναι πολύ μεγαλύτερη από ότι υπέθεταν οι αναλυτές και οι θεωρητικοί λίγα χρόνια πριν. Η πρόβλεψη ότι στις σύγχρονες κοινωνίες θα υπάρχει κατάρρευση των πολιτικών κομμάτων, λόγω του ευμετάβλητου των εκλογικών επιλογών των πολιτών, δεν φάνηκε να επαληθεύεται από τις εξελίξεις της περασμένης δεκαετίας.

Η ψήφος έγινε περισσότερο κινητική, χωρίς όμως να προκαλέσει ριζικές ανατροπές, οι πολίτες ασχολούνται λιγότερο με την πολιτική, όμως αυτή δεν έχει πάψει να παίζει ουσιαστικό ρόλο στο σύστημα αξιών και αντιλήψεων τους. Η διαδικασία αλλαγής των κομματικών συστημάτων και της πολιτικής αντιπροσώπευσης της κοινωνίας αποδεικνύεται πολύ πιο σύνθετη από τις υποθέσεις και τις προβλέψεις των αρχών της δεκαετίας του '90. Έτσι λοιπόν το ΔΗΚΚΙ έπεσε θύμα των ίδιων των (μεγάλων) προσδοκιών του και των λανθασμένων εκτιμήσεων του. Εκεί βρίσκεται και το δικό μας ενδιαφέρον, να

κατανοήσουμε τι ακριβώς συνέβη στη δεκαετία του '90, πως συγκροτήθηκαν αυτές οι πλάνες, και πολύ περισσότερο ποιοι συμμετείχαν σε αυτές και πως αυτοί συμπεριφέρθηκαν. Έτσι επιλέχθηκε το ΔΗΚΚΙ, ένα πολιτικό κόμμα που η εμφάνισή του, αλλά και ολόκληρη η (σύντομη) πολιτική του σταδιοδρομία έλαβε δράση εντός αυτής της δεκαετίας, υπήρξε από τα πρώτα και από τα πιο χαρακτηριστικά θύματα της φαινομενικής (τελικά) σύγχυσης και αβεβαιότητας που το ίδιο (νόμιζε πως) διέγινωσεν και πίστεψε πως κυριαρχούσε στην ελληνική κοινωνία.

Έτσι λοιπόν, στην παρούσα εργασία μας, καταλήξαμε να περιοριστούμε στο ΔΗΚΚΙ και ιδιαίτερα στους ψηφοφόρους του. Μας ενδιαφέρει να τους μάθουμε αλλά και να μάθουμε από αυτούς, να περιγράψουμε, μέσα από τις προτιμήσεις τους και τις επιμέρους πολιτικές τους τοποθετήσεις, εκείνους που αναζήτησαν μια νέα πολιτική τοποθέτηση, και τελικά κατά πόσο αυτή αποτέλεσε έκφραση νέων τάσεων στο εκλογικό σώμα και εάν εντοπίζονται μέσα από αυτή τους τη δράση και αναζήτηση τα ιδιαίτερα στοιχεία που συνθέτουν την φυσιογνωμία τους.

Στο πρώτο μέρος επιχειρούμε μια σύντομη καταγραφή των κύριων χαρακτηριστικών της δεκαετίας του '90, επικεντρώνοντας ταυτόχρονα την προσοχή μας στην εμφάνιση του ΔΗΚΚΙ. Στο δεύτερο μέρος ανιχνεύουμε τα στοιχεία που συγκροτούν την πολιτική ταυτότητα των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ, έχοντας ως κύριο εργαλείο στη προσπάθεια μας αυτή έρευνα της εταιρείας V-PRS που πραγματοποιήθηκε από 9-12-1997 έως 8-1-1998 και η οποία επιλέχθηκε ως τέτοιο μέσα από ένα μεγάλο όγκο παρόμοιων ερευνών που πραγματοποιήθηκαν εκείνη τη περίοδο.

Στο τρίτο και τελευταίο μέρος παραθέτουμε τα συμπεράσματα μας και καταθέτουμε τη δική μας εκδοχή για τις τάσεις αποδόμησης του ελληνικού κομματικού συστήματος, που κατά καιρούς, ακόμα και στις μέρες μας, πολλοί υποστηρίζουν, και συνεχίζουν να υποστηρίζουν ότι (όχι μόνο) έχουν εντοπιστεί αλλά και έχουν συντελεστεί. Οι επιφυλάξεις μας προς αυτές τις διαπιστώσεις είναι πολλές και έντονες, γι αυτό και παρακάτω επιχειρούμε να σκιαγραφήσουμε την μετεξέλιξη του κομματικού μας συστήματος, καταθέτουμε την άποψη μας, η οποία νομίζουμε πως απέχει αρκετά από την σχεδόν μονότονη, σε ύφος και επιχειρήματα, εκδοχή της διαφαινόμενης ή συντελούμενης αποδόμησης του, για την οποία τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια πληροφορούμαστε σχεδόν καθημερινά!

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω το Νίκο Βούτση για την διευκόλυνση που μου παρείχε στην αναζήτηση και παραχώρηση του πρωτογενούς υλικού που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα εργασία και τη Δωρούλα Μ. για τη συμπαράσταση της σε όλη τη διάρκεια των σπουδών μου στο ΠΜΣ.

Η πρόκληση της δεκαετίας του '90.

Η πολιτική συγκυρία εμφάνισης του ΔΗΚΚΙ.

Η όλη προβληματική μας ξεκινάει από την άποψη (εγχείρημα) ότι αξιοποιώντας ένα μικρό κόμμα, εδώ συγκεκριμένα το ΔΗΚΚΙ, ως αντικείμενο ανάλυσης μπορούμε να μελετήσουμε και να εξαγάγουμε συγκεκριμένες πληροφορίες και συμπεράσματα για το ελληνικό πολιτικό – κομματικό σύστημα της δεκαετίας του '90 αλλά και για το πώς διαγράφονται οι εξελίξεις σε αυτό στα χρόνια που ακολουθούν.

Στον πυρήνα του προβληματισμού μας είναι η δεκαετία του '90 γιατί κατά τη διάρκεια αυτής (για άλλους στις αρχές, για άλλους στα μέσα αυτής) έχουμε το τέλος της μεταπολιτευτικής περιόδου¹. Εάν κάτι τέτοιο είναι γεγονός, τότε πολύ απλά σημαίνει πως ταυτόχρονα έχουμε και την έναρξη μιας άλλης περιόδου. Με αυτό λοιπόν θα καταπιαστούμε, με αυτή την νέα περίοδο, θέλοντας να μάθουμε εάν έχει κάτι καινούργιο προσθέσει στα μέχρι τώρα δεδομένα μας, γιατί μόνο τότε άλλωστε δικαιούται να προσδιορίζεται ως νέα περίοδος η φάση που έχει πλέον επέλθει το κομματικό μας σύστημα και γενικότερα η πολιτική ζωή στην Ελλάδα.

Έχει υποστηριχθεί ότι η διευρυμένη εκδήλωση του φαινομένου της υπερπολιτικοποίησης που προηγήθηκε είχε ως αποτέλεσμα τα κόμματα να υποκαθιστούν διαρκώς την πολιτική τους υπόσταση με χαρακτηριστικά που τους προσέδιδαν κοινωνικές και επαγγελματικές ομάδες ψηφοφόρων, γεγονός που συνέβαλε όχι μόνο στην συνεχή υποβάθμιση της πολιτικής και της αξιοπιστίας των πολιτικών κομμάτων και του κράτους (λόγο της απουσίας της αυτονομίας του) αλλά και στο ότι αυτή η υποβάθμιση τελικά συμπαρέσυρε και τη πολιτική εν γένει και ως φυσικό επόμενο, προκάλεσε την κρίση νομιμοποίησης του ίδιου του κράτους, ενός κράτους ανίσχυρου και αναξιόπιστου, πλήρως ελεγχόμενου από το εκάστοτε κυβερνητικό κόμμα που είχε ως κατάληξη «μια πάγια συνθήκη αδρανούς διακυβέρνησης»². Μέσα σε αυτό το περιβάλλον είχαμε και την εμφάνιση νέων πολιτικών κομμάτων.

¹ «...ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '80 εμφανίστηκε δημοσίως ο λόγος για το τέλος της Μεταπολίτευσης, το τέλος του πρώτου κύκλου της Μεταπολίτευσης, οριοθετήσεις που επαναλήφθηκαν αργότερα μεταφέροντας κοντύτερα στις μέρες μας τη λήξη της. Το τέλος λοιπόν της περιόδου-αν δεχτεί κάποιος ότι έχει επέλθει- είναι συμβατικό και προκύπτει από τις ερμηνείες που δίνονται. Κανένα συνταρακτικό γεγονός, όπως αυτό της έναρξης, δεν υπάρχει για να ορίσει τη λήξη. Η δική μου οπτική θέτει το τέλος της περιόδου στο 1989-1990. Καθοριστικές για την επιλογή είναι περισσότερο οι διεθνείς εξελίξεις, παρά οι εσωτερικές.... Έτσι εξωτερικοί και εσωτερικοί παράγοντες οδηγούν την ανάλυση μας στην οριοθέτηση 1974-1990.» Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990. Σταθερή δημοκρατία, σημαδεμένη από τη μεταπολιτευτική ιστορία*, Αθήνα, Θεμέλιο 2001, σελ 13-14.

² Πέτρος Πιζάνιας, *Ακέφαλα υποκείμενα. Περίληψη στις πολιτικές σχέσεις με οδηγό την υποκειμενικότητα*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, Οκτώβριος 1994, Τεύχος 4. Στο ίδιο

Το ΔΗΚΚΙ δεν επιλέχθηκε τυχαία ή από κάποια διάθεση πρωτοτυπίας. Μεταξύ άλλων πολιτικών γεγονότων, αυτό που φάνηκε να επηρεάζει περισσότερο το κομματικό σύστημα στη δεκαετία του '90 ήταν η εμφάνιση νέων πολιτικών κομμάτων, τα οποία (ΔΗΚΚΙ και ΠΟΛΑΝ) έχουμε επιλέξει (αποφασίσει) να τα αποκαλούμε κόμματα «κομήτες» αντιδιαστέλλοντας τα από τα κλασικά «μικρά» κόμματα του ελληνικού κομματικού συστήματος (ΚΚΕ και ΣΥΝ). Το ΔΗΚΚΙ, όπως και η ΠΟΛΑΝ, εμφανίστηκε, συμμετείχε προσωρινά, στην πολιτική καθημερινότητα και εξαφανίστηκε. Σήμερα πολλοί σχεδόν ούτε καν τα θυμούνται, εννοώντας με αυτό ότι ίσως να έχουμε ξεχάσει το θόρυβο που είχαν προκαλέσει (ιδιαίτερα με την εμφάνιση τους και με τα πρώτα ικανοποιητικά εκλογικά τους αποτελέσματα) τόσο στην κοινή γνώμη όσο και στους πολιτικούς τους αντιπάλους. Ήταν στις βουλευτικές εκλογές του 1996 που ο «δικομματισμός» είχε εισπράξει τα χαμηλότερα μέχρι τότε εκλογικά ποσοστά (Πίνακας 1) επιτρέποντας σε πολλούς μελετητές να κάνουν λόγο, αναφερόμενοι στο «φαινόμενο των μικρών κομμάτων»³, διαπίστωση που στη συνεχεία της, ετυμολογώντας τη λέξη δομή (δομικό) ως διάρθρωση ενός συνόλου, νομίζουμε πως επιτρέπει τον συλλογισμό ότι ουσιαστικά επικαλούνταν πως το κομματικό σύστημα έτεινε προς την μεταμόρφωση του σε πολυκομματικό⁴. Ενώ κάποιοι άλλοι πολιτικοί

διαβάζουμε επίσης πως «Το αποτέλεσμα της γενικευμένης αποδοχής του "κοινωνικού συμβολαίου" (εννοεί την πολιτική παροχών του κράτους από λίγο σε όλους και στο οποίο στην πραγματικότητα όλα τα πολιτικά κόμματα συμμετέχουν και ιδιαίτερα τα δύο κόμματα εξουσίας) από τους εταίρους του πολιτικού συστήματος είναι η άρνηση ή η κατάπνιξη οποιασδήποτε αναπτυξιακής, εκσυγχρονιστικής και ιδίως ορθολογικής επιλογής, ορθής για το σύνολο της κοινωνίας, και εν τέλει η άρνηση της πολιτικής.», καταλήγοντας πως στην Ελλάδα σε αντίθεση με τις αναπτυγμένες ευρωπαϊκές δημοκρατίες «το πρόβλημα δεν είναι η αποξένωση των πολιτικών κομμάτων από την κοινωνία, αλλά η υπερβολική τους ταύτιση με αυτήν», σελ.52-53.

³ «Ανεξάρτητα από τις συγκυριακές διακυμάνσεις ή το συνολικό του μέγεθος*, το φαινόμενο των μικρών κομμάτων (επίσημων και ανεπίσημων) αποτελεί πλέον δομικό στοιχείο του κομματικού συστήματος, ενώ, ταυτόχρονα, εγγράφεται και η τάση κατακερματισμού του.», Γιάννης Μαυρής, *Οι τάσεις αποδόμησης / μετασχηματισμού του μεταπολιτευτικού κομματικού συστήματος*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, Απρίλιος 1997, Τεύχος 9, σελ. 185.

*εννοεί «το ποσοστό του δικομματισμού», στις εκλογές του 1996 ήταν 79,61%, ενώ μικρά κόμματα αποκαλεί το ΔΗΚΚΙ και τον ΣΥΝ, τα οποία ομαδοποιεί, κατά τη γνώμη μας εσφαλμένα, σε μία ενιαία κατηγορία κομμάτων, αντιμετωπίζοντας τα ως δύο νέους κομματικούς σχηματισμούς (στο ίδιο σελ. 184) παραβλέποντας ουσιαστικά το πλήθος των διαφορών (κυρίως ως προς τις καταβολές τους και ως προς τον τρόπο συγκροτήσεώς τους) μεταξύ αυτών των δύο κομμάτων. Αυτή άλλωστε τη διαφορετικότητα του ΔΗΚΚΙ προσπαθούμε να αναδείξουμε, γεγονός που το κατατάσσει σε μία άλλη επιμέρους κατηγορία κομμάτων που δεν ταυτίζεται ούτε με τα μικρά κόμματα (όπως ο ΣΥΝ) αλλά ούτε με τα κόμματα διαμαρτυρίας (είτε της νέας δεξιάς, είτε της οικολογίας) που άρχιζαν να εμφανίζονται στη δεκαετία του '80 στη Δυτική και Βόρεια Ευρώπη.

⁴ Σε αυτό το σημείο, περισσότερο για λόγους διευκρινιστικούς για το πώς χρησιμοποιείται στη παρούσα εργασία η έννοια του «δικομματισμού», θα λέγαμε ότι αποδεχόμαστε τον χαρακτηρισμό του ελληνικού κομματικού συστήματος ως τέτοιο χάρη συντομίας, καθόσον έχει επικρατήσει αυτή η δημοσιογραφική ανάλυση, για αυτό ως ενδιάμεση λύση επιλέγουμε να θέτουμε τη λέξη «δικομματισμός» εντός εισαγωγικών, διότι υιοθετούμε την άποψη ότι το ελληνικό κομματικό σύστημα είναι ασύμμετρα (σχεδόν) τρικομματικό έχοντας ως ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, μεταξύ άλλων, το ότι διαθέτει την δυνατότητα κυβερνητικής αλλαγής μεταξύ των δύο μεγάλων κομμάτων, ενώ το τρίτο κόμμα τοποθετημένο στα άκρα του άξονα Αριστερά-Δεξιά, υπάρχει πλέον για να υποβαθμίζει την

αναλυτές εκτιμούσαν ότι η εμφάνιση των μικρών κομμάτων άλλαξε το εκλογικό σκηνικό, αλλά λόγω των μετακινήσεων των ψηφοφόρων μεταξύ μεγάλων και μικρών κομμάτων μας υποδείκνυαν να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη αυτή προκειμένου να βγάλουμε πιο ασφαλή συμπεράσματα⁵.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Συγκεντρωτικά εκλογικά αποτελέσματα για ΝΔ και ΠΑΣΟΚ 1985-1996

	ΝΔ	ΠΑΣΟΚ	Άθροισμα ποσοστών ΝΔ + ΠΑΣΟΚ
1985	40,85%	45,82%	86,67%
1989α	44,29%	39,11%	83,40%
1989β	46,19%	40,67%	86,86%
1990	46,87%	38,62%	85,49%
1993	39,305	46,88%	86,18%
1996	38,12%	41,49%	79,61%

Πηγή: Ζαφειρόπουλος Κ. - Θ. Χατζηπαντελής, *Εκλογική μεταβλητότητα την περίοδο 1985-1996*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, Μάιος 1999, Τεύχος 13.

Σε κάθε περίπτωση, τέτοιου είδους διαπιστώσεις - εκτιμήσεις κρύβουν μια πρόκληση, το να δούμε όσο μπορούμε αναλυτικότερα το προφίλ αυτών των ψηφοφόρων που με την εκλογική τους συμπεριφορά καλλιέργησαν τις εντυπώσεις περί μεταβολής του κομματικού μας συστήματος. Αναμφισβήτητα οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ στις εκλογές του 1996 αλλά και οι μετέπειτα οπαδοί του ανήκουν σε αυτό το σύνολο των μετακινούμενων ψηφοφόρων αφού το κόμμα αυτό πλέον δεν υπάρχει. Για να μπορέσουμε όμως να προσεγγίσουμε άλλα και να παρουσιάσουμε την εικόνα των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ, εκτός από την βιβλιογραφία που παραθέτουμε, χρησιμοποιούμε και αποτελέσματα ερευνών-δημοσκοπήσεων κοινής γνώμης που έγιναν στην δεκαετία του '90 από εταιρείες δημοσκοπήσεων. Ως κύριο εργαλείο επιλέχθηκε έρευνα της εταιρείας V-PRS που πραγματοποιήθηκε από 9-12-1997 έως 8-1-1998, τα αποτελέσματα της οποίας και θα παρουσιάσουμε παρακάτω. Στηριχθήκαμε σε αυτή την έρευνα καθώς χρονικά είναι περίπου στο ενδιαμέσο μεταξύ δύο εκλογικών αναμετρήσεων (οι βουλευτικές εκλογές

ύπαρξη της ιδεολογικής πόλωσης, η οποία συγκυριακά ως τέτοια αξιοποιείται (εισέρχεται στον κομματικό ανταγωνισμό) και από τα δύο μεγάλα κόμματα όταν αυτά το προκρίνουν ως ευκαιριακή πολιτική (κυρίως προεκλογική, αλλά και όταν βρίσκονται σε πίεση) στρατηγική. Ενδεικτικά, Νικολακόπουλος Η., *Εισαγωγή στη θεωρία και την πρακτική των εκλογικών συστημάτων*, Αθήνα, Σάκουλας 1989, σελ.105 και Γεράσιμος Μοσχονάς, *Η διαιρετική τομή Δεξιάς-Αντιδεξιάς στη μεταπολίτευση (1974-1990). Περιοχόμενο της τομής και όψεις της στρατηγικής των κομμάτων του «αντιδεξιού υποσυστήματος»* στο Ν. Δεμερτζής (εισαγωγή-επιμέλεια), *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, Αθήνα, Οδυσσέας 1994, σελ. 187.

⁵ « Ωστόσο, με την παρατήρηση των μετακινήσεων της περιόδου 1993-1996 γίνεται φανερή μια τάση των εκλογέων για μετακίνηση προς τα μικρότερα κόμματα. Αν αυτό συνιστά μια θεμελιώδη αλλαγή του κομματικού συστήματος, μένει να αποδεικτεί με επιπλέον έρευνα και παρατήρηση», Ζαφειρόπουλος Κ. - Θ. Χατζηπαντελής, *Εκλογική μεταβλητότητα την περίοδο 1985-1996*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, Μάιος 1999, Τεύχος 13, σελ. 26.

του 9/1996 και οι ευρωεκλογές του 6/1999 απείχαν χρονικά σχεδόν το ίδιο από αυτή, δηλαδή η στιγμή που διεξήχθη η συγκεκριμένη έρευνα, χρονικά ήταν το ίδιο μακριά από την εκλογική αναμέτρηση που προηγήθηκε και από την εκλογική αναμέτρηση που ακολούθησε) δηλαδή η έκφραση της ήδη κομματικής επιλογής που προηγήθηκε απέχει χρονικά, το ίδιο από την επόμενη, απαλλαγμένες έτσι κατά το δυνατό οι γνώμες που καταγράφονται σε αυτή τόσο από κάποια πιθανή διάθεση υπεράσπισης της ψήφου (στις εκλογές του 1996) όσο και από πιθανές επιρροές προεκλογικού κλίματος (στις ευρωεκλογές του 1999 το ΔΗΚΚΙ έλαβε 6,85%, το πιο υψηλό ποσοστό του σε εκλογική αναμέτρηση) πιστεύοντας ότι, έτσι θα έχουμε τη καλύτερη δυνατή ποιοτική και ποσοτική ανάλυση των χαρακτηριστικών των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ, ενώ ταυτόχρονα καταγράφονται οι απόψεις και το προφίλ αυτών που είχαν επιλέξει να το ψηφίσουν το 1996 καθώς και εάν εξακολουθούν να το υποστηρίζουν απομονώνοντας την κρίση τους από φορτίσεις που προκαλούνται παραμονές εκλογικών αναμετρήσεων. Επίσης η συγκεκριμένη έρευνα καταγράφει από τα πιο υψηλά ποσοστά στην πρόθεση ψήφου, σε σχέση με άλλες της ίδιας περιόδου (και με το κριτήριο όσο το δυνατό πιο μακριά από τις ευρωεκλογές του 1999) υπέρ του ΔΗΚΚΙ με 5,4% (έναντι 4,9% και 4,5% που εμφάνισε τον Ιαν του 1997 και τον Μάιο του 1997 αντίστοιχα, σε άλλες έρευνες της ίδιας εταιρείας). Η έρευνα που αποφασίσαμε να παρουσιάσουμε επιλέχθηκε επίσης διότι εμφανίζει αρκετά «πλεονεκτήματα» καθόσον η εικόνα τόσο του ΠΑΣΟΚ όσο και του Κ. Σημίτη⁶ δεν είναι η καλύτερη δυνατή, συγκριτικά πάντα με άλλες έρευνες, ενώ ταυτόχρονα η δημοτικότητα του Δ. Τσοβόλα σταθεροποιείται σε υψηλά ποσοστά (Πίνακας 2).

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

<u>Δημοτικότητες πολιτικών αρχηγών</u>				
<u>(μεταβολές θετικών κρίσεων μεταξύ Δεκεμβρίου 1996-Δεκεμβρίου 1997)</u>				
	12/1996	5/1997	12/1997	(+/-)
Έβερτ/ Καραμανλής	25,7%	58,1%	51,3%	-6,8 %
Κωνσταντόπουλος	69,0%	65,9%	59,8%	-6,1%
Παπαρήγα	23,7%	23,8%	22,2%	-1,6%
Σαμαράς	23,0%	23,9%	27,9%	+4,0%
Σημίτης	51,6%	53,2%	44,9%	-8,3%
Τσοβόλας	54,0%	51,4%	51,5%	+0,1%

Πηγή: Ινστιτούτο V-PRS Πανελλαδική έρευνα πολιτικών και κοινωνικών στάσεων Χειμώνα 1997.

Εν τέλει, επιζητούμε να σκιαγραφήσουμε το προφίλ των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ μέσα από έρευνα που εμφάνιζε την καλύτερη δυνατή εικόνα για το κόμμα αυτό (και ταυτόχρονα κακή εικόνα για το

⁶ Η δημοτικότητα του Κ. Σημίτη μειώνεται επίσης εντυπωσιακά και στο εσωτερικό του ΠΑΣΟΚ, από 89,9% που είχε στην έρευνα της ίδιας εταιρείας τον Μάιο του 1997, σε 71,1% τον Δεκέμβριο. Επίσης στην έρευνα του Δεκεμβρίου του 1997 η ΝΔ προηγείται στην πρόθεση ψήφου του ΠΑΣΟΚ κατά 4%.

ΠΑΣΟΚ) σε μη προεκλογική περίοδο. Η V-PRS μάλιστα, στα γενικά συμπεράσματα για την έρευνα αυτή, σημειώνει μεταξύ άλλων, ότι καταγράφεται «αντιστροφή της πτωτικής τάσης της επιρροής του ΔΗΚΚΙ», που είχε εμφανιστεί, σύμφωνα με την εταιρεία σε άλλες έρευνες της, λίγο μετά τις εκλογές του 1996, άλλωστε τα αποτελέσματα των ευρωεκλογών του 1999 επιβεβαιώνουν αυτό το θετικό κλίμα για το ΔΗΚΚΙ.

Έχοντας λοιπόν στην διάθεση μας μια έρευνα που αποτυπώνει ίσως την καλύτερη στιγμή για το ΔΗΚΚΙ, η πρόκληση μεγαλώνει διότι έτσι μας δίνετε η δυνατότητα (την οποία θα προσπαθήσουμε να αξιοποιήσουμε) να περιγράψουμε, πιστεύουμε με μεγαλύτερη ασφάλεια, εκείνο το κομμάτι του εκλογικού σώματος που εμπιστεύτηκε ένα πολιτικό κόμμα το οποίο όμως σήμερα ουσιαστικά δεν υπάρχει. Άλλωστε και ο χαρακτηρισμός του ως κόμμα «κομήτη» δεν έχει να κάνει μόνο με το προσωρινό της εμφάνισης του αλλά και με την αναστάτωση που προκάλεσε όταν εμφανίστηκε. Έτσι λοιπόν θα «ακτινογραφήσουμε» τους εκλογείς που εμπιστεύτηκαν με την ψήφο τους ένα εφήμερο πολιτικό κόμμα, γεγονός που υποβαθμίζει κατά τη γνώμη μας και την αξία της ύπαρξης του και καθιστά την εκλογική του επιτυχία χωρίς αντίκρισμα, διότι δεν προκάλεσε μονιμότερες καταστάσεις και η διαπίστωση (με αφορμή τα αποτελέσματα των εκλογών του 1996) το «ότι βρισκόμαστε μπροστά σε νέα εκλογικά τοπία και σε νέους τύπους εκλογικής συμπεριφοράς, που ενδεχομένως να επηρεάσουν τη μελλοντική φυσιογνωμία των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα»⁷ νομίζουμε ότι έχει πολύ μικρή σχέσή με την ψήφο προς το ΔΗΚΚΙ η οποία περισσότερο παραπέμπει στη σύγχυση που προκάλεσε η τάση εγκατάλειψης από το ΠΑΣΟΚ των παλιών λαϊκίστικων και πελατειακών πρακτικών και οι απόπειρες να αντικατασταθούν αυτές από μια ρεαλιστική και ορθολογική διαχείριση των οικονομικών και κοινωνικών θεσμών, σε συνδυασμό με το ότι «η εντεινόμενη ένδεια των ιδεολογικών θέσεων και του πολιτικού λόγου των κομμάτων είχε αναμφίβολα σημαντική συμβολή στη εδραίωση μιας αλλαγής στις πολιτικές στάσεις των ψηφοφόρων. Τα νέα χαρακτηριστικά της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας, με ελάχιστες εξαιρέσεις που μπορούν να αποδοθούν σε καθαρά συγκυριακές αιτίες, φαίνεται να παγιώνονται και οι πολιτικές δυνάμεις δεν εμφανίζουν στοιχεία που θα κλόνιζαν την παγερή αδιαφορία της ελληνικής κοινωνίας. Οι πρόσφατες εξελίξεις στο ΠΑΣΟΚ

⁷ Κώστας Ζαφειρόπουλος - Νίκος Μαραντζίδης, *Κοινωνικές μεταβολές στην εκλογική βάση και στο λόγο του ΠΑΣΟΚ*, στο *Η. Κατσούλης*, (πρόλογος-επιμέλεια), «Νέα σοσιαλδημοκρατία – περιεχόμενα πολιτικής θεσμοί, οργανωτικές δομές», Αθήνα, Σιδέρης 2002.

θα μπορούσαν ίσως να θεωρηθούν ως μια προσπάθεια αποκατάστασης και ανανέωσης της πολιτικής»⁸.

Αυτό που μένει να μάθουμε είναι ποιοι ήταν οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ, την *ποιότητα* τους ως πολιτικά υποκείμενα, πόσο μακριά ή πόσο κοντά ήταν από το ΠΑΣΟΚ ή και από άλλα κόμματα, που ομαδοποιούνται και που διαφοροποιούνται, είτε μεταξύ τους, είτε με τους ψηφοφόρους των υπολοίπων κομμάτων. Ζητούμενο παραμένει η καταγραφή τους και το τι πληροφορίες θα μπορέσουμε να εξαγάγουμε από αυτή, όχι για να προβλέψουμε ποιοι θα είναι οι επόμενοι *μετακινούμενοι* ψηφοφόροι, που θα υποστηρίξουν κάποιο νέο πολιτικό κόμμα, αλλά για να κατανοήσουμε τα στοιχεία (κυρίως τα νέα δεδομένα) και τα άτομα που συμμετείχαν στην εκλογική κινητικότητα στα μέσα της δεκαετίας του '90 με την ψήφο τους σε κόμματα όπως το ΔΗΚΚΙ, κατά πόσο αυτή ήταν μία ενιαία τάση, ποια τα χαρακτηριστικά της και τελικά εάν δικαιολογημένα απείλησε, έστω και συγκυριακά, τον «δικομματισμό».

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Πίνακας ροών 1996-2000

/2000	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΛΟΙΠΟΙ
1996	%	%	%	%	%	%
ΠΑΣΟΚ	89,15	7,07	0,75	0,76	1,34	0,92
ΝΔ	4,53	94,48	0,34	0,18	0,14	0,33
ΚΚΕ	8,14	5,41	82,74	1,37	0,53	1,80
ΣΥΝ	33,58	8,85	5,03	48,30	2,31	1,91
ΔΗΚΚΙ	33,09	17,20	2,66	2,84	40,75	3,45
ΠΟΛΑΝ	32,54	51,99	2,05	3,27	3,17	6,97
ΛΟΙΠΟΙ	20,66	32,86	0,47	2,26	2,05	41,69

Πηγή: Ζαφειρόπουλος Κώστας, *Ανάλυση και γεωγραφία των εκλογικών μετατοπίσεων 1996-2000*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, Μάιος 2001, Τεύχος 17, σελ.8.

Στην απόπειρα μιας εκλογικής κοινωνιολογίας που θα αφορά τους ψηφοφόρους του ΔΗΚΚΙ, κυρίως ο στόχος μας είναι να παρουσιάσουμε μια ομάδα εκλογέων που με τη συμπεριφορά τους προκάλεσαν τη μείωση του εκλογικού ποσοστού, περισσότερο του ΠΑΣΟΚ και πολύ λιγότερο της ΝΔ⁹. Μάλιστα σύμφωνα με τα exit polls τριών εταιρειών δημοσκοπήσεων το ποσοστό των ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ που μετακινήθηκαν προς το ΔΗΚΚΙ στις εκλογές του 1996 ήταν 7%, 6,2%

⁸ Μιχάλης Σπουρδαλάκης, *Από το «κίνημα διαμαρτυρίας» στο «νέο ΠΑΣΟΚ»*, στο Μιχάλης Σπουρδαλάκης (επιμέλεια) ΠΑΣΟΚ, Κόμμα - Κράτος - Κοινωνία, Αθήνα, Πατάκης 1998, σελ. 82.

⁹ «Η ίδρυση του ΔΗΚΚΙ άλλαξε σημαντικά τους όρους του πολιτικού ανταγωνισμού, τόσο για το ΠΑΣΟΚ όσο και για την ΝΔ, αφού το ΔΗΚΚΙ μπορούσε να απορροφά μέρος των μετακινούμενων ψηφοφόρων από τα δύο μεγάλα κόμματα», Μαρία Μ. Μενδρινού, *Η Εκλογική πολιτική στο Ελληνικό Πολιτικό Σύστημα: Εσωτερικές και Ευρωπαϊκές Παράμετροι, 1974-2000*, Αθήνα, Παπαζήσης 2000, σελ. 128.

και 6,9% ¹⁰. Ενώ σύμφωνα με το exit pool της V-PRC το 65,3% της προέλευσης των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ ήταν από το ΠΑΣΟΚ ενώ το 9,6% από τη ΝΔ ¹¹.

Η στενή σχέση όμως των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ τόσο με το ΠΑΣΟΚ (κατά κύριο λόγο) όσο και με τη ΝΔ είναι αποκαλυπτική στον Πίνακα 3, στον οποίο βλέπουμε τα εντυπωσιακά ποσοστά εκροών από το ΔΗΚΚΙ προς τα δύο μεγάλα κόμματα (33,09% για το ΠΑΣΟΚ και 17,20% για την ΝΔ) στις βουλευτικές εκλογές του 2000.

Η ανομοιογένεια αυτής της ομάδας, αλλά και τα υπόλοιπα στοιχεία που συγκροτούν τη φυσιογνωμία της, σε συνδυασμό πάντα με την πολιτική σταδιοδρομία του ΔΗΚΚΙ, είναι αυτά που μας επιτρέπουν, όπως προαναφέραμε, να μειώσουμε την σπουδαιότητα της ύπαρξης αυτού του πολιτικού κόμματος. Αναδεικνύοντας την ασημαντότητα ενός γεγονότος (μέσα από την παρουσίαση των πρωταγωνιστών του, που εδώ θεωρούμε τους ψηφοφόρους του) πιστεύουμε πως συμβάλουμε στην καλύτερη γνώση του κομματικού συστήματος μετά το 1990, μέσα από μία άλλη ανάγνωση των αποτελεσμάτων που έφερε ο πολιτικός ανταγωνισμός της περιόδου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4
Αποτελέσματα Εκλογών 1974 -1985

1974			1977			1981			1985		
	%	ΕΔΡΕΣ		%	ΕΔΡΕΣ		%	ΕΔΡΕΣ		%	ΕΔΡΕΣ
ΝΔ	54,4	220	ΝΔ	41,9	171	ΠΑΣΟΚ	48,1	172	ΠΑΣΟΚ	45,8	161
ΕΚ-ΝΔ	20,4	60	ΠΑΣΟΚ	25,3	93	ΝΔ	35,9	115	ΝΔ	40,9	126
ΠΑΣΟΚ	13,6	12	ΕΔΗΚ	12,0	16	ΚΚΕ	10,9	13	ΚΚΕ	9,9	12
Εν.Αριστερά	9,5	8	ΚΚΕ	9,4	11	Κ.Προδευτ.	1,7	0	ΚΚΕ εσ .	1,8	1
Εθν.Δημ.Εν.	1,1	0	Εθν. Παράταξη	6,8	5	ΚΚΕ εσ .	1,4	0	Διάφοροι	1,6	--
Διάφοροι	1,0	--	Συμμαχία	2,7	2	Διάφοροι	2,0	--			
			Νεοφ/θεροι	1,1	2						
			Διάφοροι	0,8	--						
Σύνολο	100	300		100	300		100	300		100	300

Πηγή: Επεξεργασία αποτελεσμάτων του Υπουργείου Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης.

Έτσι λοιπόν θεωρήσαμε χρήσιμο να καταγράψουμε και τα νέα στοιχεία που καθόρισαν αυτόν τον ανταγωνισμό, τα οποία συνέβαλαν προσωρινά στον κατακερματισμό του κομματικού μας συστήματος, ο οποίος βέβαια αξίζει να υπενθυμίσουμε πως σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να παραπέμψει ή να συγκριθεί με τον κατακερματισμό που αποτυπώθηκε στις εκλογές του 1977 (Πίνακας 4) τα αποτελέσματα των

¹⁰ Γιάννης Λούλης, *Τα είκοσι χρόνια που άλλαξαν την Ελλάδα. Τι φεύγει, τι έρχεται και οι επόμενες εκλογές*, Αθήνα, Λιβάνη 2003, σελ. 192.

¹¹ Μαυρή, όπ.π., σελ. 187.

οποίων εισήγαγαν νέα δεδομένα, αλλά σε αντίθεση με αυτά του 1996, οι τάσεις τότε του εκλογικού σώματος έφεραν μόνιμα αποτελέσματα, ενώ τώρα όχι. Η διάλυση της ΕΔΗΚ μετά το εκλογικό αποτέλεσμα του 1977 αποτέλεσε μια κρίσιμη εξέλιξη για την πορεία συγκρότησης του μεταδικτατορικού συστήματος. Ιδιαίτερα, καθώς σημαντικά στελέχη της μετακινήθηκαν προς την ΝΔ ή το ΠΑΣΟΚ ή προχώρησαν στην ίδρυση άλλων μικρότερων κεντρώων κομμάτων. Η εξέλιξη αυτή τόσο για τη ΝΔ, όσο και για το ΠΑΣΟΚ, συνέβαλε σε μια μετακίνηση και των δύο πολιτικών κομμάτων στο ιδεολογικοπολιτικό συνεχές αριστερά-δεξιά. Η μετακίνηση αυτή της ΝΔ προς το κέντρο περιορίστηκε όμως από το άνοιγμα που έκανε την ίδια περίοδο προς την άκρα δεξιά, επιχειρώντας να απορροφήσει την άνοδο της εκλογικής δύναμης της τελευταίας στις εκλογές του 1977. Η διάλυση της ΕΔΗΚ μετατόπισε την τάση δημιουργίας ενός πολυκομματικού συστήματος, σε τάση συγκρότησης ενός άνισου τρικομματικού συστήματος.

Τα νέα στοιχεία που έκαναν την εμφάνιση τους στην δεκαετία του '90 ήταν η σταδιακή επικράτηση του «μεσαίου» χώρου, η απαξίωση για την πολιτική, η κυριαρχία της ιδιωτικής τηλεόρασης και το εκλογικό σύστημα¹². Η ελληνική πολιτική άλλωστε από το 1974 μέχρι τις μέρες μας θα μπορούσε να συνοψιστεί κάτω από το γενικό τίτλο, η πορεία του Κέντρου, από τους *ιδεολογικούς πολιτικοποιημένους κεντρώους* στους *απολίτικους* πραγματιστές του *μεσαίου χώρου*. Μια ιστορία που περιγράφει πως όλο αυτό το διάστημα στόχος ήταν η διάλυση ή η προσέγκυση των κεντρώων, στη συνέχεια η αφομοίωση τους από το ΠΑΣΟΚ¹³ και τελικά τη συγκρότηση του *κέντρου*, ως πολιτικού χώρου,

¹² Τα στοιχεία αυτά έχουν επιλεγεί ως τα σημαντικότερα, κατά τη γνώμη μας, μεταξύ των δεδομένων της δεκαετίας του '90, τότε μάλιστα εντοπίζουμε και την εμφάνιση τους και τα διακρίνουμε μέχρι σήμερα (ενώ τα αίτια που τα προκάλεσαν μπορούν να ειπωθούν από πολλές οπτικές) όχι γιατί εξηγούν τάσεις και συμπεριφορές κομμάτων ή ψηφοφόρων (και κατά συνέπεια εδώ δεν θα τα αντιμετωπίσουμε ως αίτια της εμφάνισης νέων κομμάτων και ιδιαίτερα του ΔΗΚΚΙ) αλλά γιατί τα θεωρούμε ως εκείνα τα δεδομένα μέσα στα οποία δημιουργήθηκαν και αναπτύχθηκαν οι περαιτέρω εξελίξεις, που μία εξ' αυτών θεωρούμε και την εμφάνιση του ΔΗΚΚΙ. Αυτά τα νέα στοιχεία τα «περιορίζουμε» και τα προσεγγίζουμε εδώ περισσότερο ως πλαίσιο δράσης και ανάπτυξης πολιτικών κομμάτων και πολιτικών παρά ως γενεσιουργές αιτίες (κάτι που έτσι και αλλιώς θα απαιτούσε μία άλλη και πληρέστερη ανάλυση). Αυτή την απόπειρα φιλοδοξούμε να φέρουμε σε πέρας, την όσο τον δυνατό καλύτερη περιγραφή του πλαισίου που έδρασε και αναπτύχθηκε το κόμμα αυτό και κατά προέκταση μέσα στο οποίο εκδηλώθηκαν και οι προτιμήσεις των ψηφοφόρων. Σχετικά με την απαξίωση για την πολιτική σε αυτό το σημείο της εργασίας μας περιοριζόμαστε μόνο στη αναφορά της, διότι θα μας απασχολήσει παρακάτω και σε σχέση με την αποδυνάμωση της σπουδαιότητας του άξονα Αριστερά-Δεξιά. Όσο για τις χρονικές οριοθετήσεις, καθώς και τους εξωτερικούς και εσωτερικούς παράγοντες που τις επιβάλλουν, υπενθυμίζουμε τα όσα προηγήθηκαν (σημ.1) θεωρώντας ότι οι αναφορές στις διεθνείς εξελίξεις μετά το '89 πλέον έχουν κατακτηθεί ως *κοινός τόπος* για την πολιτική επιστήμη που ο καθένας οφείλει να σέβεται και να συνυπολογίζει στις αναλύσεις του.

¹³ Παραπέμπουμε στον κεντρόφυγο «κεντρισμό» του ΠΑΣΟΚ της περιόδου 1977-1981, στην επεκτατική δηλαδή πολιτική του, που είχε ως στόχο «την κατοχή της κεντρώας περιοχής του πολιτικού συνεχούς, περιοχή όπου παρατηρείται η πολυπληθέστερη συγκέντρωση εκλογέων», Γεράσιμος Μοσχονάς, *ό.π. σελ. 175*.

έξω από οργανωτικές δομές και τελικά την μετεξέλιξη του σε «μεσαίο» ή «ενδιάμεσο» χώρο, που διεκδικούσαν να τον εκφράσουν άλλοτε η ΝΔ και άλλοτε το ΠΑΣΟΚ, προκειμένου να τους δώσει την κυβερνητική πλειοψηφία. Η δεκαετία του '90 σηματοδοτήθηκε από την εκρηκτική αύξηση των «κεντρώων» ψηφοφόρων, καθόσον οι κομματικές ταυτίσεις της μεταπολιτευτικής περιόδου είχαν ξεθωριάσει αρκετά. Οριοθετείται ένας «μεσαίος» χώρος με νέα και υπό διαμόρφωση (ακόμη) χαρακτηριστικά, που εισάγει ένα πραγματισμό στην πολιτική του κρίση και φέρνει πλέον δυναμικά στο επίκεντρο την απαξίωση και την αδιαφορία για τα πολιτικά δρώμενα.

Σύμφωνα με έρευνες της περιόδου αυτής οι μη ιδεολογικοποιημένοι «κεντρώοι» διπλασιάζονται από 13% σε 25% μεταξύ του 1984 και του 1990, ενώ στην πρόταση «πως οι έννοιες Δεξιά, Αριστερά, Κέντρο δεν σημαίνουν πλέον πολλά πράγματα» συμφωνεί το 82,2% των όσων δηλώνουν κεντρώοι (σε έρευνα της MRB τον Ιούνιο του 1995) ενώ το 60% σχεδόν του συνολικού δείγματος μιας άλλης έρευνας (Δεκέμβριο του 1995) δηλώνει μικρό έως ανύπαρκτο ενδιαφέρον για την πολιτική¹⁴.

Αυτό όμως το πολιτικό κλίμα υπερκαλύφθηκε από ένα πολιτικό στόχο την πραγματική είσοδο της Ελλάδας στο δυτικό κόσμο, στην Ευρώπη της ΟΝΕ, όραμα που το εξέφρασε (και άλλο τόσο μας μύησε σε αυτό) ο Κ. Σημίτης. Ήταν ο *ηγέτης* αυτού του «ενδιάμεσου» χώρου που άρχισε να αποκτά τώρα πλέον και την «ιδεολογία» του και την πολιτική του άποψη. Είχε γίνει πλέον «κυρίαρχη άποψη» η ρήση «κυβέρνηση ΝΔ με πρωθυπουργό τον Σημίτη». Αυτές οι αντιφατικές συμπεριφορές και μαζικές διαθέσεις που εκδηλώθηκαν, κυρίως από τους «κεντρώους», κατανοούνται καθόσον «διακρίνουμε την ολοένα και μεγαλύτερη ευημερία μιας πολυάριθμης μεσαίας τάξης, που πληρώνει επίσης ένα όλο και μεγαλύτερο αντίτιμο σε άγχος, έξοδα και υπερεργασία. Την κυριαρχία μιας ατομικιστικής, αγοραίας, οικογενειοκεντρικής ιδεολογίας έτοιμης να διαφθείρει τους δημόσιους θεσμούς για να εξυπηρετηθεί, αλλά που παράλληλα αισθάνεται και την ανάγκη υγιέστερων δημόσιων και σταθερότερων κανόνων. Τη διάχυτη απαίτηση δικαιωμάτων χωρίς αντίστοιχες υποχρεώσεις, γεγονός που αυξάνει το συλλογικό κόστος της ανομίας στην καθημερινή ζωή του καθενός. Την εξοικείωση με το εφήμερο και το αναλώσιμο, αλλά και την αγωνιώδη πρόσδεση σε επιμέρους ταυτότητες και πρωτογενείς κοινωνικούς δεσμούς. Και το πιο δυσάρεστο: τα λαϊκά στρώματα, που βλέπουν τον κόσμο να φεύγει με ταχύτητα και να τα αφήνει πίσω, αισθάνονται ότι χάνουν τη δυνατότητα πολιτικής αντιπροσώπευσης, αποστρέφονται τα κόμματα και αντικαθιστούν την απώλεια με τον κάθε Τριανταφυλλόπουλο»¹⁵.

¹⁴ Λούλης όπ.π. σελ.82-84.

¹⁵ Γιάννης Βούλγαρης, *Η πρόκληση της ηγεμονίας*, Αθήνα, Πόλις 2003, σελ. 52-53.

Η δεκαετία του '90 είχε όμως και άλλη μία *έκπληξη* για την ελληνική δημοκρατία, την μετατροπή αυτής σε «τηλεοπτική» δημοκρατία.

Οι μεγάλες προεκλογικές συγκεντρώσεις, οι «γιγαντοαφίσες», οι μαζικές κινητοποιήσεις εκατοντάδων χιλιάδων μελών και οπαδών των πολιτικών κομμάτων στη διάρκεια των προεκλογικών περιόδων, έβαιναν προς στο τέλος τους. Οι εκλογές του 1996 ήταν οι «εκλογές του καναπέ». Η τηλεόραση αποκτούσε ισχύ, θεωρήθηκε το πιο αξιόπιστο μέσο από το εκλογικό σώμα (38%) για την ενημέρωση του, πιο κατανοητό από τα υπόλοιπα (75%), ενώ ασκούσε και την μεγαλύτερη επιρροή σε αυτό (83%)¹⁶ σε σύγκριση με τους άλλους τρόπους πληροφόρησης.

Ένα τρίτο, επίσης νέο στοιχείο της περιόδου, είναι και το εκλογικό σύστημα, οι εκλογές του 1996 έγιναν με τον ισχύοντα νόμο που ψηφίστηκε το 1990 και εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στις εκλογές του 1993. Αυτός ο εκλογικός νόμος καθιέρωσε από τη μία την παροχή «ελεγχόμενης» εκπροσώπησης¹⁷ των μικρών και μεσαίων κομμάτων με την υιοθέτηση ως ελάχιστο όριο εκπροσώπησης στο κοινοβούλιο το 3% (και κατά προέκταση στην ενεργό πολιτική σκηνή και συμμετοχή στην κρατική επιχορήγηση που εγγυάται την επιβίωση των μικρών κομμάτων)¹⁸ ενώ από την άλλη την πριμοδότηση του πρώτου κόμματος, προκειμένου αυτό να σχηματίσει ισχυρή αυτοδύναμη κυβέρνηση ακόμα και όταν αυτό συγκεντρώνει ποσοστό κάτω του 42%.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5
Αποτελέσματα Εκλογών 1989-1990

	1989α		1989β		1990	
	%	ΕΔΡΕΣ	%	ΕΔΡΕΣ	%	ΕΔΡΕΣ
ΝΔ	44,3	145	46,2	148	46,9	151
ΠΑΣΟΚ	39,1	125	40,7	128	39,3	124
ΣΥΝ	13,1	28	11,0	21	10,6	21
ΔΗΑΝΑ	1,0	1	--	--	1,7	1
Οικολόγοι Εν.	--	--	0,6	1	0,8	1
Εργοδότες	0,5	1	0,5	1	0,7	2
Διάφοροι	2,0	--	1,0	1*	1,0	--
Σύνολο	100	300	100	300	100	300

* Συνεργασία ΠΑΣΟΚ και ΣΥΝ.

Πηγή: Επεξεργασία αποτελεσμάτων του Υπουργείου Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης.

¹⁶ Παναγιώτης Καφετζής, *Πολιτική επικοινωνία, πολιτική συμμετοχή και κρίση της πολιτικής, Η συνεισφορά μιας εμπειρικής έρευνας δύο φάσεων* Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, Μάιος 1997, Τεύχος 9, σελ 173, ο οποίος υπογραμμίζει «ότι η προεκλογική στρατηγική των κομμάτων αρθρώθηκε γύρω από τη λογική του πολιτικού θεατή, συστηματοποιώντας έτσι αυτή την εικόνα πολιτικής επικοινωνίας, είναι κάτι που προϋποθέτει και συνεπάγεται, αφενός, ένα χαμηλό βαθμό πολιτικότητας, και αφετέρου, την ύπαρξη μιας κατάστασης πολιτικής αλλοτρίωσης στο δημόσιο χώρο».

¹⁷ Μενδρινού, ό.π. σελ 122.

¹⁸ Το Σεπτέμβριο του 1995 η Βουλή ομοφώνως αύξησε την κρατική επιχορήγηση προς τα πολιτικά κόμματα από το 0,1% του κρατικού προϋπολογισμού σε 0,13%, γεγονός που σε ονομαστικές τιμές σήμαινε αύξηση 50%, Μ. Σπουρδαλάκης ό.π. σελ.88/97, μετατρέποντας έτσι και την ίδρυση νέων κομμάτων σε πιο «εύκολη υπόθεση» από ότι στο παρελθόν.

Αυτός ο διττός ρόλος του εκλογικού νόμου, που λειτουργούσε κυρίως υπέρ του σχηματισμού ισχυρής μονοκομματικής κυβερνητικής πλειοψηφίας, επέτρεψε από το 1993 την καλλιέργεια στο εκλογικό σώμα κλίματος ασφαλείας, ότι δεν θα επαναλαμβάνονταν το σχετικό πρόσφατο παράδειγμα του 89-90 της αδυναμίας σχηματισμού κυβερνήσεως και η προσφυγή σε συνεχείς εκλογικές αναμετρήσεις (Πίνακας 5) ταυτόχρονα η ψήφος σε μικρό κόμμα ήταν μια πιο « εύκολη υπόθεση » για τον ψηφοφόρο αφού του αφαιρούνταν η «συνενοχή» για μια πιθανή «ακυβερνησία» η οποία πλέον ήταν σχεδόν απίθανη ως ενδεχόμενο, δίνοντας έτσι περιεχόμενο στη υποστήριξη προς το όποιο μικρό κόμμα (καθώς και κίνητρο) αφού αρκούσε να συγκεντρώσει το 3% για να εξασφαλίσει την κοινοβουλευτική του εκπροσώπηση.

Έτσι λοιπόν για τις εκλογές του 1996 δίκαια κάποιοι κατά τη γνώμη μας σύγκριναν τα αποτελέσματα αυτών με εκείνα των Ευρωεκλογών του 1984, στις οποίες ΠΑΣΟΚ και ΝΔ έλαβαν αθροιστικά 79,68% (το 1996 ήταν 79,61%, Πίνακας 1 και 6), διότι οι Ευρωεκλογές θεωρούνται εκλογές μειωμένου πολιτικού ανταγωνισμού και «το εκλογικό αποτέλεσμα συχνά έχει υποστηριχθεί ότι περιλαμβάνει τόσο μηνύματα προς την εκάστοτε κυβέρνηση σχετικά με το κυβερνητικό της έργο ή λειτουργεί με τρόπο *λυτρωτικό* για την καταγραφή δυσαρέσκειας

ΠΙΝΑΚΑΣ 6
Αποτελέσματα Εκλογών 1993-1996 και Ευρωεκλογών 1984

1993			1996			Ευρωεκλογές 1984		
	%	ΕΔΡΕΣ		%	ΕΔΡΕΣ		%	ΕΔΡΕΣ
ΠΑΣΟΚ	46,9	171	ΠΑΣΟΚ	41,5	162	ΠΑΣΟΚ	41,59	10
ΝΔ	39,3	110	ΝΔ	38,1	108	ΝΔ	38,04	9
ΠΟΛΑΝ	4,9	10	ΚΚΕ	5,6	11	ΚΚΕ	11,64	3
ΚΚΕ	4,5	9	ΣΥΝ	5,1	10	ΚΚΕ	3,42	1
ΣΥΝ	2,9	0	ΔΗΚΚΙ	4,5	9	ΚΟΔΗΣΟ	0,80	0
Διάφοροι	1,5	--	ΠΟΛΑΝ	2,9	--	ΕΠΕΝ	2,29	1
			Διάφοροι	2,3	--	Διάφοροι	2,22	0
Σύνολο	100	300		100	300	Σύνολο	100	300

Πηγή:Επεξεργασία αποτελεσμάτων του Υπουργείου Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης.

των ψηφοφόρων, όσο και ως *έκφραση* των κομματικών προτιμήσεων του εκλογικού σώματος, καθώς διαχωρίζεται και αυτονομείται από τις διλημματικές καταστάσεις που θέτουν οι βουλευτικές εκλογές για το σχηματισμό κυβέρνησης»¹⁹.

Η εκλογική μετακίνηση, δηλαδή οι τάσεις ολικής μεταβολής των ψηφοφόρων που άλλαξαν κομματική προτίμηση και αυτών που έμειναν «πιστοί» στα δύο μεγαλύτερα πολιτικά κόμματα απεικονίζεται στο Πίνακα 7 που ακολουθεί:

¹⁹ Μενδρινού, όπ.π. σελ 145.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7
Τάσεις ολικής μεταβολής των ψηφοφόρων, 1985-1996

	<i>που άλλαξαν κομματική προτίμηση</i>	<i>που άλλαξαν έμειναν «πιστοί» στα δύο μεγάλα κόμματα</i>
1985-1989α	11,68%	78,32%
1989α- 1989β	7,33%	82,55%
1989β - 1990	3,80%	85,45%
1990-1993	18,17%	76,48%
1993-1996	15,24%	75,51%

Πηγή: Ζαφειρόπουλος Κ. - Θ. Χατζηπαντελής, *Εκλογική μεταβλητότητα την περίοδο 1985-1996*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, Μάιος 1999, Τεύχος 13.

Διαπιστώνουμε ότι, στις εκλογές του 1996, αρχής γενομένης από τις εκλογές του 1993, το ποσοστό των ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ και ΝΔ που επανέλαβε την εκλογική προτίμηση της προηγούμενης εκλογικής αναμέτρησης, έφτασε στο χαμηλότερο επίπεδο (75,51%). Τέλος δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει και το φαινόμενο της «εθνοποίησης»²⁰ της ψήφου που έχει εντοπιστεί ως τάση στο εκλογικό σώμα.

Έχει υποστηριχθεί ότι η ομοιογενοποίηση της εκλογικής επιρροής των κομμάτων συνιστά κυρίαρχη τάση της εκλογικής γεωγραφίας κατά την μεταπολεμική περίοδο. Η «εθνοποίηση» της ψήφου, που ως τάση αποτελεί έναν σημαντικό δείκτη ενοποίησης της και αντανακλά τη γενικότερη ενοποίηση των περιοχών της χώρας (πολιτισμική, οικονομική, κοινωνική) και αποδέσμευση από παραδοσιακές διαιρέσεις, ως αποτέλεσμα της ομοιογενοποίησης της εκλογικής επιρροής των κομμάτων «συνίσταται στη δημιουργία και ισχυροποίηση κομμάτων εθνικού επιπέδου και ταυτόχρονα αποδυνάμωσης περιφερειακών και τοπικών κομμάτων, στην ομοιότητα των εκλογικών ρευμάτων και μετατοπίσεων ανεξάρτητα από τις τοπικές ιδιαιτερότητες, και στην ομοιόμορφη και πανελλήνιας εμβέλειας προεκλογική εκστρατεία»²¹.

Σε πιο πρόσφατες σχετικές έρευνες αναφέρεται ότι ο υψηλός βαθμός «εθνοποίησης» της ψήφου αφορά πρωτίστως τα δύο μεγάλα κόμματα (ιδιαίτερα μετά τις εκλογές του 1985) γεγονός που έχει πλέον παγιωθεί ως τάση και εντοπίζεται πολύ λιγότερο στα κόμματα της Αριστεράς. Το ενδιαφέρον βέβαια βρίσκεται στο ότι το ΔΗΚΚΙ τόσο στις εκλογές του 1996 όσο και στις εκλογές του 2000 επέδειξε μια σαφώς πιο

²⁰ Ως «εθνοποίηση» της ψήφου «θεωρούμε την τάση των εκλογικών περιφερειών να αποκτούν μετατοπίσεις παρόμοιες με αυτή που παρατηρείται σε εθνικό επίπεδο», Κ. Ζαφειρόπουλος - Θ. Χατζηπαντελής, όπ. π. σελ. 22. Οι συγγραφείς επίσης θεωρούν ως πιθανότερη αιτία ότι «η διάδοση των μέσων μαζικής ενημέρωσης, που μεταφέρουν ειδήσεις και μηνύματα με τον ίδιο τρόπο σε όλες τις περιφέρειες, μειώνοντας έτσι την επίδραση της διαμεσολάβησης των τοπικών κομματικών παραγόντων, οι ειδικές ιστορικές- πολιτικές συνθήκες που διαμορφώνουν καλές ή κακές εικόνες των κομμάτων και των πολιτικών προσώπων με πανελλαδική εμβέλεια, μια αλλαγή στην πολιτική φυσιογνωμία και στις συνήθειες των ψηφοφόρων που τους κάνει να στρέψουν περισσότερο την προσοχή τους σε συγκεκριμένα θέματα με εθνική εμβέλεια από ότι σε ιδιαίτερα τοπικά προβλήματα.», στο ίδιο.

²¹ Κ. Ζαφειρόπουλος. - Θ. Χατζηπαντελής, όπ. π., σελ. 23.

ομοιογενή γεωγραφική κατανομή της εκλογικής του δύναμης σε σχέση με αυτή του ΚΚΕ και ΣΥΝ²².

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι το ΔΗΚΚΙ εμφανίστηκε στα μέσα της δεκαετίας του '90, τότε που στο εσωτερικό του ΠΑΣΟΚ υπήρξε έντονη αμφισβήτηση λόγω του κενού εξουσίας που προκλήθηκε με την αδυναμία του Ανδρέα Παπανδρέου, που λόγω της σοβαρότητας της κατάστασης της υγείας του αδυνατούσε να ασκήσει τα καθήκοντα του²³. Οι συζητήσεις στο εσωτερικό του κόμματος, τόσο για το έλλειμμα δημοκρατίας όσο και για το «νέο» ΠΑΣΟΚ, ήταν εντονότερες, ενώ το «περιβάλλον της Εκάλης», όπως το αποκαλούσαν οι εσωκομματικοί του αντίπαλοι, έδειχνε να ελέγχει κόμμα και κυβέρνηση. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της εσωκομματικής αντιπαράθεσης ήταν η «κίνηση των τεσσάρων» (Κ.Σημίτης, Θ.Πάγκαλος, Π. Αυγερινός, Β.Παπανδρέου) ενώ τα θέματα που βρίσκονταν στο επίκεντρο της κριτικής ήταν περισσότερο ζητήματα ηθικής τάξης και σχετικά με την μη εύρυθμη λειτουργία της κυβέρνησης, παρά με την πορεία του κόμματος. Τότε έχουμε και τη αποχώρηση του Δ. Τσοβόλα από το ΠΑΣΟΚ (15/10/1995) για να προχωρήσει στην συνέχεια στην ίδρυση του ΔΗΚΚΙ (20/12/1995) το οποίο επικέντρωσε τη αντιπολιτευτική του τακτική κυρίως στο εκσυγχρονιστικό όραμα του ΠΑΣΟΚ (και στον ευρωπαϊκό του προσανατολισμό όπως αυτός υπαγορεύονταν από την Συνθήκη του Μάαστριχτ), που με τη εκλογή του Σημίτη στην ηγεσία του έγινε το κεντρικό στοιχείο στο πρόγραμμα του, στη λογική του οποίου υποτάχθηκαν τα πάντα, ακόμα και «η λέξη σοσιαλισμός διατηρήθηκε, αλλά μόνο στα χαρτιά»²⁴ επιτρέποντας έτσι στο νεοϊδρυθέν κόμμα να «οικειοποιηθεί» κατά το δυνατό, την αριστερή και σοσιαλιστική παράδοση του ΠΑΣΟΚ. Οι λόγοι που οδήγησαν στη εμφάνιση του, σύμφωνα με τους δημιουργούς του, ήταν το ότι «στη χώρα μας, η αναξιοπιστία, η έλλειψη αξιοπρέπειας και η υποκρισία χαρακτηρίζουν την πολιτική ζωή. Ο ελληνικός λαός περιφρονείται και ακούει μονότονα, ότι η εξαθλίωσή του αποτελεί δήθεν, μονόδρομο για τον εκσυγχρονισμό της χώρας και της κοινωνίας. Αυτό συμβαίνει γιατί εκτός από τα παραπάνω, η συντήρηση έχει καλύψει όλο το πολιτικό φάσμα εξουσίας

²² Η ίδια διαπίστωση, εκτός από το ΔΗΚΚΙ, γίνεται και για τη ΠΟΛ.ΑΝ στις εκλογές του 1993 και του 1996, «τα κόμματα αυτά (εννοεί το ΔΗΚΚΙ και τη ΠΟΛ.ΑΝ) διατηρούν σε σημαντικό βαθμό τη διευρυμένη γεωγραφικά κατανομή της εκλογικής επιρροής των πολιτικών κομμάτων από τα οποία προήλθαν», Μ. Μενδρινού, όπ.π. σελ. 263.

²³ Παραιτήθηκε από την πρωθυπουργία για λόγους υγείας τον Ιανουάριο του 1996 ενώ συνέχισε να διατηρεί την προεδρία του κόμματος μέχρι το θάνατο του (23/6/1996). Ο Κ. Σημίτης ανέλαβε τη πρωθυπουργία την 11/2/1996 και εξελέγη πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ από το 4^ο Συνέδριο του, την 30/6/1996.

²⁴ Χρήστος Λυριντζής, *Κρίση πολιτικής (;) Νέες πολιτικές τάσεις και οι δυνατότητες του «εκσυγχρονισμού»*, στο Μ. Σπουρδαλάκης (επιμέλεια) «ΠΑΣΟΚ, κόμμα-κράτος-κοινωνία», Αθήνα, Πατάκη, 1998, σελ.82, στο ίδιο επίσης διαβάζουμε « Στο βαθμό που ο εκσυγχρονισμός έγινε το νέο σχέδιο για την ελληνική κοινωνία, ο πολιτικός φορέας του, το ΠΑΣΟΚ δηλαδή, αυτοβαπτίστηκε ως *κεντροαριστερά* και ο Σημίτης προβλήθηκε ως ο φυσικός και πλέον κατάλληλος ηγέτης.».

(...) έτσι, οι πολίτες αποστασιοποιούνται από τα υπάρχοντα πολιτικά κόμματα και προσπαθούν να αντιδράσουν χωρίς ουσιαστικό αποτέλεσμα, όμως γιατί δεν έχουν γνήσια και συγκροτημένη προοδευτική πολιτική έκφραση. Χρειάζεται συνεπώς, να καλύψουμε αξιόπιστα αυτό το πολιτικό κενό και να αγωνιστούμε με συνέπεια, ειλικρίνεια και σαφήνεια (...) σ' αυτήν τη μάχη καλούμε σήμερα τον ελληνισμό με την ίδρυση του Δημοκρατικού Κοινωνικού Κινήματος.»²⁵.

Η σύντομη αυτή *μάχη* για το ΔΗΚΚΙ δόθηκε μέσα σε ένα περιβάλλον ιδιαίτερα ευνοϊκό για αυτό καθώς το ΠΑΣΟΚ αναζητούσε το νέο πρόσωπο του και στην μεταμόρφωση του αυτή άφηνε θεωρητικά ένα ιδεολογικό κενό ικανό για να συσπειρώσει όχι μόνο τους διαφωνούντες με τις επιλογές τους αλλά και όσους αδυνατούσαν να παρακολουθήσουν τις εξελίξεις που προκαλούνταν στο εσωτερικό του, μετά την απώλεια του ιστορικού του αρχηγού και με το εκσυγχρονιστικό εγχείρημα της νέας ηγετικής του ομάδας. Έτσι ένα σημαντικό μέρος των οπαδών και των ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ που βίωναν αυτή τη νέα πραγματικότητα ως εγκατάλειψη του κόμματος των οραμάτων της 3^{ης} του Σεπτεμβρίου ή/και ως ανομολόγητη προσωπική τους πολιτική σύγχυση, ήταν η «πρώτη ύλη» για το νέο κόμμα που υπόσχονταν τη συνέχεια στα συμφέροντα των μη προνομιούχων ενώ ταυτόχρονα η εκσυγχρονιστική εικόνα του «νέου» ΠΑΣΟΚ που δήλωνε προσήλωση στον ορθολογισμό και στην αξιοκρατία, φάνταζε ως απειλή για εκείνους που είχαν εθιστεί στην «γραφειοκρατική πατρωνία» ως τρόπου άσκησης κυβερνητικών πολιτικών, είτε γιατί δεν είχαν προλάβει να συμμετάσχουν ενεργά σε αυτή (αποκομίζονταν ιδιωτικά οφέλη) είτε γιατί ήλπιζαν να ωφεληθούν μελλοντικά από αυτή. Δικαιολογημένα λοιπόν η ίδρυση του ΔΗΚΚΙ θορύβησε αρχικά μόνο το ΠΑΣΟΚ αφού στη συνέχεια έδειξε πως ήταν «μία πρόσκαιρη αντίδραση στον εναρμονισμό του Κινήματος με τις διαχειριστικές αναγκαιότητες του κράτους»²⁶. Η μορφή του *πολωμένου δικομματισμού*²⁷ αρχίζει να αλλάζει σταδιακά μετά το 1996 – η ανάδειξη

²⁵ Απόσπασμα από την εξαγγελία της ίδρυσης του ΔΗΚΚΙ, από τον Δ. Τσοβόλα στη Θεσσαλονίκη την 20/12/1995, Εφημερίδα *Μακεδονία* της 21/12/1995.

²⁶ Σπουρδαλάκης Μ. (επιμέλεια) *ΠΑΣΟΚ, κόμμα-κράτος-κοινωνία*, Αθήνα, Πατάκη 1998, σελ.71. Για τις επιπτώσεις του λαϊκισμού και της πατρωνίας στον κρατικό μηχανισμό ως μια δίχως τέλος προσπάθεια ικανοποίησης αντιφατικών αιτημάτων της κοινωνίας βλ. Dimitris A. Sotiropoulos, *Populism and Bureacracy: The case of Gteece under PASOK, 1981- 1989*, Norte Dame and London, Univeristy of Notre Dame Press, 1996.

²⁷ Έχει υποστηριχθεί ότι η πόλωση σταδιακά μειώνεται ως χαρακτηριστικό της συμπεριφοράς των ψηφοφόρων και ότι προς σε αυτή τη κατεύθυνση συνηγορούν οι δείκτες που περιγράφουν τη μείωση του ενδιαφέροντος για την πολιτική, η υψηλή εκλογική ρευστότητα κλπ. Τάκης Παπάς, *Κομματικό σύστημα και πολιτικός ανταγωνισμός στην Ελλάδα, 1981-2000* Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, Μάιος 2001, Τεύχος 17, σελ.88-96. Νομίζουμε όμως πως η πόλωση είναι υπαρκτή και πλέον έχει μετασηματοδοτεί και προσαρμοστεί στο νέο περιβάλλον (κυρίως το επικοινωνιακό) όπου αναπτύσσεται. Στο ελληνικό κομματικό σύστημα η ύπαρξη πόλωσης, που καθορίζει και τον πολιτικό ανταγωνισμό, είναι προϊόν της *παραταξιακή* φυσιογνωμίας των δύο μεγάλων κομμάτων (που άλλωστε αποτελεί και χαρακτηριστικό του ελληνικού παραδείγματος). Μέσα από μία τέτοια προσέγγιση μπορεί να ειπωθεί και να εξηγηθεί η σύντομη πορεία της ΠΟΛΑΝ και του ΔΗΚΚΙ (δύο κόμματα που δημιουργήθηκαν μέσα από τη ΝΔ και το ΠΑΣΟΚ αντίστοιχα) στη δεκαετία του '90 κατά τη διάρκεια

του Σημίτη στην ηγεσία του ΠΑΣΟΚ αποτελεί σαφώς ένα σημείο τομής. Το «νέο ΠΑΣΟΚ» διαχειρίζεται με επιτυχία την παραγωγική και οικονομική αναδιάρθρωση της χώρας και την ένταξη της στην ΟΝΕ. Ενσωματώνει χωρίς καταλυτικούς κλυδωνισμούς τις προτεραιότητες των αγορών στην κυβερνητική του πολιτική και τροποποιεί δυναμικά την πολιτική και ιδεολογική του φυσιογνωμία. Μεγάλα τμήματα του κεφαλαίου αναγνωρίζουν σε αυτό έναν αποτελεσματικό πολιτικό διαχειριστή, απελευθερωμένο από τα «κρατικιστικά ιδεολογήματα» του παρελθόντος.

Την ίδια στιγμή, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90, αρχίζει να καταγράφεται μείωση του ενδιαφέροντος της ελληνικής κοινωνίας για την πολιτική και ιδιαίτερα για τα πολιτικά κόμματα (Πίνακας 8). Αυτή η νέα τάση που εντοπίζεται στην ελληνική πραγματικότητα έχει εξηγηθεί ικανοποιητικά τόσο από τη θεωρία της ορθολογικής επιλογής, με το μοντέλο του ορθολογικού ατόμου, έτσι όπως αυτό χρησιμοποιείται στο πλαίσιο της Οικονομικής Θεωρίας της Δημοκρατίας (A.Downs) όσο και από τη σκοπιά της συστημικής θεωρίας²⁸. Πρόθεση μας δεν είναι να περιγράψουμε και εμείς με την σειρά τα αίτια του φαινομένου αυτού, αλλά να επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε τις ιδιαιτερότητες του ελληνικού παραδείγματος, όπως αυτές μπορούν να εντοπιστούν μέσα από την μελέτη των ψηφοφόρων και των οπαδών του ΔΗΚΚΙ.

Σε αυτό το σημείο θα θέλαμε να υπενθυμίσουμε τον αρχικό μας συλλογισμό σχετικά με την επιδίωξη μας να μειώσουμε την αξία της εμφάνισης του ΔΗΚΚΙ και των όποιων νέων εκλογικών προτιμήσεων που υποτίθεται ότι εισήγαγε, με την είσοδο του στο πολιτικό σύστημα.

της οποίας για πρώτη φορά οι μεγάλες πολιτικές παρατάξεις αριθμούσαν πλέον του ενός πολιτικά κόμματα (και καταγράφονται, ταυτόχρονα, υψηλά ποσοστά μείωσης του ενδιαφέροντος για την πολιτική). Τα παραταξιακά αυτά ρήγματα δεν άντεξαν γιατί ακριβώς ήταν περισσότερο γεννήματα ενδοπαραταξιακών αντιθέσεων, παρά κάποιας κοινωνικής δυναμικής και τελικά ο κύκλος έκλεισε για άλλους με την στράτευση τους εκ νέου στην παράταξη και με την εξαφάνιση εκείνων που αντιμετώπιστηκαν ως απειλή για την παράταξη. Αυτή η διαπίστωση κατατίθεται ως ένα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των κομμάτων «κομητών» που τα διαφοροποιεί κυρίως από τα άλλα μικρά κόμματα. Μία λογική υπόθεση, ως προέκταση της διαπίστωσης αυτής, θα ήταν ο ισχυρισμός πως, όσο μειώνεται η *παραταξιακή* φυσιογνωμία (τόσο του ΠΑΣΟΚ όσο και της ΝΔ) θα οδηγούμαστε και σε περιορισμό του φαινομένου των κομμάτων «κομητών» (και ταυτόχρονα στην εμφάνιση πιο μόνιμων κομματικών σχηματισμών ή καλύτερα στην παγίωση των υπαρχόντων μέσα από τη διαρκή προσαρμογή τους) που εντοπίζουμε στη δεκαετία του '90. Αυτή η συσχέτιση, της εισόδου νέων κομματικών σχηματισμών, με την *παραταξιακή* φυσιογνωμία των δύο μεγάλων πολιτικών κομμάτων, προϋποθέτει την ακριβή καταγραφή και περιγραφή του ίδιου του *παραταξιακού* στοιχείου (και πέρα από την πολωτική εκδοχή του, που μόλις υπονοήσαμε) δηλαδή εάν διαπιστώνεται / εντοπίζεται ως καθοριστικός παράγοντας που μας υποχρεώνει σε μια σχεδόν *αξιακή* προσέγγιση του (μετατρέποντας το έτσι ως αντικείμενο παρατήρησης και ανάλυσης την ένταξη του, και εκλαμβάνοντας τη πιθανή μείωση της όχι ως μεταβολή, αλλά ως συγκυριακό γεγονός, που και αυτό με τη σειρά του μπορεί συχνά να υπακούει σε σκοπιμότητες) και τη σύνδεση του με άλλες διαιρετικές τομές που εντοπίζονται στην ελληνική κοινωνία. Όλα αυτά καταθέτονται ως σκέψεις, μαζί με τη δέσμευση να μελετηθούν σε επόμενη εργασία.

²⁸ Ηλίας Κατσούλης, *Η απαξίωση των πολιτικών κομμάτων και το παράδοξο της ανάπτυξης*, στο Ηλ. Κατσούλης (επιμ.), «Νέα σοσιαλδημοκρατία – περιεχόμενα πολιτικής, θεσμοί, οργανωτικές δομές», Σιδέρης, Αθήνα 2002, σελ 42-54.

Η άνοδος της μεσαίας τάξης και η ποσοτική της αύξηση συμβάλει στη μείωση των παραδοσιακών ταξικών διαφορών που εντοπίζονται στην παραδοσιακή βιομηχανική κοινωνία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8
Ενδιαφέρον για την Πολιτική

	Μεγάλο	Αρκετό	Λίγο	Κανένα	ΔΓ/ΔΑ
	%	%	%	%	%
1985	23,1	34,7	27,0	14,9	0,3
6/95	14,7	24,5	29,8	30,6	0,3
9/96	19,5	28,5	32,0	19,6	0,4
6/98	11,1	20,5	32,4	32,1	3,8
12/98	8,5	25,4	37,2	28,6	0,3
4/99	12,9	27,8	34,6	20,6	4,1
5/99	12,4	33,7	33,7	19,8	0,4
6/99	14,4	29,5	32,5	22,7	0,9
2/00	14,3	30,6	31,9	21,5	1,7
3-4/00	16,4	35,2	29,3	18,8	0,3
9/00	9,1	28,5	39,1	22,3	1,0
1/01	9,8	27,9	36,0	25,9	0,4
6-7/01	9,7	24,7	40,4	24,9	0,2
9/01	8,4	30,4	34,3	25,8	1,1

Πηγή: Μενδρινού Μαρία, *Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα: Συμπτώματα δυσaréσκειας*, στο «Η κοινή γνώμη στη Ελλάδα, Έρευνες – Δημοσκοπήσεις 2002, Ινστιτούτο VProject Research Consulting (VPRS)», (επιμέλεια Βερναδάκης Χριστόφορος), Αθήνα, Λιβάνη 2002,σελ. 44.

Η γενική βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και η ένταξη του ατόμου σε νέα δίκτυα ανταλλαγών και πληροφόρησης έξω από τα παραδοσιακά που βρίσκονταν κάτω από τον έλεγχο του κράτους, υποβοηθούν την μετριοπάθεια και την αποσυμπίεση των κοινωνικών εντάσεων, ταυτόχρονα όμως, προκαλούν και φαινόμενα αυξουσών προσδοκιών, απονομιμοποίησης και υπερφόρτισης των θεσμών με αποτέλεσμα οι «κρίσεις διακυβέρνησης» σε μια κοινωνία που βαθμηδόν τα μέλη της αλλοιώνουν τα στοιχεία της πολιτικής δημοκρατικής κουλτούρας τους, που έχουν αποκτήσει μέσα από την καθιέρωση της δημοκρατίας, ως συστήματος διακυβέρνησης, και τα υποκαθιστούν με στοιχεία μιας κουλτούρας της κατανάλωσης²⁹.

²⁹ «Στην μεταπολεμική εποχή η οικονομική ασφάλεια και ο κορεσμός οδήγησαν σε μία αδιαφορία απέναντι στα θέματα της πολιτικής, τα οποία έτσι απομονώθηκαν από τα άμεσα καθημερινά ενδιαφέροντα. Η οικονομική ευημερία απεδείκνυε αυτόματα την λειτουργική ικανότητα του δημοκρατικού συστήματος, ώστε δεν φαινόταν να υπάρχει ανάγκη ιδιαίτερης πολιτικής δραστηριότητας. Οι αυξανόμενες δυνατότητες καταναλωτικής ικανοποίησης μεγάλων στρωμάτων του πληθυσμού, και η σταθεροποίηση των πολιτικών συσχετισμών, δημιούργησαν την εικόνα ενός ικανοποιητικού σε γενικές γραμμές συστήματος το οποίο χρειαζόταν βελτιώσεις μόνο σε δευτερεύουσες λεπτομέρειες. Όσο η εργασία, η εργατικότητα και η κατανάλωση προβάλλονται ως ιδανικά, τόσο επικρινόταν η πολιτική δραστηριότητα, από τη στιγμή που ξέφυγε από τα όρια του κοινού αποδεκτού καθεστώτος της μεταπολεμικής περιόδου.» Kurt Lenk (Επιμέλεια-Πρόλογος: Ηλίας Κατσούλης) *Πολιτική Κοινωνιολογία*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής 1990,σελ.161.Εδώ πρέπει να επισημάνουμε πως η καθιέρωση της δημοκρατίας ως σύστημα διακυβέρνησης και ομαλής εναλλαγής

Έτσι καταλήγοντας σε ένα μείγμα του *homo economicus* και *homo videns*, που απαξιώνει την πολιτική συμμετοχή, η δημοκρατία πλέον είναι μία «νεοφιλελεύθερη απολιτική δημοκρατία, όπου η αγορά αποτελεί το κυρίαρχο παράδειγμα κοινωνικών σχέσεων, η πολιτική έχει υποταχτεί στην οικονομία και η Πολιτεία συγκροτείται από ιδιώτες με πολιτικά δικαιώματα.»³⁰.

Αυτές οι μεταλλαγές στο κράτος προηγούνται των μεταλλαγών στα κόμματα και έχουν σαφή αιτιακή προτεραιότητα. Το φαινόμενο της απαξίωσης της πολιτικής και κατά προέκταση και των πολιτικών κομμάτων είναι πρόβλημα που συνδέεται άμεσα με την ποιότητα της δημοκρατίας. Κάτι τέτοιο μας υποχρεώνει κάθε φορά που ερχόμαστε να μελετήσουμε ένα γεγονός (για παράδειγμα, μία τάση εκλογική ή άλλη) που εντοπίζεται σε μέρος ή στο σύνολο κοινωνικών συμπεριφορών ως «αντικομματική συμπεριφορά», θα πρέπει να στρέφουμε και προς αυτή την κατεύθυνση την παρατήρηση μας, πριν το εντάξουμε στο γενικότερο πρόβλημα της δυσθυμίας /κορεσμό απέναντι στα κόμματα, το οποίο κατά τη γνώμη μας αυθαίρετα ταυτίζεται ή εκλαμβάνεται συνώνυμο της απαξίωσης προς την πολιτική ή την έλλειψη εμπιστοσύνης προς αυτή.

Ποιο συγκεκριμένα, θέλοντας και να περιγράψουμε μερικώς το ιδιαίτερο της ελληνικής πραγματικότητας, δεν είναι δυνατό να γίνεται λόγος για μείωση της αξιοπιστίας των κομμάτων και ταυτόχρονα η πλειοψηφία του εκλογικού σώματος (είτε αυτή καταγράφεται σε έρευνες, είτε όπως αποτυπώνεται στις εκλογικές αναμετρήσεις, οι οποίες κατά κοινή ομολογία έχουν υψηλά ποσοστά συμμετοχής) να τάσσεται υπέρ μονοκομματικών κυβερνήσεων, γεγονός που χαρακτηρίζει το ελληνικό πολιτικό σύστημα.

Αρα η όποια διαφωνία των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ, στο βαθμό που η προτίμηση τους προς το κόμμα αυτό ερμηνευτεί ως μία «αντισυστημική» συμπεριφορά που απείλησε το δικομματισμό, ο οποίος τροφοδοτεί με την σειρά του μονοκομματικές κυβερνήσεις, θα πρέπει να αναμένουμε λογικά και την διαφωνία τους και ως προς αυτόν, δηλαδή προς τον δικομματισμό, και όχι απλά μια οριακή πλειοψηφική προτίμηση υπέρ των κυβερνήσεων συνεργασίας (50,4%) η αξία της οποίας μειώνεται ακόμα περισσότερο όταν το υπόλοιπο ποσοστό κατανέμεται 36,0% υπέρ αυτοδύναμης κυβέρνησης και 13,7% δεν απαντά ή δεν έχει γνώμη, σύμφωνα πάντα με τα αποτελέσματα της έρευνα που παρουσιάζουμε, ποσοστά που όπως θα δούμε παρακάτω, παραπέμπουν

των κυβερνήσεων δεν είναι το ίδιο μακρόχρονη όσο σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, αναδεικνύοντας έτσι την ελληνική περίπτωση ως μια μεταβατική πολιτική κουλτούρα, στο εσωτερικό της οποίας αναπτύσσονται ανταγωνιστικές νοοτροπίες μεταξύ των παραδοσιακών και εκσυγχρονιστικών της στοιχείων, τα τελευταία μάλιστα στη δεκαετία του '90 εισήλθαν, περισσότερο από όσο ποτέ πιο πριν, στην καθημερινή πολιτική συζήτηση.

³⁰ Γιάννης Βούλγαρης, *Καπιταλισμός και Δημοκρατία. Η επάνοδος ενός παλιού προβλήματος*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, Νοέμβριος 1997, Τεύχος 10, σελ.82.

περισσότερο σε συμπεριφορές ψηφοφόρων των δύο μεγάλων κομμάτων παρά των μικρότερων. Δεν είναι δυνατό να αξιολογηθεί προκαταβολικά κάθε μορφή εκλογικής συμπεριφοράς που απομακρύνεται από την προτίμηση προς τα δύο μεγάλα κόμματα (όπως συνέβη στις εκλογές του 1996) ως απειλή για το δικομματισμό ή ως φαινόμενο απαξίωσης προς την πολιτική. Η περιπτωσιολογική μελέτη μιας εκλογικής στιγμής αν και προσφέρει πολύτιμα συμπεράσματα για τη δεδομένη συγκυρία, δεν μπορεί να αναχθεί στο μέλλον, πολύ λιγότερο δε, να διεκδικήσει τα εύσημα της διαπίστωσης μιας συνολικότερης θεώρησης. Έτσι λοιπόν, ο συλλογισμός που αντιμετωπίζει τη ψήφο προς το ΔΗΚΚΙ ως *ψήφο διαμαρτυρίας* στον δικομματισμό, πιστεύουμε πως θα βρεθεί σε μεγάλο αδιέξοδο όταν θελήσει να ερμηνεύσει το γεγονός ότι το 7% σχεδόν του εκλογικού σώματος στις εκλογές του 2000 μετακινήθηκε από τα μικρά κόμματα προς τη ΝΔ και το ΠΑΣΟΚ ³¹.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

	Βουλευτικές Εκλογές 1996			Βουλευτικές Εκλογές 2000		
	Ψήφισαν: 6.978.656			Ψήφισαν: 7.026.527		
	Έγκυρα: 6.780.049			Έγκυρα: 6.868.011		
	Άκυρα/Λευκά: 198.607			Άκυρα/Λευκά: 158.516		
	%	Ψήφοι	Έδρες	%	Ψήφοι	Έδρες
Π.Α.Σ.Ο.Κ	41,49	2.813.245	162	43,79	3.007.596	158
Ν.Δ.	38,12	2.584.765	108	42,74	2.935.196	125
Κ.Κ.Ε.	5,61	380.167	11	5,52	379.454	11
ΣΥΝ	5,12	347.051	10	3,20	219.880	6
ΔΗ.Κ.ΚΙ.	4,43	300.671	9	2,69	184.598	0
ΠΟΛΑΝ	2,94	199.463	0			

Πηγή: Επεξεργασία αποτελεσμάτων του Υπουργείου Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης.

Η επιμονή μας να μειωθεί η αξία της εμφάνισης του ΔΗΚΚΙ ως φαινόμενο που σηματοδότησε την αλλαγή του πολιτικού συστήματος προς ένα πολυκομματικό και να ταυτιστεί η προτίμηση σε αυτό ως κριτική εκδήλωση τόσο ως προς το δικομματισμό ³² όσο και προς τα

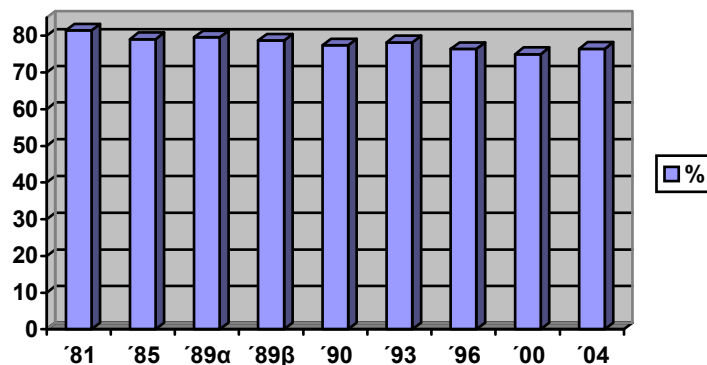
³¹ «Μέσα από τις εκρρές των μικρών κομμάτων προς τα μεγαλύτερα κόμματα και ακόμη τις ίσως παράδοξες τοποθετήσεις τους –βλ. τοποθετήσεις παλιών ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ στη ΝΔ και παλιών ψηφοφόρων της ΠΟΛΑΝ στο ΠΑΣΟΚ- δημιουργούνται συνολικά ισοδύναμες μετατοπίσεις ψηφοφόρων προς τα δύο μεγάλα κόμματα, που αριθμητικά ισοδυναμούν και ισούνται με το 7% των έγκυρων ψήφων.» Κώστας Ζαφειρόπουλος, *Ανάλυση και γεωγραφία των εκλογικών μετατοπίσεων 1996-2000*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, Μάιος 2001, Τεύχος 17, σελ.14.

³² Το γεγονός ότι δύο μόνο κόμματα διαθέτουν δυνατότητα διακυβέρνησης και τα οποία εναλλάσσονται στην εξουσία και όπως τονίζει η θεωρία των κομματικών συστημάτων, ο

πολιτικά (παραδοσιακά) κόμματα, είναι ταυτόχρονα, μια προσπάθεια να περιοριστεί (υποβαθμιστεί) σε συγκυριακό γεγονός προκειμένου να αναδειχθούν οι μονιμότερες τάσεις που εκδηλώθηκαν τη δεκαετία του '90, θέλοντας ουσιαστικά να εισάγουμε με αυτό τον τρόπο μία *κατά αρχήν επιφύλαξη* προς την ίδρυση νέων πολιτικών κομματικών, να μην αντιμετωπίζονται δηλαδή εξ' ορισμού ως υποδοχείς εκλογικών μεταστροφών και κατά προέκταση οι όποιες νέες καταστάσεις που δείχνουν να εισάγουν με την εμφάνιση τους να θεωρούμε ότι περιορίζονται εντός των ορίων τους. Ως ζητούμενο πρέπει να παραμένει το ότι οι όποιες μεταστροφές του εκλογικού σώματος που εντοπίζονται, με την προτίμηση τους προς τα νέα μικρά κόμματα, οι ίδιες εάν εντοπίζονται και σε εκλογικές προτιμήσεις που στρέφονται προς τα μεγάλα κόμματα. Σε διαφορετική περίπτωση υπάρχει το ενδεχόμενο (ο κίνδυνος) πλειοψηφικές τάσεις της κοινωνίας να μην μπορούμε, ως τέτοιες, να τις αξιολογήσουμε και να τις αποδίδουμε μειοψηφικά χαρακτηριστικά, αφού θα τις περιορίζουμε στα εκλογικά ποσοστά κάποιου νέου μικρού πολιτικού κόμματος, που ευθαρσώς αυτό θα δηλώνει ότι τις εκπροσωπεί.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

Εξέλιξη του ποσοστού συμμετοχής στις βουλευτικές εκλογές από 1981-2004

Πηγή: Επεξεργασία αποτελεσμάτων του Υπουργείου Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης.

Σε κάθε περίπτωση είναι σκόπιμο να έχουμε υπόψη μας πως η πολιτική απάθεια δεν ταυτίζεται με την πολιτική αποστασιοποίηση «η απλή τήρηση των αποστάσεων από τον τομέα της πολιτικής, δεν επιτρέπει δικαιολογημένα συμπεράσματα για πολιτική απάθεια»³³, αλλά ούτε και η

δικομματισμός στηρίζεται στην πρόθεση ότι «η εναλλαγή στην εξουσία παραμένει βασική προσδοκία», Giovanni Sartori, *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Cambridge: University Press, 1976, σελ.188.

³³ Lenk, όπ.π. σελ. 159.

απόσυρση από ένα χώρο είναι ταυτόχρονα και μετακίνηση σε κάποιον άλλο χώρο. Η εγκατάλειψη της «φωλιάς» της «πολιτικής πατρίδας»³⁴ γίνεται με αργά και σταθερά βήματα, και όχι συλλήβδην, και σε επιμέρους θέματα, όπως ισχυρίζεται ο Ulrich Beck, πράγμα που σημαίνει, όπως εξηγεί, ότι την ίδια στιγμή που για ένα θέμα κάποιος επιλέγει να μην αναμειχθεί για κάποιο άλλο μπορεί να επιλέξει τη συμμετοχή, «όλα αυτά δεν συνταιριάζουν πλέον σε ένα σχήμα, πάνω στο οποίο στηρίζουν τις αναλύσεις τους οι ειδικοί της χαρτογράφησης του πολιτικού»³⁵. Ομοίως και στη χώρα μας, την ίδια στιγμή που έχουμε κρίσεις που μας κατευθύνουν στο συμπέρασμα της μείωσης του ενδιαφέροντος για την πολιτική (Πίνακας 8) τα ποσοστά συμμετοχής στις εκλογικές αναμετρήσεις είναι εντυπωσιακά υψηλά, με σχεδόν ασήμαντες μεταβολές μεταξύ των εκλογικών αναμετρήσεων (Διάγραμμα1).

Έχοντας λοιπόν υπόψη μας όλα τα παραπάνω θα επιχειρήσουμε στις επόμενες σελίδες να παρουσιάσουμε τους ψηφοφόρους του ΔΗΚΚΙ, πως αντιμετώπιζαν το κόμμα τους, τη σχέση τους με το ΠΑΣΟΚ, τις πλειοψηφικές τάσεις που καταγράφονται, έτσι όπως μας τις δίνουν οι απαντήσεις τους σε ερωτήματα που τους τέθηκαν σε πανελλαδική έρευνα του Ινστιτούτου V-PRS, κατά το χρονικό διάστημα Δεκέμβριος 1997-Ιανουάριος 1998.

³⁴ «Η εξατομίκευση των πολιτικών συγκρούσεων και συμφερόντων δεν σημαίνει λοιπόν και αποστράτευση, πολιτική απροθυμία. Αλλά δημιουργείται μια αντιφατική, πολλαπλή στράτευση, η οποία ανακατευεί, συνδυάζει τους κλασικούς πόλους του πολιτικού φάσματος, έτσι ώστε καθένας (καθεμία) σκέφτεται και δρα -σε τελική ανάλυση- συγχρόνως με δεξιό και αριστερό τρόπο, ριζοσπαστικά και συντηρητικά, δημοκρατικά και αντιδημοκρατικά, πολιτικά και απολιτικά.»Ulrich Beck, *Η επινόηση του Πολιτικού*, Αθήνα, «Νέα Σύνορα», 1996,σελ.201.

³⁵ Στο ίδιο.

Εκλογική κοινωνιολογία των ψηφοφόρων του ΔΗ.Κ.ΚΙ.

Απόπειρα ανάδειξης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους

Η απόπειρα ανάδειξης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ έχει στηριχθεί κυρίως μέσα από τα αποτελέσματα πανελλαδικής έρευνας του Ινστιτούτου V-PRS που διεξήχθη κατά το χρονικό διάστημα Δεκέμβριος 1997-Ιανουάριος 1998¹, η οποία, μεταξύ άλλων, λαμβάνει υπόψη της και την τοποθέτηση του δείγματος πάνω στον άξονα Αριστερά – Δεξιά (Α-Δ). Η κλίμακα Αριστερά – Δεξιά, πάνω στη οποία καλούνται οι πολίτες να αυτοπροσδιοριστούν, είναι μία επταβαθμιαία κλίμακα που ξεκινά από την Άκρα Αριστερά και φτάνει στην Άκρα Δεξιά. Πρόκειται για την κλίμακα SORRES, η οποία από την δεκαετία του '70 χρησιμοποιείται από όλα τα ινστιτούτα κοινής γνώμης και δημοσκοπήσεων. Στην συγκεκριμένη έρευνα η κλίμακα είναι πενταβαθμιαία, δηλαδή οι ερωτηθέντες τοποθετούνται μεταξύ Αριστεράς, Κεντροαριστεράς, Κέντρο, Κεντροδεξιάς και Δεξιάς. Κατά την Nonna Mayer² «η αυτοτοποθέτηση στην κλίμακα αυτή δεν είναι μια συμβατική τοποθέτηση, παραπέμπει σε διαφορετικά συστήματα γνώμων και αξιών, σε διαφορετικές οπτικές για τον κόσμο», δεν έχει ρητορική διάσταση αλλά χωρική και διαπιστώνει πως το 90% των Γάλλων τοποθετούνται πάνω στην κλίμακα αυτή, ανεξαρτήτως περιόδου και πολιτικής συγκυρίας και τελικά είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις πολιτικές επιλογές³. Μάλιστα ισχυρίζεται πως σχετικές εργασίες έχουν δείξει ότι η πλειονότητα των νέων είναι πιο πρόθυμοι να αυτοτοποθετηθούν πάνω στην κλίμακα, ενώ αυτή η διάθεση μειώνεται καθώς μεγαλώνει η ηλικία. Η τοποθέτηση στον άξονα Α-Δ είναι σε μεγάλο βαθμό συσχέτιση με το βαθμό πολιτικοποίησης των ψηφοφόρων.

Όσοι αυτοτοποθετούνται στις άκρες της κλίμακας ενδιαφέρονται για την πολιτική σε σχέση με όσους αρνούνται να αυτοποθετηθούν ή αυτοποθετούνται στο κέντρο, οι οποίοι δηλώνουν ταυτόχρονα από μικρό ως ανύπαρκτο ενδιαφέρον για την πολιτική. Μεταξύ των τελευταίων

¹ Σχετικά με την ταυτότητα της έρευνας βλέπε στο Παράρτημα.

² Nonna Mayer είναι διευθύντρια στο γαλλικό Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (CNRS) και στο Κέντρο Μελετών Γαλλικής Πολιτικής Ζωής (CEVIPOF) και πρόεδρος της Γαλλικής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης.

³ «Αν τοποθετούνται στα δεξιά της κλίμακας οι πολιτικές τους προτιμήσεις και οι ψήφοι κατευθύνονται στα κόμματα της Δεξιάς, και αν τοποθετούνται στα αριστερά της κλίμακας, κατευθύνονται αντίθετα προς τα αριστερά.», Nonna Mayer, *Εκλογική κοινωνιολογία. Ιστορικές διαδρομές και μοντέλα ανάλυσης* (μετάφραση-επιμέλεια: Χριστόφορος Βερναδάκης), Αθήνα, Σαββάλας 2005, σελ.83-86.

υπάρχουν και αυθεντικοί «κεντρώοι» αλλά και αδιάφοροι, για τους οποίους η τοποθέτηση στο κέντρο ισοδυναμεί με απόρριψη της κλίμακας. Σε παρόμοιες διαπιστώσεις έχουν οδηγηθεί και έρευνες που έχουν γίνει και στην Ελλάδα οι οποίες υποστηρίζουν ότι εκτός από την αύξηση των «κεντρώων» (από τις αρχές του 1990 και μετέπειτα) και την «χαλαρή» σχέση που έχουν αυτοί με την πολιτική, έχουμε και την μεταστροφή των «κεντρώων» από «ιδεολόγους» σε όλο και πιο πραγματιστές, «η εικόνα λοιπόν είναι πεντακάθαρη: από τους σοσιαλιστές, κρατιστές, έντονα πολιτικοποιημένους παλαιούς κεντρώους, έχουμε περάσει στους πραγματιστές, αντικρατιστές και από-πολιτικοποιημένους νέους κεντρώους της εποχής μας»⁴. Στη συνέχεια αυτών των διαπιστώσεων οικοδομούνται απόψεις περί της συγκρότησης ενός «μεσαίου χώρου» σε αντικατάσταση του παλιού «κέντρου» της δεκαετίας του '80. Τέτοιες μακιαβελικές απόψεις που αντιμετωπίζουν την πολιτική ως μια τυπική διαδικασία επικύρωσης αποφάσεων, οι οποίες λαμβάνονται έξω από αυτή, περιορίζοντάς την έτσι σε απλό διεκπεραιωτή αυτών των αποφάσεων, ενώ ταυτόχρονα θεωρούνε ως κύρια αποστολή της την μείωση (και τον έλεγχο) των κοινωνικών εντάσεων και τον περιορισμό των παθών μέσα από τη στρατηγικές συναίνεσης, μοιραία οδηγούνται σε διαπιστώσεις για την εξάλειψη της διάκρισης ανάμεσα στην αριστερά και στη δεξιά, ενώ ταυτόχρονα εξισώνουν την δημοκρατία με ένα χλιαρό απονευρωμένο και υποκριτικό φιλελευθερισμό. Στόχος της πολιτικής είναι ακριβώς το αντίθετο, δηλαδή η ανάδειξη και η ανάπτυξη των κοινωνικών αντιθέσεων και όχι η αποφυγή της σύγκρουσης, δίνοντας έτσι στη δημοκρατία περιεχόμενο, «στόχος της πολιτικής στη δημοκρατία θα πρέπει να είναι η διαμόρφωση ενός πλαισίου που να επιτρέπει στις συγκρούσεις να πάρουν τη μορφή της αγωνιστικής αντιπαράθεσης μεταξύ των αντιπάλων, αντί να εκδηλώνονται ως ανταγωνιστική πάλη μεταξύ των εχθρών»⁵. Εδώ ακριβώς εντοπίζεται η σπουδαιότητα (και η επικαιρότητα) της λειτουργίας της διάκρισης Α-Δ, η αντίθεση αυτή είναι ο τρόπος με τον οποίο μορφοποιείται και θεσμίζεται η νόμιμη σύγκρουση, εισάγει τα όρια του πολιτικού ανταγωνισμού, περιγράφει και προσδιορίζει τους «αντιπάλους». Έτσι οι αναφορές για το «τέλος της πολιτικής» και στο παρωχημένο της διάκρισης Α-Δ δεν θα πρέπει να προκαλούν ενθουσιασμό, αλλά ανησυχία. Είναι λοιπόν ανάγκη «να αποκαταστήσουμε την πολιτική σκέψη και δράση, αλλά και να βρούμε γι' αυτή τη δράση το ακριβές σημείο εφαρμογής της»⁶, διαδικασία που δεν μπορεί να περιοριστεί εντός των ορίων του εθνικού

⁴ Λούλης όπ.π.σελ.83-85.Σύμφωνα με πανελλαδικές έρευνες της MRB μεταξύ 1984 και 1990, οι μη ιδεολογικοποιημένοι «κεντρώοι» διπλασιάζονται από 13% σε 25%,στο ίδιο.

⁵ Chantal Mouffe (πρόλογος-επιμέλεια Γ. Σταυρακάκης), *Το δημοκρατικό παράδοξο*, Αθήνα, Πόλις 2004, σελ.203.

⁶ Pierre Bourdieu,(επιμέλεια Νίκος Παναγιωτόπουλος), *Ενάντια στην πολιτική της απολιτικοποίησης*, στο «Για ένα ευρωπαϊκό κοινωνικό κίνημα», Αθήνα, Πατάκης 2001,σελ.84.

κράτους, αλλά πρέπει να αντιμετωπίσει με επάρκεια και τις προκλήσεις της παγκοσμιοποίησης. Στη σημερινή συγκυρία που χαρακτηρίζεται από την αύξουσα απολιτικοποίηση και την κρίση πολιτικής αξιοπιστίας, η αναγκαιότητα να εμμείνουμε στις νοηματικές αφετηρίες των παραδοσιακών πολιτικών διακυβευμάτων είναι ίσως σημαντικότερη παρά ποτέ. Ανεξάρτητα από τις όποιες μεταβολές του πολιτικού σκηνικού, αυτή καθεαυτή η ύπαρξη ενός κόσμου που είναι ολοένα και πιο άνισος, που χαρακτηρίζεται όλο και περισσότερο από πιο εξόφθαλμες παραβιάσεις της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, καθιστά επιτακτικό τον προβληματισμό γύρω από τα παραδοσιακά αξιακά συστήματα αναφοράς που δομούνται αναφορικά με την ελευθερία του ατόμου-πολίτη και την ισότητα. Θέτοντας έτσι στο επίκεντρο της αναζήτησης, σχετικά με το ποιές ποιοτικές διαφορές έχει υποστεί η παραδοσιακή διάκριση Α-Δ, *το ιδεώδες της ισότητας*⁷ (τα κριτήρια δηλαδή και τους μηχανισμούς κατανομής αγαθών ανάμεσα στο κάθε άτομο) ως προϋπόθεση της ανάπτυξης και της ευημερίας του κοινωνικού συνόλου, θα εντοπίζουμε προοδευτικά τις ριζοσπαστικές πολιτικές, τις εναλλακτικές λύσεις τόσο στα θέματα της *βιοπολιτικής*, που σήμερα «τίποτα απ' όλα αυτά δεν είναι ξεκάθαρα ζητήματα αριστεράς/δεξιάς»⁸, όσο και στο ξεπέραςμα των αδιεξόδων που προέκυψαν από τον εξισωτισμό *της παλιάς αριστεράς*⁹. Παραθέτουμε αυτές τις απόψεις για να δείξουμε πως η θετική ή αρνητική κρίση, που αποδίδεται κάθε φορά στη Δεξιά ή στην Αριστερά, αποτελεί εγγενές στοιχείο της ίδιας της πολιτικής πάλης, «εξαρτάται από ποια πλευρά προέρχεται η θεώρηση των πραγμάτων»¹⁰.

Πεμπτουσία της πολιτικής είναι ακριβώς η πάλη αντιμαχόμενων απόψεων και πολιτικών. Η αριστερά και η δεξιά είναι δύο πλευρές του ίδιου σώματος. Τίποτα δεν μπορεί να βρίσκεται και στα αριστερά και δεξιά ταυτόχρονα. Η διάκριση είναι εξ ορισμού πολωτική, η αξία της οποίας αναδεικνύεται μέσα από το γεγονός στο ότι συμβάλει στην εξισορρόπηση και στον έλεγχο των φαινομένων δυσαρέσκειας και πολιτικού κυνισμού, τα οποία δεν στοιχειοθετούν ζήτημα κρίσης

⁷ Norberto Bobbio, *Δεξιά και Αριστερά*, Αθήνα, Πόλις 2006 (δ' έκδοση), σελ. 161-190.

⁸ « Στην πολιτική της χειραφέτησης της κλασικής αριστεράς είναι ανάγκη να προσθέσουμε αυτό που σε ένα άλλο βιβλίο μου αποκαλώ βιοπολιτική. Ο όρος μπορεί να μην είναι και τόσο ακριβής. Αυτό όμως που εννοώ χρησιμοποιώντας τον είναι ότι, ενώ η πολιτική της χειραφέτησης αφορά τις ευκαιρίες που εμφανίζονται στην ζωή μας, η βιοπολιτική αφορά τις αποφάσεις που λαμβάνουμε για αυτή. Πρόκειται για μια πολιτική επιλογών, ταυτότητας και αμοιβαιότητας. Πως οφείλουμε να αντιδράσουμε στην προοπτική του φαινομένου του θερμοκηπίου; Πρέπει άραγε να αποδεχθούμε την πυρηνική ενέργεια ή όχι; Σε πιο βαθμό πρέπει η εργασία να παραμένει βασική αξία στη ζωή μας; Πρέπει να υποστηρίζουμε την αναστροφή εξέλιξη; Ποιο θα πρέπει να είναι το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης;» Anthony Giddens, *Ο Τρίτος Δρόμος. Η ανανέωση της Σοσιαλδημοκρατίας*, Αθήνα, Πόλις, 1998, σελ. 67-68.

⁹ Κατά τον Anthony Giddens ο εξισωτισμός της παλιάς αριστεράς μπορεί να είχε ευγενείς προθέσεις αλλά μέσα από πολιτικές *κοινωνικής μηχανικής* είχε ακριβώς αντίθετα αποτελέσματα, εννοώντας ότι «το κράτος πρόνοιας, που για πολλούς συγκροτούσε τον πυρήνα της σοσιαλδημοκρατικής πολιτικής, σήμερα πλέον παράγει προβλήματα όσα και αυτά που επιλύει.», Anthony Giddens, *όπ.π.*, σελ.33.

¹⁰ Norberto Bobbio, *όπ.π.* σελ. 133.

εμπιστοσύνης στο πολιτικό σύστημα και τους θεσμούς καθώς και διαπιστώνεται πως η «συνάφεια μεταξύ συμπτωμάτων δυσaréσκειας και ιδεολογικών μεταβλητών, όπως η ιδεολογικοπολιτική αυτοτοποθέτηση στη κλίμακα Αριστερά-Δεξιά και η κομματική προτίμηση στη βάση της ψήφου μετατοπίζουν το ζήτημα στο πλαίσιο των παραμέτρων του πολιτικού και εκλογικού ανταγωνισμού. Η επίδραση που ασκούν αυτοί οι παράγοντες, όπως διαφαίνεται από τα στοιχεία των ερευνών, προβάλλει σε σημαντικό βαθμό ικανή να ελέγξει τη δυσaréσκεια της κοινής γνώμης σε ανεκτά για το πολιτικό σύστημα επίπεδα»¹¹. Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε πως θα ήταν σκόπιμο ως αφετηρία των προβληματισμών, σχετικά με το πολιτικό σύστημα και για τη κρίση της πολιτικής, από όποιους και εάν γίνονται, να είναι η εξαρχής τοποθέτηση τους στο εάν αντιλαμβάνονται τη διάκριση Α-Δ ως μία διάκριση που «ξεθωιάζει» ή ως μία διάκριση που είναι ορατή και παραμένει επίκαιρη, αποφεύγοντας έτσι την επιλεκτική της χρησιμοποίηση, άλλοτε ως ερμηνευτικό εργαλείο και άλλοτε ως αξιολογική προϋπόθεση. Ο εντοπισμός της και ο βαθμός *διακριτότητας* της, είναι προϋποθέσεις για να αντιληφθούμε την ποιότητα και την ένταση του πολιτικού ανταγωνισμού, ενώ ταυτόχρονα δίνει εννοιολογικό περιεχόμενο στις ίδιες τις έννοιες Αριστερά και Δεξιά, επιτρέποντας έτσι καλύτερα την παρακολούθηση των συλλογισμών και την αξιολόγηση των συμπερασμάτων.

Έτσι λοιπόν καταθέτουμε αυτές τις απόψεις, πριν την αναλυτική παρουσίαση μιας ερευνάς που το 83,9% των ερωτηθέντων σε αυτή αυτοποθετούνται πάνω στον άξονα Α-Δ, για να γίνει κατανοητό πως εκλαμβάνονται από την πλευρά μας αυτές οι τοποθετήσεις πριν την παρουσίαση των αποτελεσμάτων που εξάγουμε μελετώντας την.

Η συλλογιστική για την ύπαρξη «μεσαίου χώρου» ως ενός κρίσιμου πολιτικά «μετακινούμενου» ενδιάμεσου χώρου που χαρακτηρίζεται από ένα φιλελεύθερο πραγματισμό (που στη δεκαετία του '90 η μετακίνηση του ήταν προς τα «δεξιά») εγγράφει μέσα της την παραδοχή της ύπαρξης των ακραίων χώρων (ενδεικτικά, σοσιαλιστικές και φιλελεύθερες απόψεις)¹², ενώ η αποϊδεολογικοποίηση είναι το χαρακτηριστικό των ψηφοφόρων που συγκεντρώνονται σε αυτόν τον «μεσαίο» χώρο, οι οποίοι έχουν υποκαταστήσει πλέον τους ιδεολογικοποιημένους «κεντρώους» ψηφοφόρους του παλιού πολιτικού κέντρου που κυριάρχησε στις προηγούμενες δεκαετίες. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο η διάκριση Α-Δ δεν υπάρχει, ανήκει στο παρελθόν, δεν

¹¹ Μενδρινού Μαρία, *Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα: Συμπτώματα δυσaréσκειας*, στο «Η κοινή γνώμη στη Ελλάδα, Έρευνες – Δημοσκοπήσεις 2002, Ινστιτούτο VProject Research Consulting (VPRS)», (επιμέλεια Βερναδάκης Χριστόφορος), Αθήνα, Λιβάνη, 2002, σελ. 62-63.

¹² Σχετικά με τη θεωρητική κατασκευή της ύπαρξης «μεσαίου» χώρου, στο Γιάννης, Λούλης *Τριγωνοποίηση: Κυρίαρχες ιδέες και η πολιτική δυναμική στην εποχή μας*, Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής, Αθήνα, Σιδέρης, 1999.

συμμετέχει ως στοιχείο ούτε κάποιας ήδη διαμορφωμένης πολιτικής κουλτούρας, ούτε ως στοιχείο του πολιτικού-εκλογικού ανταγωνισμού. Δείχνει να έχει ξεπεραστεί, παρόλο που ο «μεσαίος» χώρος γίνεται κατανοητός ως προϊόν εξέλιξης μέσα στο χρόνο, οι «πρωταγωνιστές» του (κόμματα και κοινή γνώμη) φαίνεται να έχουν ξεχάσει εντελώς το σημείο εκκίνησης τους ή ακόμη καλύτερα να έχουν αποποιηθεί το παρελθόν τους και πορεύονται μόνο με τα νέα δεδομένα, ενώ η ταχύτερη και καλύτερη προσαρμογή τους σε αυτά (κυρίως όταν αναφερόμαστε στα πολιτικά κόμματα) συστήνεται ως συνταγή εκλογικής επιτυχίας¹³.

Έτσι λοιπόν φαντάζει ανακόλουθο όταν οι υποστηρικτές του «μεσαίου χώρου» ανακαλύπτουν ξαφνικά ότι η διαίρεση Α-Δ είναι υπαρκτή και καθορίζει αποφασιστικά κομματικές στρατηγικές, αποφεύγοντας όμως κάτι τέτοιο, κατά τη γνώμη μας, να το ομολογήσουν¹⁴ και περιορίζονται σε διαπιστώσεις του ότι «τα νέα κεφάλαια ανοίγουν δυναμικά όταν τα προηγούμενα έχουν κλείσει μέσα σε απογοήτευση», αφήνοντας τελικά μετέωρο το ερώτημα εάν τα παλαιά κεφάλαια έχουν κλείσει οριστικά ή όχι.

Μπορεί όμως να ειπωθεί πως τα παραπάνω σχόλια δεν αποτελούν κριτική, αλλά συνέχεια προβληματισμών που εντοπίζουν την διάκριση Αριστερά-Δεξιά εντός του πολιτικού σκηνικού και αντιμετωπίζουν αυτή ως ριζοσπαστική διαίρεση, προϊόν της άρσης μια προηγούμενης διαιρετικής τομής Δεξιά - Αντιδεξιά, πάνω στην οποία οικοδομήθηκε ένα ολόκληρο πολιτικό σύστημα κοντά 30 χρόνια. Η διαίρεση Α-Δ ως κατάσταση επήλθε με το τέλος μιας προηγούμενης ορθολογικής διχοτομικής προσέγγισης του κοινωνικού γίνεσθαι, εισάγοντας μέσα σε αυτό (επιτέλους) στοιχεία ταξικά, καθόσον όλο το προηγούμενο χρονικό διάστημα οι ταξικές διαφοροποιήσεις σκόπιμα αποσιωπούνταν ως τέτοιες και δεν συμμετείχαν στην τότε *κυρίαρχη* (κρατούσα) πολιτική σφαίρα. Η έξοδος από την περιχαράκωση που προκαλούσαν τα διχαστικά σχήματα, του τύπου εθνικόφρονες-μη εθνικόφρονες, ανέδειξε τα ορθολογικά στοιχεία του ανταγωνισμού που καθόριζαν τους αντιπάλους και τις θέσεις αυτών. Η υποχώρηση της διαίρεσης Α-Δ στη δεκαετία του '90 είναι πλέον κοινός τόπος, αλλά από την άλλη υποχρεώνει τους ανταγωνιστές να μην την αγνοούν, καθόσον μέσα από την δυναμική του ορθολογισμού της μυήθηκε μια ολόκληρη κοινωνία στην δημοκρατία και αναμενόμενο ήταν να προκαλέσει αισθήματα εμπιστοσύνης και να καθορίσει την πολιτική της κουλτούρα. Έτσι λοιπόν στη νέα εποχή του

¹³ Γιάννης Λούλης, *Τριγωνοποίηση...όπ.π.*, ενδεικτικά σελ. 77-91.

¹⁴ «στο τέλος της προεκλογικής μάχης του 1996, ο Κώστας Σημίτης ξαναθυμήθηκε τον "σοσιαλισμό" που ο ιδρυτής του ΠΑΣΟΚ είχε βάλει στο ράφι στις εκλογές του 1993!..Όσο λοιπόν δεν χρειαζόνταν το 1993 την "αριστερή" ρητορική, τόσο αισθάνονταν την ανάγκη πως τη χρειαζόνταν ο Κώστας Σημίτης το 1996...η ουσία ήταν μία: ο Κώστας Σημίτης αισθάνθηκε την ανάγκη να προσφύγει στο παραδοσιακό ΠΑΣΟΚ και στα σύμβολα του, να "θυμηθεί" τον Ανδρέας Παπανδρέου τις τελευταίες ημέρες της εκλογικής μάχης και να παραμερίζει οτιδήποτε -έστω και αόριστο- θύμιζε το "νέο" ΠΑΣΟΚ.» Γιάννης Λούλης, *Τα είκοσι χρόνια...* όπ.π., σελ.296-297.

πραγματοποίησης και της *εξατομίκευσης*¹⁵ η προσπάθεια ξεπεράσματος της διαίρεση Α-Δ πρέπει να θέτει ως βασική προϋπόθεση το σεβασμό προς αυτή, διότι μπορεί να έχει χάσει την αίγλη της αλλά η συγκυριακή ανάδειξη της από τους πρωταγωνιστές της, είτε αυτή ερμηνευτεί ως πολιτική επιλογή ή προεκλογική στρατηγική, μας υποχρεώνει να επανεξετάσουμε κάθε φορά την έκταση που τελικά έχει λάβει η υποχώρηση της. Το αποτέλεσμα τελικά είναι να εισέρχεται στη πολιτική σφαίρα από το παράθυρο και να έχει περιοριστεί σε αντικείμενο του πολιτικού ανταγωνισμού, μετατοπίζοντας την σπουδαιότητα της στην αποτελεσματικότητα που έχει κάθε φορά η επίκληση της. Είναι όπως το φάουλ σε ένα παιχνίδι μπάσκετ, η ομάδα πρέπει να αποφεύγει το φάουλ, εάν θέλει να κερδίσει, συχνά όμως, όταν ο αγώνας γίνεται ντέρμπυ, πρέπει να γίνει φάουλ στον αντίπαλο, αρκεί αυτό να συμβεί τη κατάλληλη στιγμή, για να έρθει η νίκη. Σεβόμαστε τους κανόνες του παιχνιδιού, αυτό δεν σημαίνει όμως πως αυτοί λειτουργούν μόνο περιοριστικά, σε μία κομβική στιγμή ένας απαγορευτικός κανόνας μπορεί να αξιοποιηθεί προς όφελος του τελικού σκοπού, τη νίκη. Ίσως άλλωστε και το ΔΗΚΚΙ να ήταν θύμα της πλάνης που αντιλαμβάνονταν την διαίρεση Α-Δ ως πλαίσιο που αναπτύσσονταν η πολιτική δράση χωρίς ταυτόχρονα να αντιληφθεί τον μετασχηματισμό του δικομματισμού. Ως κόμμα του παλαιού δικομματισμού, ως λανθάνουσα λειτουργία ενός συστήματος που αναπτύχθηκε εντός του πλαισίου Α-Δ, μόνο πρόσκαιρα εξασφάλισε την «κομματική του ισορροπία», διότι ο νέος δικομματισμός είχε από πριν επιλέξει να μεταφέρει την αντιπαράθεση μέσα στα νέα δεδομένα που εισήγαγε η *ελαφρά* πολιτική, πιστεύοντας πως έτσι επικαιροποιείται. Το ΔΗΚΚΙ τίποτα δεν απείλησε, ήταν το τελευταίο παλιρροιακό κύμα που άφηνε πίσω του ο δικομματισμός των πρώτων μεταπολιτευτικών χρόνων.

¹⁵ Εξατομίκευση δεν σημαίνει ατομικοποίηση, απομόνωση, μοναξιά αλλά χρησιμοποιείται, ως έννοια, που περιγράφει την νέα κατάσταση που έχει εισέλθει το άτομο, συγκεκριμένα, «*Εξατομίκευση* σημαίνει, πρώτον, την αποδιάρθρωση και, δεύτερον, την αντικατάσταση των βιομηχανικοκοινωνικών μορφών ζωής μέσω άλλων, στις οποίες τα μεμονωμένα άτομα πρέπει να κατασκευάσουν, να σκηνοθετήσουν, να συρράψουν την βιογραφία τους. Εξ ου και όρος *εξατομίκευση*. Και τα δύο-η αποδιάρθρωση και η αντικατάσταση, με τα λόγια του Giddens «disembedding» και «reembedding» («απόσταση» και «επανεξέταση» Σ.τ.Μ.)- δεν συντελούνται τυχαία, δεν συντελούνται ατομικά ακόμα, εθελοντικά, μέσω διαφορετικών ιστορικών συνθηκών, αλλά μαζί και στο κοινωνικοκρατικό πλαίσιο της αναπτυσσόμενης κοινωνίας της εργασίας, όπως αυτή διαμορφώθηκε σε πολλές Δυτικές βιομηχανικές χώρες, από τη δεκαετία του '60...Επωμένο απλά *εξατομίκευση* σημαίνει αποσύνθεση των βιομηχανικοκοινωνικών αυτονόητων καθώς και την ανάγκη να βρει κανείς και να επινοήσει για τον εαυτό του και με τους άλλους νέα *αυτονόητα*...Η εξατομίκευση δεν στηρίζεται στην ελεύθερη απόφαση των υποκειμένων. Για να το πούμε με τα λόγια του Jean Paul Sartre, οι άνθρωποι είναι καταδικασμένοι στη εξατομίκευση. Η εξατομίκευση είναι μια αναγκαιότητα, μια παράδοξη ωστόσο αναγκαιότητα της κατασκευής, της αυτοδιαμόρφωσης, της αυτοσκηνοθεσίας όχι μόνο της βιογραφία μας, αλλά και των δεσμών και των δικτυώσεων της, και αυτό εντός των αλλαγών, των προτιμήσεων, των αποφάσεων και των φάσεων της ζωής, αλλά πάντως σε συνθήκες και υπό τις προϋποθέσεις του κοινωνικοκρατικού πλαισίου, όπως το εκπαιδευτικό σύστημα (η απόκτηση εκπαιδευτικών τίτλων), η αγορά εργασίας, το εργασιακό και κοινωνικό δίκαιο, η αγορά κατοικιών κ.λ.π., Ulrich Beck, ό.π., σελ.190-192.

Η Έρευνα

Η έρευνα, εκτός από την αυτοτοποθέτηση του δείγματος πάνω στον άξονα Α-Δ, εξετάσει και άλλες μεταβλητές όπως, την ηλικιακή σύνθεση του δείγματος κατάσταση, την διαίρεση σε ομάδες ανάλογα το εισόδημα τους, το επάγγελμα τους και την κομματική τους τοποθέτηση, με βάση τη ψήφο τους στις βουλευτικές εκλογές του 1996. Επιλέξαμε να δώσουμε περισσότερο έμφαση στην ανάλυση των μεταβλητών που έχουν σχέση με την πολιτική τοποθέτηση του δείγματος, όπως για παράδειγμα πως απαντούν στην ερώτηση, πιο κόμμα έχει τις πιο ολοκληρωμένες προτάσεις για την καταπολέμηση του πληθωρισμού, για την οικονομία, την ανεργία, κ.λ.π, την οικονομική τους κατάσταση και επαγγελματική τους θέση και λιγότερο με εκείνες που σχετίζονται με την πληθυσμιακή πυκνότητα του τόπου διαμονής των ερωτηθέντων (αστικές, ημιαστικές, αγροτικές περιοχές) και την γεωγραφική θέση των περιοχών αυτών (πχ. Στερεά Ελλάδα-Πελοπόννησος, Νησιά κ.λπ) όχι μόνο γιατί πιστεύουμε ότι οι πρώτες απεικονίζουν καλύτερα την πολιτική φυσιογνωμία του δείγματος αλλά και γιατί δεν μας ικανοποιούν οι ομαδοποιήσεις των περιοχών έτσι όπως έχουν επιλεγεί από την ίδια την έρευνα¹⁶ και δεδομένου της τάσης «εθνοποίησης» της ψήφου που αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι όποιες διαπιστώσεις μας θα ήταν εκ προοιμίου γενικότητες και ελάχιστης σημασίας. Περιοριστήκαμε έτσι μόνο σε κάποιες ενδεικτικές επισημάνσεις σχετικά με την γεωγραφική κατανομή των προτιμήσεων του δείγματος (που αφορούν τόσο το ΔΗΚΚΙ όσο και τον Δημήτρη Τσοβόλα), όπως οι παρακάτω¹⁷ :

Τα πιο υψηλά ποσοστά δημοτικότητας του Δ. Τσοβόλα τα συναντάμε στη περιοχή της Θεσσαλονίκης (66,7%) και στη

¹⁶ Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι η ομαδοποιείται η Θεσσαλία με την Ήπειρο ως μια γεωγραφική περιοχή, δηλαδή μία από τις πιο πλούσιες περιοχές της χώρας με την πιο υποβαθμισμένη, ενώ επίσης όλα τα νησιά αποτελούν και αυτά μία γεωγραφική περιοχή.

¹⁷ Στο πίνακα που ακολουθεί, για την πιο εύκολη παρακολούθηση των συμπερασμάτων και την ανάγνωση των πινάκων παραθέτουμε τις συντομεύσεις που χρησιμοποιούμε και την επεξήγηση αυτών:

Συντομεύσεις /Επεξηγήσεις :			
A	Αριστερά /οι	ΕΑ	Εργοδότες / Αυτοαπασχολούμενοι
KA	Κεντροαριστερά /οι	ΜΔΤ	Μισθωτοί Δημοσίου Τομέα
K	Κέντρο/οι	ΜΙΤ	Μισθωτοί Ιδιωτικού Τομέα
KΔ	Κεντροδεξιά /οι	ΑΝΕΡΓ	Ανεργοί
Δ	Δεξιά /οι	ΣΥΝ	Συνταξιούχοι
ΔΓ/ΔΑ	Δεν γνωρίζω /Δεν απαντώ	ΝΟΙΚ	Νοικοκυρές
		ΦΟΙΤ	Φοιτητές/Σπουδαστές

Επίσης συχνά αθροίζουμε τις θετικές γνώμες μεταξύ τους (μάλλον θετική και θετική γνώμη ή πολύ κοντά και κοντά, στις περιπτώσεις εγγύτητας των ερωτηθέντων με κάποιο πολιτικό κόμμα) καθώς και τις αρνητικές, όποτε αυτό το κρίνουμε σκόπιμο. Τα αθροίσματα αυτά για συντομία τα περιγράφουμε **ΑΘΑ** (Αθροισμα Θετικών Απαντήσεων) και **ΑΑΑ** (Αθροισμα Αρνητικών Απαντήσεων), ενώ όταν παραπέμπουμε σε Πίνακες του Παραρτήματος σημειώνουμε **Παράρτημα Π.1**, εννοώντας π.χ τον Πίνακα με αριθμό 1 του Παρατήματος.

Θεσσαλία/Ηπειρο (63,6%) ενώ στην περιοχή των Αθηνών έχει από τα πιο χαμηλά ποσοστά του (45,2%)¹⁸. Στις αστικές περιοχές (52,1%) έχει ένα ελαφρύ προβάδισμα έναντι των ημιαστικών (50,4%) ενώ στις αγροτικές (40%) πλειοψηφούν οι αρνητικές γνώμες (βλέπε Παράρτημα Π.5 και Π.6,εδώ παραθέτουμε ΑΘΑ)¹⁹. Παρατηρώντας την δημοτικότητα του στην ηλικιακή κατανομή του δείγματος διαπιστώνουμε πως ο Δ. Τσοβόλας δεν έχει ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά στις νεότερες ηλικίες (49,7% στην ηλικιακή κατανομή από 18-24 ετών και 49,3% από 25-34 ετών) σε σχέση με το 64,2% που βλέπουμε στους από 45-54 ετών δηλαδή στους γεννηθέντες από το 1940-1950, με άλλα λόγια στους εικοσάρηδες και στους τριαντάρηδες κατά τη διάρκεια της δικτατορίας. Το πολύ υψηλό ποσοστό του σε αυτή την ηλικιακή κατηγορία είναι εντυπωσιακό και για το λόγο ότι ομολογεί μια πύκνωση των θετικών κρίσεων μόνο σε μία μόνο κατηγορία εάν αναλογιστούμε πως τα ποσοστά που λαμβάνει τόσο στις νεότερες όσο και στις μεγαλύτερες ηλικίες είναι αισθητά μικρότερα (49,4% από 55-64 ετών και 45,1% από 65 και άνω), βλέπε Παράρτημα Π.4, εδώ παραθέτουμε τα ΑΘΑ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10	Εγγύτητα σε ΔΗΚΚΙ κατά ηλικία					
	18-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-
	%	%	%	%	%	%
Πολύ κοντά	1,8	3,1	4,4	3,3	3,2	1,1
Κοντά	4,6	9,2	16,2	13,3	15,6	10,8
Ούτε Κοντά-Ούτε Μακριά	29,7	23,7	24,5	27,8	20,9	20,2
Μακριά	33,3	38,4	28,2	31,0	28,6	38,4
Πολύ Μακριά	25,7	18,3	19,6	14,9	24,3	22,1
ΔΓ	0,6	2,7	1,4	2,2	3,9	2,2
ΔΑ	4,4	4,7	5,7	7,5	3,5	5,1
Σύνολο	100	100	100	100	100	100

Παρόμοια εικόνα με αυτή της δημοτικότητας του Δ. Τσοβόλα στην ηλικιακή κατανομή, αποτυπώνεται και για το ΔΗΚΚΙ²⁰ (Πίνακας 10). Το κόμμα, όπως και ο πολιτικός του αρχηγός, εξακολουθεί να είναι λιγότερο δημοφιλής στις νεώτερες ηλικίες. Το σύνολο αυτών που αισθάνονται

¹⁸Η εικόνα του κόμματος του όμως στις εκλογές του 1996 φαίνεται να ήταν εντελώς διαφορετική, «Η σχετική συγκράτηση του ΠΑΣΟΚ στη ύπαιθρο δεν επέτρεψε στο ΔΗΚΚΙ να καταγραφεί και ως κόμμα της αγροτικής δυσαρέσκειας. Σε αντίθεση με την υπεροχή στις αγροτικές περιοχές που εμφάνισε στις προεκλογικές μετρήσεις, το ΔΗΚΚΙ απέσπασε στις εκλογές ποσοστό 5,1% στις αστικές περιοχές, έναντι 3,8% στις αγροτικές (και 4,1% στις ημιαστικές), στο Γιάννης Μαυρή, *Οι τάσεις αποδόμησης /μετασχηματισμού...* ό.π.π. σελ189-190.

¹⁹Την ίδια περίπου διακύμανση έχει και η δημοτικότητα του Σημίτη (σε ΑΘΑ), δηλαδή υψηλά ποσοστά στις περιοχές Θεσσαλονίκης (59,6%) και Θεσσαλία /Ηπειρο (55,9%) ενώ στην περιοχή των Αθηνών (39,8%) έχει από τα πιο χαμηλά ποσοστά. Στις αστικές, ημιαστικές και αγροτικές περιοχές τα αντίστοιχα ποσοστά του είναι 45%, 50,8% και 41%.

²⁰Παραθέτουμε τα Αθροίσματα των Αρνητικών Απαντήσεων (ΑΑΑ) δηλαδή το άθροισμα των απαντήσεων Μακριά και Πολύ Μακριά διότι αυτά μας δίνουν πλειοψηφικές τάσεις, έναντι των μειοψηφικών θετικών κρίσεων, βλέπε και Πίνακα 12.

Μακριά – Πολύ μακριά είναι 59% στις ηλικίες από 18-24 ετών, 56,7% στις 25-34 ετών, 47,8% στους 35-44, 52,9% στους 55-64 και 60,5% στους 65 ετών και άνω, ενώ εξακολουθεί, όπως και ο Δ. Τσοβόλας, το μικρότερο ποσοστό αρνητικών τοποθετήσεων να το συναντάμε στην ηλικίες από 45-54 ετών, 45,9%. Στο ίδιο ερώτημα η αρνητική εικόνα που καταγράφεται για το ΠΑΣΟΚ είναι αυτή του Πίνακα 11. Συνοπτικά παραθέτουμε τα Αθροίσματα των Αρνητικών Απαντήσεων (ΑΑΑ), δηλαδή το άθροισμα των απαντήσεων Μακριά και Πολύ Μακριά, 42,3% από 18-24 ετών, 32,2% από 25-34, 42,1% από 35-44, 34,4% στους 45-54, 46,3% στους 55-64 και 42,9% στους 65 ετών και άνω (Πίνακας 12).

ΠΙΝΑΚΑΣ 11	Εγγύτητα σε ΠΑΣΟΚ κατά ηλικία					
	18-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-
	%	%	%	%	%	%
Πολύ κοντά	3,4	13,3	12,2	10,9	13,5	15,0
Κοντά	15,9	18,6	18,3	19,6	18,6	22,4
Ούτε Κοντά-Ούτε Μακριά	33,4	29,8	20,9	27,4	16,6	12,9
Μακριά	27,6	24,0	27,6	23,8	28,3	26,7
Πολύ Μακριά	14,7	8,2	14,5	10,6	18,0	16,2
ΔΓ	0,6	1,5	1,4	2,1	2,7	1,7
ΔΑ	4,4	4,7	5,1	5,7	2,3	5,1
Σύνολο	100	100	100	100	100	100

Από την παραπάνω σύγκριση εύκολα διαπιστώνουμε ότι τόσο το ΠΑΣΟΚ όσο και το ΔΗΚΚΙ διεισδύουν πολύ ικανοποιητικά στην ίδια ηλικιακή κατηγορία, στους από 45-54 ετών. Την ίδια στιγμή παρατηρούμε πως το ΠΑΣΟΚ δεν έχει τις διακυμάνσεις του ΔΗΚΚΙ, τα ποσοστά του κατανέμονται πολύ διαφορετικά, πιο ομοιόμορφα και σαφώς καλύτερα σε όλες τις ηλικιακές κατηγορίες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 12	Αθροίσματα Αρνητικών Απαντήσεων	
	Μακριά- Πολύ Μακριά	
	ΠΑΣΟΚ	ΔΗΚΚΙ
Ηλικίες	%	%
18-24 ετών	42,3	59,0
25-34 ετών	32,2	56,7
35-44 ετών	42,1	47,8
45-54 ετών	34,4	45,9
55-64 ετών	46,3	52,9
65 ετών και άνω	42,9	60,5

Η πύκνωση των θετικών προτιμήσεων που εντοπίσαμε στις μεσαίες ηλικίες στην περίπτωση του Δ. Τσοβόλα δείχνει να επαναλαμβάνεται και για το κόμμα του. Η πλειοψηφία των ψηφοφόρων φαίνεται να

εντοπίζεται στις ηλικιακές κατηγορίες που συμμετέχουν ενεργά στην οικονομική ζωή²¹.

Ένα άλλο ασφαλές συμπέρασμα, παρατηρώντας πάντα την ηλικιακή κατανομή, είναι τα πολύ χαμηλά ποσοστά του ΔΗΚΚΙ στις μικρές ηλικίες, διαπίστωση που αποτυπώνεται ενδεικτικά στον Πίνακα 13. Παρόλα αυτά, σε σχέση με τα άλλα μικρά κόμματα, έχει ένα ελαφρύ προβάδισμα, συγκεντρώνει το καλύτερο ποσοστό (μετά το ΠΑΣΟΚ και τη ΝΔ) στους νέους ψηφοφόρους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 13

Κόμμα που μπορεί να κυβερνήσει τη χώρα κατά ψήφο στις εκλογές του 1996

	Σύνολο	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ	Άλλο	Νέοι	ΔΨ	Α/Λ/Κ	ΔΑ
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
ΠΟΛΑΝ	1,5	1,4	0,7	2,2	0,0	0,0	18,3	0,0	3,6	0,0	0,0	1,3
ΠΑΣΟΚ	28,4	62,6	4,4	9,7	27,7	22,4	33,3	22,2	25,4	27,1	9,9	12,6
ΣΥΝ	2,9	2,1	1,6	0,0	35,4	0,0	0,0	2,8	1,8	0,0	0,0	2,7
ΝΔ	24,4	5,4	67,0	0,0	4,8	3,6	0,0	8,6	21,6	16,1	8,9	8,2
ΚΚΕ	2,7	0,9	0,0	52,1	1,3	0,0	0,0	0,0	1,8	0,0	0,0	0,6
ΔΗΚΚΙ	1,9	1,3	0,0	0,0	0,0	22,4	0,0	0,0	4,2	5,1	0,0	2,2
Κανένα	27,3	20,1	18,6	23,0	25,9	38,6	30,6	53,5	28,9	37,5	73,6	46,5
Όλα	3,3	3,8	2,3	8,1	3,1	6,6	0,0	3,4	3,6	1,5	3,7	2,6
ΔΓ/ΔΑ	7,6	2,3	5,5	4,9	1,8	6,5	17,9	9,4	9,2	12,7	4,0	23,3
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Εξετάζοντας, με κριτήριο το επίπεδο μόρφωσης των ερωτηθέντων, τη δημοτικότητα²² του Κ. Σημίτη και του Δ. Τσοβόλα έχουμε τις παρακάτω θετικές κρίσεις (Πίνακας 14):

ΠΙΝΑΚΑΣ 14	Δημοτικότητα* κατά επίπεδο εκπαίδευσης		
	Κατώτερη	Μέση	Ανώτερη
	%	%	%
Σημίτης	38,6	49,1	48,4
Τσοβόλας	51,0	52,3	50,3

*Εμφανίζεται το άθροισμα των απαντήσεων Μάλλον Θετική-Θετική γνώμη
Πηγή:Επεξεργασία στοιχείων από την έρευνα της V-PRS Δεκ 1997- Ιαν 1998

Το ενδιαφέρον του Πίνακα 14, κατά τη γνώμη μας, βρίσκεται στην σχεδόν απόλυτη ομοιομορφία που έχουν τα ποσοστά συμπάθειας για τον Δ. Τσοβόλα, σε συνδυασμό με το ότι αυτά είναι ιδιαίτερα υψηλά, σε αντιδιαστολή με εκείνα προς το Κ. Σημίτη, που φαίνεται πως το επίπεδο μόρφωσης να αποτελεί παράγοντας αρνητικής ή θετικής τοποθέτησης προς το πρόσωπο του. Το ότι κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει με τον Δ.

²¹ Παρόμοια εικόνα αποτυπώθηκε και σε άλλη έρευνα στην οποία σχετικά με την ηλικιακή δομή της ψήφου στο ΔΗΚΚΙ στις εκλογές του 1996 τα ποσοστά του κόμματος ήταν 18-24 ετών:3,4%, 25-34:4,9%, 35-44:5,0%, 45-54:5,0%, 55-64:3,5%, 65-άνω:3,3% στο Ηλίας Νικολακόπουλος, «Αποφασισμένοι» και «Αναποφάσιστοι»:Η συμβολή των δημοσκοπήσεων έξω από τα εκλογικά τμήματα στην ανάλυση της ψήφου, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, Απρίλιος 1997, τεύχος 9, σελ.207

²² Για τη δημοτικότητα των πολικών αρχηγών και τις μεταβολές των θετικών κρίσεων μεταξύ Δεκεμβρίου 1996-Δεκεμβρίου 1997 βλέπε και Πίνακα1, στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας.

Τσοβόλα αυξάνει το ενδιαφέρον για να αναζητήσουμε ποιοι είναι οι παράγοντες αυτοί στη δική του περίπτωση, που διαμορφώνουν αυτή τη κατάσταση, και διευκολύνει την ανάλυση καθόσον, όχι μόνο γιατί έμμεσα, υποδεικνύεται προς τα πού πρέπει να στρέψουμε το ενδιαφέρον μας, αλλά και την (περιορισμένη ίσως) σημασία που πρέπει να δείχνουμε όταν παρατηρούμε δημοτικότητες πολιτικών αρχηγών, καθόσον η εικόνα που αποκομίζουμε για το ΔΗΚΚΙ, ανά επίπεδο μόρφωσης, είναι σχεδόν αντεστραμμένη (Παράρτημα Π.25)²³ συγκριτικά με αυτή που βλέπουμε για τον Δ. Τσοβόλα. Η δημοτικότητα του πολιτικού αρχηγού δεν θα πρέπει να εξετάζεται μεμονωμένα αλλά σχεδόν πάντα σε σύγκριση με το πολιτικό κόμμα όπου εκπροσωπεί. Έτσι λοιπόν σκόπιμο είναι να μάθουμε για το ΔΗΚΚΙ σε ποιες μεταβλητές έχουμε πλειοψηφικές τάσεις ταυτόχρονα, τόσο προς αυτό όσο προς τον Δ. Τσοβόλα, είτε αυτές καταγράφουν θετική είτε αρνητική εικόνα.

Αρχικά παραθέσουμε την εγγύτητα που αισθάνονταν οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ στις εκλογές του 1996 με αυτό ενάμισι χρόνο αργότερα, έτσι ώστε να έχουμε μία εικόνα εκείνων που μας πληροφορούν για αυτό το κόμμα αφού συχνά η έρευνα που παρουσιάζουμε εξετάσει το δείγμα της με βάση το τι είχαν ψηφίσει σε αυτή την εκλογική αναμέτρηση.

ΠΙΝΑΚΑΣ 15	<u>Εγγύτητα σε ΔΗΚΚΙ κατά ψήφο στις εκλογές του 1996</u>								
	Σύν.	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ	ΑΛΛΟ	ΝΕΟΙ
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Πολύ Κοντά	2,9	3,6	1,0	2,5	3,3	28,4	,0	,0	3,6
Κοντά	11,7	15,3	8,0	10,9	9,4	32,1	17,8	,0	4,2
Ούτε Κοντά- Ούτε Μακριά	24,3	26,1	17,6	25,8	32,2	16,1	66,7	18,4	23,5
Μακριά	33,1	33,8	37,4	38,1	40,1	13,4	15,5	40,5	34,4
Πολύ Μακριά	20,6	17,1	31,0	15,7	15,0	10,0	,0	28,1	25,3
ΔΓ	2,2	1,8	1,5	,0	,0	,0	,0	9,9	1,8
ΔΑ	5,2	2,4	3,5	7,1	,0	,0	,0	3,1	7,2
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Σε πενταβαθμιαία κλίμακα (Πολύ κοντά, Κοντά, Ούτε κοντά-Ούτε μακριά, Μακριά, Πολύ μακριά) πολύ κοντά και κοντά αισθάνεται το

²³ Τα ΑΑΑ είναι πάνω από 50% (53% Κατώτερη, 53,6% Μέση και 56,4% Ανώτερη εκπαίδευση) ενώ τα ΑΘΑ είναι σε πάρα πολύ χαμηλά επίπεδα (16.8%,13.7%και 11.8% αντίστοιχα).

60,5% (ΑΘΑ), ούτε κοντά-ούτε μακριά το 16,1% και μακριά, πολύ μακριά το 23,4% (ΑΑΑ),στον Πίνακα 15.

Σε αυτό το ενδεικτικό αποτέλεσμα²⁴ το πολύ ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι σχεδόν 1 στους 4 από τους ψηφοφόρους του ΔΗΚΚΙ, στις εκλογές του 1996, πλέον αισθάνεται μακριά έως πολύ μακριά από αυτό, δηλαδή σε μία δημοσκόπηση που του δίνει 5,4%, το πιο υψηλό ποσοστό που έχει πάρει μετά τις εκλογές του 1966, μία τέτοια διαπίστωση δείχνει και την οριακή του δυναμική²⁵.

Δεν μένει παρά να δούμε και μέσα από τα νούμερα τον δημοσκοπήσεων που ακολούθησαν την σταθερή πτωτική του πορεία (Πίνακας 16). Εάν και ενδεικτικό το αποτέλεσμα, όπως προαναφέραμε, παρόλα αυτά πιστεύουμε μέσα από τη συγκριτική παρουσίαση και των αντίστοιχων τάσεων (σχέση εγγύτητας) που έχουν και οι ψηφοφόροι των άλλων κομμάτων με αυτά, σε σχέση με την ψήφο τους το 1996²⁶, διαπιστώνουμε ότι αυτό το μεγάλο ποσοστό μη ταύτισης που εκδηλώνουν οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ είναι μία διαπίστωση που πρέπει να τύχει ιδιαίτερης προσοχής²⁷.

ΠΙΝΑΚΑΣ 16	Εκλογική συμπεριφορά του ΔΗΚΚΙ (τέλη 1999,Απρίλιος 2000)			
	Πρόθεση ψήφου για ΔΗΚΚΙ	Συσπείρωση	Διαρροές προς ΠΑΣΟΚ	Κέρδη από ΠΑΣΟΚ
Τάσεις	%	%	%	%
Δεκέμβριος 1999	4,8	59,0	16,3	3,5
Μάρτιος 2000	3,6	52,6	24,8	2,5
28/3-6/4 2000	3,4	42,2	13,8	2,8
06-04-2000	2,3	25,0*	_**	_**

Πηγή: Δημοσκοπήσεις MRB (Πανελλαδικές),στο Γιάννης Λούλης, *Τα είκοσι χρόνια...* όπ.π., σελ.353

* Ενδεικτικό ποσοστό. Τα απόλυτα νούμερα είναι πάρα πολύ μικρά.

** Καταγραφή των ποσοστών δεν είναι στατιστικά εφικτή.

Το ΑΑΑ (23,4%) της μη ταύτισης (μακριά-πολύ μακριά) με το ΔΗΚΚΙ μπορεί να συγκριθεί μόνο με το αντίστοιχο των ψηφοφόρων της

²⁴ Έτσι μας προτρέπει η εταιρεία V-PRS να το αποκαλέσουμε διότι «βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά», βλέπε Παράρτημα, σχετική παρατήρηση στο «Η ταυτότητα της έρευνας». Όλα τα αποτελέσματα που παραθέτουμε και αφορούν το ΔΗΚΚΙ είναι ενδεικτικά.

²⁵ Υπενθυμίζουμε ότι το ΔΗΚΚΙ στις Ευρωεκλογές του 1999 έλαβε 6,85%, καθώς και ότι το ¼ των ψηφοφόρων του το 1996 αντιστοιχεί σε 75.000 περίπου ψήφους, ενώ η απώλεια του στις εκλογές του 2000, ήταν 116.000 ψήφοι.

²⁶ Παραθέτουμε στο Παράρτημα τους αντίστοιχους Πίνακες για ΠΑΣΟΚ (Π.11), ΝΔ (Π.13), ΠΟΛΑΝ (Π.15),ΚΚΕ (Π.17) και για Συνασπισμό (Π.19).

²⁷ Μία επιπλέον απόδειξη ότι ο χρόνος διεξαγωγής της έρευνας που επιλέξαμε να παρουσιάσουμε συμπίπτει με την καλύτερη χρονική στιγμή του ΔΗΚΚΙ, και κατά προέκταση της οριακής του δυναμικής, φαίνεται και από το γεγονός ότι παρόλο που καταγράφονται χαμηλά ποσοστά κομματικής ταύτισης προς αυτό, στην έρευνα μας είναι πιο υψηλά από εκείνα που καταγράφηκαν στις εκλογές του 1996 που ήταν 55,6%, στο Ηλίας Νικολακόπουλος, *«Αποφασισμένοι» και «Αναποφάσιστοι»...*όπ.π., σελ 202.

ΠΟΛΑΝ (30,6%), στα άλλα πολιτικά κόμματα είναι κάτω από το 10% ²⁸. Αυτή η εικόνα για το ΔΗΚΚΙ γίνεται σχεδόν απογοητευτική όταν συγκρίνεται με την αντίστοιχη που εμφανίζουν τα υπόλοιπα πολιτικά κόμματα, των οποίων οι ψηφοφόροι (στις εκλογές του 1996) όταν ερωτούνται πόσο κοντά αισθάνονται προς αυτά απαντούν ως ακολούθως: σε ΑΘΑ για το ΠΑΣΟΚ το 68,8%, ΝΔ το 74,3%, ΣΥΝ το 76,3%, και ΚΚΕ 70,5%.

Το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στη χρονική στιγμή που εκδηλώνεται αυτό το υψηλό ποσοστό της μη ταύτισης, δηλαδή καταγράφεται κάτι τέτοιο στο χρονικό διάστημα που το ΔΗΚΚΙ εμφανίζει τα πιο υψηλά ποσοστά στη πρόθεση ψήφου. Σε κάθε περίπτωση, εκτός από το οριακό της δυναμικής του, έχουμε και το δεδομένο πως, η ψήφος στο ΔΗΚΚΙ ήταν ούτως ή άλλως μία πρόσκαιρη πολιτική επιλογή, από τη άλλη δεν πρέπει να μας διαφεύγει αυτό ακριβώς το πολιτικό στοιχείο (εάν υπήρξε και σε πιο βαθμό) αυτής της επιλογής διότι αυτή εκδηλώνετε σε μία εποχή που καταγράφονται φαινόμενα αυξουσών προσδοκιών, απονομιμοποίησης και υπερφόρτισης των θεσμών, τα οποία με τη σειρά τους επέτρεψαν την ανάπτυξη αλλά και τη καταγραφή της δυσθυμίας προς τα υπάρχοντα πολιτικά κόμματα.

Από την άλλη, κρίνοντας σήμερα από το αποτέλεσμα εκείνης της κρίσης (που πολύ έσπευσαν να μιλήσουν για τέλος του δικομματισμού) πως, η κρίση αντιπροσώπευσης για την οποία γινόταν λόγος στη δεκαετία του '90, δεν αφορούσε τον αποκλεισμό κάποιας κοινωνικής ομάδας, ούτε την μη αντιπροσώπευση νέων κοινωνικών αιτημάτων, αλλά «εκτονώσεις» εγωιστικών υποκειμένων που δρούσαν σε μία «κρατικοποιημένη» κοινωνία, για την οποία διαμαρτύρονταν είτε επειδή δεν συμμετείχαν σε αυτή, είτε επειδή τους περιόριζε. Το πρόσκαιρο (για αυτό άλλωστε γίνεται λόγος για εκτόνωση)²⁹ των πολιτικών επιλογών που εκφράζεται με ψήφο σε κόμματα που τελικά συμπαθούμε αλλά δεν συμεριζόμαστε τις απόψεις τους, εισάγει ένα νέο δεδομένο, σχετικά με την χαλαρότητα της ψήφου, και είναι διαφορετικό, ως φαινόμενο, με εκείνο της μετακινούμενης ψήφου μεταξύ των δύο μεγάλων κομμάτων, η οποία ήρθε να υποκαταστήσει την πρώτη στο τέλος της δεκαετίας του

²⁸ Σε αυτό το σημείο θα θέλαμε να παρατηρήσουμε ότι τέτοιου διαπιστώσεις θεωρούμε πως ενισχύουν την υπόθεση εργασίας που προσπαθούμε εδώ να αναπτύξουμε, ότι δηλαδή το ΔΗΚΚΙ και η ΠΟΛΑΝ αποτέλεσαν μία ιδιαίτερη κατηγορία κομμάτων στη δεκαετία του '90, παρά τη μεταξύ τους διακριτή διαφορά στον πολιτικό τους λόγο. Ήταν κόμματα «κομήτες» και δεν πρέπει να τοποθετούνται κάτω από το γενικό τίτλο, *μικρά κόμματα*. Ως φορείς εκπροσώπησης και εκλογικοί μηχανισμοί είχαν περισσότερα κοινά δομικά στοιχεία μεταξύ τους, παρά με τα άλλα *μικρά κόμματα* (ΚΚΕ και ΣΥΝ, μικρά πολιτικά κόμματα με κριτήριο την απήχηση τους στο εκλογικό σώμα).

²⁹ Σε ανάλυση για τα αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών του 2000 διαβάζουμε ότι «το ΠΑΣΟΚ κατάφερε να κυριαρχήσει στους μισθωτούς του δημοσίου και του ιδιωτικού τομέα, καθώς επίσης και στα πολυάριθμα στρώματα των ελεύθερων επαγγελματιών, σε κοινωνικές κατηγορίες δηλαδή που παραπέμπουν στην *παλαιά κοινωνική του βάση*», Χριστόφορος Βερναδάκης, *Πολιτικές ανακατατάξεις και κοινωνικές μετατοπίσεις* στο, «Η κοινή γνώμη στη Ελλάδα, Έρευνες – Δημοσκοπήσεις 2002, Ινστιτούτο V-Project Research Consulting (V-PRS)», Αθήνα, Λιβάνη 2002, σελ.17.

’90. Η δική μας προσπάθεια είναι να αναζητήσουμε και κατά το δυνατό να περιγράψουμε το προφίλ αυτού του εγωιστικού υποκειμένου, που όπως προαναφέραμε «εκτονώνεται» πολιτικά ψηφίζοντας ΔΗΚΚΙ, και να μην φαντάζει ως παράδοξο κάτι τέτοιο για ένα κόμμα που αυτοποθετείται, τόσο το ίδιο όσο και οι ψηφοφόροι του, στο χώρο της αριστεράς (ενδεικτικά, Πίνακας 17).

Από την άλλη η χαλαρότητας αυτής της ψήφου, ίσως τελικά να είναι λιγότερη πολιτική, σε σχέση με την μετακινούμενη ψήφο, αφού διοχετεύεται περιστασιακά σε μη αντιπροσωπευτικά κόμματα, σε σχέση με το σύστημα πολιτικών αξιών αυτών που τα επιλέγουν, κάτι που ταυτόχρονα υποδηλώνει και υπογραμμίζει τον ευκαιριακό χαρακτήρα αυτής της επιλογής, αφού δυνητικά υπάρχει κάποιο άλλο κόμμα (υπονοούμε μεγάλο πολιτικό πολιτικό) το οποίο μπορεί καλύτερα να τους αντιπροσωπεύσει. Αυτό θα προσπαθήσουμε να δείξουμε μέσα από τα αποτελέσματα που παρουσιάζουμε παρακάτω, είτε παρακολουθώντας την αποδοχή που είχαν οι επιμέρους κυβερνητικές πολιτικές του ΠΑΣΟΚ στους ψηφοφόρους του ΔΗΚΚΙ, είτε με το πως τοποθετούνται οι επαγγελματικές ομάδες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 17											
Μέσοι όροι (Μ.Ο) στη δεκαβαθμιαία κλίμακα Α-Δ κατά ψήφο στις εκλογές του 1996											
ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ	ΑΛΛΟ	ΝΕΟΙ	ΔΨ	Α/Α/Κ	ΔΑ	Μ.Ο (όσων απάντησαν)
4,55	7,96	2,22	3,04	4,30	5,78	4,13	5,18	5,82	4,69	5,40	5,62

Εισαγωγικά θα θέλαμε να σημειώσουμε πως έχει υποστηριχθεί ότι, μεταξύ της επαγγελματική κατηγορία των εργοδοτών/ αυτοαπασχολούμενων, δηλαδή αυτών που εργάζονται για δικό τους λογαριασμό, και των μισθωτών, δηλαδή εκείνων που εργάζονται υπό την διεύθυνση κάποιου εργοδότη, η πρώτη κατηγορία ψηφίζει κατά πλειοψηφία Δεξιά ενώ η δεύτερη Αριστερά. Όσο πιο «ανεξάρτητος» εργασιακά είναι κανείς, τόσο περισσότερο στρέφεται εκλογικά προς τη Δεξιά, είτε πρόκειται για ελεύθερους επαγγελματίες (π.χ. γιατρούς, δικηγόρους) είτε για βιομηχάνους, βιοτέχνες ή και αγρότες³⁰. Οι εργοδότες - ανεξάρτητοι επαγγελματίες σε κάθε περίπτωση είναι ιδιοκτήτες των μέσων της εργασίας τους και υπεραμύνονται της ελευθερίας της επιχείρησής τους (και όχι τόσο της αγοράς, της οποίας των έλεγχο αξιώνουν από το κράτος όταν θίγονται τα συμφέροντά τους) και της ατομικής πρωτοβουλίας. Σε αυτή λοιπόν την επαγγελματική κατηγορία των εργοδοτών/αυτοαπασχολούμενων (ΕΑ) όπως τους αποκαλεί η έρευνα, το ΔΗΚΚΙ συγκεντρώνει τις περισσότερες θετικές κρίσεις, σε σύγκριση με εκείνες που συγκεντρώνει στις υπόλοιπες

³⁰ Nonna Mayer, όπ.π., σελ.91.

επαγγελματικές κατηγορίες, συγκεκριμένα το 19,7% των εργοδοτών/αυτοαπασχολούμενων αισθάνονται κοντά σε αυτό το κόμμα (ΑΘΑ του πολύ κοντά και κοντά στο ΔΗΚΚΙ στον Πίνακα 18).

Οι θετικές γνώμες στις υπόλοιπες επαγγελματικές κατηγορίες είναι 15,7% στους ανέργους (ΑΝΕΡ), 15,6% στους μισθωτούς του δημόσιου τομέα (ΜΔΤ), 13,5% στους συνταξιούχους (ΣΥΝ), 13,1% στις νοικοκυρές (ΝΟΙΚ) και 11,9% στους μισθωτούς του ιδιωτικού τομέα (ΜΙΔ). Καλή εικόνα φαίνεται να έχουν οι ΕΑ και για τον Δ. Τσοβόλα, στους οποίους έχει και αυτός με την σειρά του, όπως και το κόμμα του, ένα ελαφρύ προβάδισμα (Πίνακας 19). Αυτή τη μικρή υπεροχή που έχει το ΔΗΚΚΙ στους ΕΑ την συναντάμε σχεδόν κάθε φορά που πάμε να παρατηρήσουμε τις επαγγελματικές ομάδες. Εκτός όμως από την επανάληψη αυτής της μικρής προτίμησης, διαπιστώνουμε πως η ΕΑ ταυτόχρονα είναι και η επαγγελματική κατηγορία που το ΠΑΣΟΚ συγκεντρώνει από τα πιο χαμηλά ποσοστά (28,5%, ΑΘΑ) το οποίο με τη σειρά του υπερτερεί στους ΜΔΤ (37,5%, ΑΘΑ) εκεί που για το ΔΗΚΚΙ καταγράφεται μία «αμφιλεγόμενη» εικόνα ³¹.

ΠΙΝΑΚΑΣ 18	Εγγύτητα σε ΔΗΚΚΙ κατά θέση στην απασχόληση								
	Σύν.	ΕΑ	ΜΔΤ	ΜΙΤ	ΑΝΕΡ	ΣΥΝ	ΝΟΙΚ	ΦΟΙΤ	ΑΛΛΟ
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Πολύ Κοντά	2,9	2,4	1,2	1,8	7,5	2,8	4,1	,0	2,8
Κοντά	11,7	17,3	14,4	10,1	8,2	10,7	9,0	3,6	16,5
Ούτε Κοντά-Ούτε Μακριά	24,3	22,3	34,5	25,7	25,9	18,1	25,5	33,0	21,5
Μακριά	33,1	33,4	33,5	31,9	33,1	36,7	34,7	26,2	23,0
Πολύ Μακριά	20,6	19,6	9,9	23,9	18,4	23,6	18,8	28,1	23,4
ΔΓ	2,2	1,0	1,6	0,9	0,5	2,2	4,5	3,8	3,1
ΔΑ	5,2	3,9	4,8	5,6	6,4	5,9	3,4	5,4	9,7
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Παρόμοια είναι και η εικόνα του Κ. Σημίτη με εκείνη του κόμματός του, όπως μας δείχνει ο Πίνακας 19, οι τάσεις λοιπόν των θετικών

³¹ Παρατηρώντας προσεκτικά τον Πίνακα 18 πιστεύουμε πως η διακύμανση που έχει το ΔΗΚΚΙ στους ΜΔΤ ξεκάθαρα δεν είναι αρνητική (ΑΑΑ 43,4%, το χαμηλότερο από όλες τις άλλες επαγγελματικές ομάδες) αλλά σε συνδυασμό με 15,6% ΑΘΑ και το υψηλό 34,5% (το υψηλότερο από όλες τις άλλες επαγγελματικές ομάδες) που βλέπουμε στην απάντηση Ούτε κοντά-Ούτε μακριά, μας υποχρεώνει να καταθέσουμε ως συμπέρασμα (μετά και την ανάγνωση των Πινάκων 19 και 20) ότι δεν καταγράφεται κάποια ευδιάκριτη ούτε αρνητική ή ούτε θετική τάση.

απαντήσεων που εντοπίζονται στους πολιτικούς αρχηγούς, είναι ίδιες με εκείνες που εντοπίζονται και στα κόμματα τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 19	Δημοτικότητα* κατά απασχόληση						
	ΕΑ	ΜΔΤ	ΜΙΤ	ΑΝΕΡ	ΣΥΝ	ΝΟΙΚ	ΦΟΙΤ
	%	%	%	%	%	%	%
Σημίτης	43,8	57,7	47,6	40,4	37,4	46,2	58,9
Τσοβόλας	56,5	49,9	53,4	43,1	47,1	54,5	50,2

*Εμφανίζεται το άθροισμα των απαντήσεων Μάλλον Θετική-Θετική γνώμη

Πηγή:Επεξεργασία στοιχείων από την έρευνα της V-PRS Δεκ 1997- Ιαν 1998

Συγκεκριμένα το ΔΗΚΚΙ, όπως και ο Δ. Τσοβόλας, υπερτερούν εκεί που ευδιάκριτα, τόσο το ΠΑΣΟΚ όσο και ο Κ. Σημίτης, εμφανίζουν τα πιο χαμηλά ποσοστά τους, χωρίς βέβαια να διαπιστώνεται και το αντίστροφο. Για το ΠΑΣΟΚ τα υπόλοιπα ΑΘΑ είναι 34,9% στις νοικοκυρές, 31,3% στους συνταξιούχους, 30,7% στους ΜΙΔ, και 24,5% στους ανέργους, Παράρτημα Π.20.

ΠΙΝΑΚΑΣ 20	Κόμμα που μπορεί να κυβερνήσει τη χώρα								
	Σύν.	ΕΑ	ΜΔΤ	ΜΙΤ	ΑΝΕΡ	ΣΥΝ	ΝΟΙΚ	ΦΟΙΤ	ΑΛΛΟ
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
ΠΟΛ.ΑΝ	1,5	2,7	0,9	0,6	2,6	1,4	0,9	3,7	,0
ΠΑΣΟΚ	28,4	28,3	38,9	34,2	22,3	20,7	30,1	33,5	24,0
ΣΥΝ	2,9	2,5	6,0	4,2	,0	4,0	1,1	3,0	2,2
ΝΔ	24,4	26,2	20,4	21,0	19,0	31,6	19,3	22,4	32,1
ΚΚΕ	2,7	2,1	1,1	2,6	3,1	4,5	2,7	1,9	1,6
ΔΗΚΚΙ	1,9	3,3	,0	1,7	3,3	1,0	1,6	1,8	3,3
Κανένα	27,3	21,9	22,6	30,7	41,4	23,6	33,7	24,6	20,0
Όλα	3,3	3,6	4,8	0,9	4,3	5,5	0,8	1,8	5,5
ΔΓ/ΔΑ	7,6	9,4	5,3	4,1	4,2	7,7	9,8	7,4	11,2
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Ίσως είναι σκόπιμο να παραθέσουμε και κάποια άλλα στοιχεία για την επαγγελματική κατηγορία των ΕΑ, όπου το ΔΗΚΚΙ καταγράφει την καλύτερη εικόνα του, συγκριτικά πάντα με τις άλλες κατηγορίες εργαζομένων. Οι Εργοδότες /αυτοαπασχολούμενοι παραδοσιακά θεωρούνται από τα πιο συντηρητικά τμήματα της ελληνικής κοινωνίας (ενδεικτικά, παραθέτουμε τον Πίνακα 21) απομακρυσμένα από τις αξίες συντονισμού και συλλογικότητας.

Η ανεξάρτητη εργασία, που σε παλιότερες μετρήσεις σταθερά αποτελεί το 1/3 του οικονομικού ενεργού πληθυσμού (χωρίς να υπολογίζονται οι αγρότες) και δεδομένου του ότι οι επαγγελματικές της δραστηριότητες υπεραντιπροσωπεύονται σε σύγκριση με τις εξαρτημένες

μορφές εργασίας, έχει κατατάξει την Ελλάδα σε μία «παρεκκλίνουσα περίπτωση» μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ ³², όχι μόνο ως προς το ότι το

ΠΙΝΑΚΑΣ 21		
Γνώμη για την Αναγραφή ή μη του Θρησκευματος κατά θέση απασχόλησης		
	ΑΝΑΓΡΑΦΗ	ΜΗ ΑΝΑΓΡΑΦΗ
Θέση στην απασχόληση	%	%
Εργοδότες /αυτοαπασχολούμενοι	73,5	19,9
Μισθωτοί δημοσίου τομέα	59,0	33,7
Μισθωτοί ιδιωτικού τομέα	71,5	23,8
Συνταξιούχοι	76,4	16,1
Νοικοκυρές	84,3	10,2
Φοιτητές / σπουδαστές	68,5	31,5

Πηγή: Πανελλήνια ερευνά της VPRS, Σεπτέμβριος 2000, Βερναδάκης Χριστόφορος, *Πολιτικές ανακατατάξεις και κοινωνικές μετατοπίσεις*, στο «Η κοινή γνώμη στη Ελλάδα, Έρευνες – Δημοσκοπήσεις 2002, Ινστιτούτο VProject Research Consulting (VPRS)», Αθήνα, Λιβάνη 2002, σελ. 4.

ποσοστό της ανεξάρτητης εργασίας είναι μεγάλο, αλλά ακόμα περισσότερο, ως προς την έκταση κατά την οποία παρουσιάζεται μια «αντίσταση» σε μια σχεδόν παγκόσμια τάση δραστικού περιορισμού της, τάση η οποία είναι προφανές πως έρχεται σε αντίθεση με τις τυπικές μορφές αναπτυξιακού εκσυγχρονισμού και αντιστρατεύεται την μεγιστοποίηση της παραγωγής.

ΠΙΝΑΚΑΣ 22	Κατεύθυνση των πραγμάτων στη Ελλάδα κατά πολιτική αυτοτοποθέτηση						
	Σύνολο	Α	ΚΑ	Κ	ΚΔ	Δ	ΔΓ/ΔΑ
	%	%	%	%	%	%	%
Σε σωστή	19,2	15,0	36,2	27,8	10,8	4,5	7,3
Σε λάθος	59,5	66,7	42,7	50,2	74,6	81,2	58,9
Ούτε σωστή- Ούτε λάθος	17,8	15,3	18,5	18,7	12,2	12,1	26,6
ΔΑ	3,5	3,0	2,7	3,2	2,4	2,2	7,2
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100

Έτσι, ίσως να είναι κάτι παραπάνω από ενδεικτικό αυτό που αποτυπώνεται ως απάντηση στο ερώτημα που θέτει η έρευνα σχετικά με τη «κατεύθυνση των πραγμάτων στη Ελλάδα κατά πολιτική αυτοτοποθέτηση» (Πίνακας 22). Σε μία περίοδος που έχει τεθεί το θέμα του εκσυγχρονισμού στη ημερήσια διάταξη της πολιτικής επικαιρότητας, το 74,6% των Κεντροδεξιών (ΚΔ) και το 81,2% των Δεξιών (Δ) θεωρούν πως τα πράγματα στην Ελλάδα πηγαίνουν σε λάθος κατεύθυνση, ενώ αισιόδοξοι δείχνουν να είναι μόνο οι Κεντροαριστεροί (ΚΑ) σε ποσοστό 36,2%. Συνολικά, πάνω στην κλίμακα Αριστερά – Δεξιά, αξιολογεί πως σε σωστή κατεύθυνση πηγαίνουν τα πράγματα στη Ελλάδα το 19,2%, ενώ σε λάθος το 59,5%.

³² Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Τσαμπατζήδες» στη χώρα των θαυμάτων*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτική Επιστήμης, τεύχος 1, Ιανουάριος 1993, σελ. 31.

ΠΙΝΑΚΑΣ 23	Κατεύθυνση των πραγμάτων στη Ελλάδα κατά πολιτική αυτοτοποθέτηση						
	ΕΑ	ΜΔΤ	ΜΙΤ	ΑΝΕΡ	ΣΥΝ	ΝΟΙΚ	ΦΟΙΤ
	%	%	%	%	%	%	%
Σε σωστή	18,9	30,7	23,9	20,9	14,8	14,9	21,0
Σε λάθος	61,1	43,0	59,0	56,2	64,4	63,8	66,0
Ούτε σωστή- Ούτε λάθος	15,8	22,1	15,7	18,1	16,5	19,3	11,2
ΔΑ	4,2	4,3	1,4	4,8	4,2	2,0	1,9
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100

Πάντως στην αριστερή πλευρά του άξονα αθροίζονται περισσότερες θετικές απαντήσεις από ότι στα δεξιά, ενώ εμφανώς πιο θετική είναι οι Κεντροαριστεροί (ΚΑ) και ακολουθούν οι Κεντρώοι (Κ). Αυτή την αισιοδοξία των ΚΑ δείχνουν να την συμμερίζονται κυρίως οι ΜΔΤ (30,7%) και οι ΜΙΔ (23,9%), ακολουθούν οι άνεργοι με 20,9% και οι ΕΑ 18,9% , οι οποίοι ταυτόχρονα έχουν και το πιο υψηλό αρνητικό ποσοστό, σε σχέση με τις άλλες επαγγελματικές κατηγορίες, 61,1%. Στις αρνητικές εκτιμήσεις ακολουθούν οι φοιτητές (66%) και οι νοικοκυρές (63,8%), Πίνακας 23.

Επίσης, και η ικανοποίηση από τη κυβέρνηση, τόσο των ΚΑ όσο και των Κ, είναι σε πολύ ικανοποιητικά ποσοστά, πιο συγκεκριμένα (Πίνακας 24), στα ΑΘΑ (πολύ + αρκετά) οι ΚΑ έχουν προβάδισμα με 37,8% έναντι του 29,7% των Κ, ενώ έχουν ακριβώς τα ίδια ποσοστά στη απάντηση «λίγο» (38,5% και 38,4% αντίστοιχα).

ΠΙΝΑΚΑΣ 24		Αυτοτοποθέτηση στη κλίμακα Α-Δ						
		Σύνολο	Α	ΚΑ	Κ	ΚΔ	Δ	ΔΑ
		%	%	%	%	%	%	%
Ικανοποίηση από κυβέρνηση	Πολύ	4,2	1,9	10,7	5,6	0,6	,0	2,8
	Αρκετά	16,1	10	27,1	24,1	7,6	4,9	10
	Λίγο	33,7	34,1	38,5	38,4	42,9	19,9	23,9
	Καθόλου	42,8	49,7	22,6	29,4	47,5	73,9	54,2
	ΔΑ	3,2	4,3	1	2,5	1,3	1,3	9,1
Σύνολο		100	100	100	100	100	100	100

Πάντως οι θετικές κρίσεις προς την κυβέρνηση εντοπίζονται χωρίς καμία αμφιβολία στους ΚΑ και Κ, ενώ τα άκρα εάν και δεν εκδηλώνουν την ίδια αρνητικότητα (πιο θετικά τοποθετούνται οι Α), οι απόλυτες αρνητικές κρίσεις (το «καθόλου») των Α (49,7%) ως ποσοστό είναι πολύ κοντά σε αυτό που δίνουν οι ΚΔ (47,5%) και βέβαια απέχει πάρα πολύ από το εντυπωσιακά υψηλό ποσοστό των Δ (73,9%). Αυτή η «αρνητικότητα» των Δ, και οι όχι ιδιαίτερα μεγάλες αποκλίσεις που έχουν μεταξύ τους οι Α και ΚΔ (αναφερόμενοι πάντα στις αρνητικές τους κρίσεις) μας υποδεικνύει να προσέξουμε ιδιαίτερα την συγκέντρωση των θετικών απαντήσεων στο χώρο του κέντρου (Κ+ΚΑ).

Οι παραπάνω διαπιστώσεις που αφορούν την κυβέρνηση, σχεδόν οι ίδιες επαναλαμβάνονται και για το ΠΑΣΟΚ, στον Πίνακα 25, όπου καταγράφεται η εμπιστοσύνη προς τα πολιτικά κόμματα αυτών που τοποθετούνται στο άξονα Α-Δ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 25							
Κόμμα που μπορεί να κυβερνήσει τη χώρα κατά πολιτική αυτοτοποθέτηση							
	Σύνολο	Α	Κ/Α	Κ	ΚΔ	Δ	ΔΓ/ΔΑ
	%	%	%	%	%	%	%
ΠΟΛΑΝ	1,5	0,0	1,9	1,6	3,5	0,7	0,5
ΠΑΣΟΚ	28,4	27,4	53,5	43,7	10,2	2,7	11,7
ΣΥΝ	2,9	8,5	5,6	2,8	0,9	0,8	0,9
ΝΔ	24,4	1,1	4,3	10,8	51,9	84,9	8,0
ΚΚΕ	2,7	24,0	1,3	0,6	0,7	0,0	0,8
ΔΗΚΚΙ	1,9	2,0	2,4	2,8	1,6	0,0	1,3
Κανένα	27,3	27,9	23,3	26,3	23,1	9,7	51,9
Όλα	3,3	6,3	4,0	4,3	2,1	0,0	2,5
ΔΓ/ΔΑ	7,6	2,7	3,7	7,0	5,9	1,3	22,4
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100

Το ΠΑΣΟΚ σαφώς έχει πιο ικανοποιητικά ποσοστά διείσδυσης σε όλους τους ψηφοφόρους κατά μήκος του άξονα και πιο ισορροπημένη κατανομή πάνω σε αυτόν, συγκριτικά με την αντίστοιχη εικόνα της ΝΔ, για την οποία οι προτιμήσεις εντοπίζονται σχεδόν αποκλειστικά στη δεξιά πλευρά του άξονα (84,9% στους Δ και 51,9% στους ΚΔ). Πάντως η πύκνωση των θετικών κρίσεων που αναφέραμε παραπάνω για την κυβέρνηση, αποτυπώνονται ξεκάθαρα εδώ και για το ΠΑΣΟΚ, ενώ ενισχύεται ακόμα περισσότερο η αριστερή του φυσιογνωμία μέσα από το πολύ χαμηλό ποσοστό που λαμβάνει στους Δ, μόλις 2,7%. Το ΔΗΚΚΙ, παρόλο που διαχέεται ομοιόμορφα προς τα αριστερά του άξονα, το ενδιαφέρον μετατοπίζεται στις πολύ χαμηλές τιμές που συγκεντρώνει (το πιο υψηλό ποσοστό του 2,8% στους Κ και το αμέσως καλύτερα 2,4% στους ΚΑ και 2,0% στους Α). Η εικόνα αυτή του ΔΗΚΚΙ μας πληροφορεί και για το βαθμό πολιτικοποίησης των οπαδών του, αρκεί να θυμηθούμε πως η αυτοτοποθέτηση πάνω στο άξονα δεν είναι μια συμβατική τοποθέτηση, παραπέμπει σε διαφορετικά συστήματα γνώμων και αξιών και είναι σε μεγάλο βαθμό συσχέτιση με το βαθμό πολιτικοποίησης των ψηφοφόρων. Όπως αναφέραμε και στην αρχή του κεφαλαίου αυτού, όσοι αυτοτοποθετούνται στις άκρες της κλίμακας ενδιαφέρονται περισσότερο για την πολιτική σε σχέση με όσους αρνούνται να αυτοποθετηθούν, οι οποίοι με τη σειρά τους εκδηλώνουν από μικρό ως ανύπαρκτο ενδιαφέρον για την πολιτική.

Τα υψηλά ποσοστά προτίμησης που βλέπουμε για το σύνολο των πολιτικών κομμάτων, όταν τα ερωτήματα τίθενται σε αυτούς που τοποθετούνται πάνω στο άξονα Α-Δ, δεν τα συναντάμε στις

επαγγελματικές ομάδες. Στο ίδιο ερώτημα, όπως και παραπάνω, που αναφέρεται στην προτίμηση για το «κόμμα που μπορεί να κυβερνήσει τη χώρα», το ΠΑΣΟΚ τα υψηλά του ποσοστά τα έχει στους ΜΔΤ (38,9%), στους ΜΙΔ (34,2%) και στους ΕΑ (28,3%), τα αντίστοιχα ποσοστά της ΝΔ είναι 20,4%, 21% και 26,2%, η οποία υπερτερεί σε σχέση με το ΠΑΣΟΚ μόνο στους συνταξιούχους, με 31,6%, έναντι του 20,7% που έχει το ΠΑΣΟΚ. Το ΠΑΣΟΚ υπερτερεί επίσης και στους φοιτητές (33,5%, ενώ η ΝΔ 22,4%), Παράρτημα Π.27. Το 38,9% που παίρνει το ΠΑΣΟΚ στους ΜΔΤ είναι το μεγαλύτερο ποσοστό που παίρνει κόμμα σε επαγγελματική ομάδα, ενώ το ΔΗΚΚΙ για άλλη μια φορά οι περισσότερες συμπάθειες προς αυτό εντοπίζονται στους ΕΑ (3,0%) αλλά και στους άνεργους (3,0%) οι οποίοι ταυτόχρονα είναι οι πιο αρνητικοί προς όλα τα πολιτικά κόμματα, το 41,4% αυτών απαντά πως «κανένα» κόμμα δεν θεωρεί κατάλληλο να κυβερνήσει τη χώρα.

Η βελτιωμένη είναι η εικόνα που καταγράφεται για το ΔΗΚΚΙ στο ερώτημα «κόμμα με μέλλον κατά θέση στην απασχόληση», Παράρτημα Π.31. Το ΔΗΚΚΙ και εδώ (εάν εξαιρέσουμε τους άνεργους, 9,4%) το μεγαλύτερο ποσοστό θετικών κρίσεων για άλλη μια φορά το βλέπουμε στους εργοδότες/αυτοαπασχολούμενους (ΕΑ) με 8,3%, δηλαδή στον επαγγελματικό χώρο που σχεδόν μόνιμα το κυβερνών κόμμα παίρνει το χαμηλότερο ποσοστό αισιόδοξων κρίσεων, ενώ επαναλαμβάνεται η καταγραφή της αντίστροφης εικόνας μεταξύ αυτών των δύο κόμματος, καθόσον (και σε αυτό το ερώτημα) σχετικά με το μέλλον αυτών των πολιτικών κομματικών, όπου το ΠΑΣΟΚ έχει τις μεγαλύτερες θετικές κρίσεις (32,4% στους Μισθωτούς του Δημόσιου Τομέα, 32,4% και 29,3% στους Μισθωτούς του Ιδιωτικού Τομέα) το ΔΗΚΚΙ έχει από τις μικρότερες σε ποσοστό θετικές κρίσεις (4,25% και 5,1% αντίστοιχα).

Οι χαμηλές τιμές που αφορούν την εκτίμηση των ψηφοφόρων προς τα κόμματα που έχουν ψηφίσει στις εκλογές του 1996, απεικονίζονται και για το ΔΗΚΚΙ στις απαντήσεις που δίνονται στο ερώτημα «κόμμα με μέλλον κατά ψήφο στις εκλογές του 1996» Παράρτημα Π.29. Το ΔΗΚΚΙ παίρνει το χαμηλότερο ποσοστό θετικών κρίσεων μεταξύ των κομμάτων που αντιπροσωπεύονται στο ελληνικό κοινοβούλιο με 31,8% (η ΠΟΛΑΝ 18,3%). Βέβαια σε αυτό το ερώτημα αξίζει να παρατηρήσουμε πως γενικά οι θετικές κρίσεις και για τα άλλα κόμματα κινούνται σε χαμηλά επίπεδα (ΠΑΣΟΚ 56,2%, ΝΔ 63,7%) ενδεικτικό ίσως της πολιτικής συγκυρίας και ειδικότερα της κρίσης των πολιτικών κομμάτων, χωρίς όμως ταυτόχρονα να καταγράφονται ευοίωνες προοπτικές για τα νεοεισερχόμενα στο πολιτικό βίο πολιτικά κόμματα.

Ενδεικτικό άλλωστε της σύγχυσης που επικρατεί στο εκλογικό σώμα (αλλά και της ανομοιογένειας του κόσμου που φαίνεται να υποστηρίζει το ΔΗΚΚΙ) καταγράφεται στο Παράρτημα Π.30. Ενώ διαπιστώνουμε ότι οι λιγότερο αισιόδοξοι, για το κόμμα που

υποστηρίζουν, είναι οι οπαδοί του ΔΗΚΚΙ, την ίδια στιγμή αυξάνει ικανοποιητικά τα ποσοστά του στη πρόθεση ψήφου (ενδεικτικά Παράρτημα Π.33 και Π.34), ενώ στο ερώτημα «κόμμα με μέλλον κατά πολιτική αυτοτοποθέτηση» στο Α-Δ σε όλες σχεδόν τις κατηγορίες (εκτός των Δ που του δίνουν λιγότερο από μία ποσοστιαία μονάδα) καταφέρνει να συγκεντρώσει προτιμήσεις που κυμαίνονται πάνω από το 5% (στους Α) έως και 9,4%, (το μεγαλύτερο ποσοστό του, το βλέπουμε στους Κ οπαδούς), ενώ στους ΚΑ που πιο πριν εντοπίσαμε ότι είναι η θέση του άξονα που συγκεντρώνονται οι περισσότεροι ψηφοφόροι του, παίρνει 7,9%, και στους ΚΔ (5,1%) Δηλαδή, διαπιστώνουμε πως οι τιμές του σε αυτούς που δέχονται να αυτοτοποθετηθούν στον άξονα Α-Δ, όχι μόνο είναι πολύ κοντά, αλλά και πάνω από το ποσοστό του 5,4% που έχει στην πρόθεση ψήφου, και οι συμπάθειες αυτές κατανέμονται αρκετά ικανοποιητικά στις θέσεις του άξονα από Α έως και ΚΔ.

Η παραπάνω καλή εικόνα για το ΔΗΚΚΙ δεν καταγράφεται και από τους ψηφοφόρους του όταν καλούνται να απαντήσουν στο ερώτημα «κόμμα με ικανά στελέχη κατά ψήφο στις εκλογές του 1996», Παράρτημα Π.32, καθόσον μόλις το 15,9% των ψηφοφόρων του θεωρεί ότι διαθέτει ικανά στελέχη, ενώ για το ΠΑΣΟΚ είναι 19,1%, δηλαδή εντοπίζουν ικανότερα στελέχη στο ΠΑΣΟΚ παρά στο κόμμα που υποστήριξαν. Το πιο υψηλό ποσοστό συγκεντρώνεται στην απάντηση «Κανένα» 26,7%, ποσοστό (εξαιρουμένου και πάλι του αντίστοιχου 30,6% των ψηφοφόρων της ΠΟΛΑΝ) είναι το μεγαλύτερο που δίνουν ψηφοφόροι κόμματος, ενώ το ίδιο συμβαίνει και με την απάντηση «Όλα» με 25,3%. Το ερώτημα αυτό όταν επαναλαμβάνεται στις επαγγελματικές κατηγορίες (Πίνακας 26) ακόμα και οι εργοδότες / αυτοαπασχολούμενοι, με τα χαμηλά ποσοστά θετικών κρίσεων που δίνουν, συμμετέχουν σε αυτή την αρνητική εικόνα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 26	Κόμμα με ικανά στελέχη κατά θέση στην απασχόληση								
	Σύνολο	ΕΑ	ΜΔΤ	ΜΙΤ	ΑΝΕΡ	ΣΥΝ	ΝΟΙΚ	ΦΟΙΤ	Άλλο
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
ΠΑΣΟΚ	30,2	28,3	36,3	33,2	36,3	22,5	36,1	32,0	19,4
ΝΔ	24,4	26,0	22,4	17,9	14,5	32,6	20,7	21,5	36,4
ΚΚΕ	2,9	2,1	1,1	2,5	3,1	5,7	2,2	1,9	1,6
ΣΥΝ	4,2	4,6	6,8	4,5	4,6	4,3	3,0	6,6	0,9
ΔΗΚΚΙ	2,2	2,7	,0	3,6	5,8	0,5	1,0	1,8	6,1
ΠΟΛΑΝ	1,1	2,5	1,0	1,0	2,2	0,5	0,5	1,9	,0
Κανένα	16,8	13,1	15,4	16,9	20,4	16,8	21,4	17,7	10,2
Όλα	9,8	9,9	10,7	14,6	6,2	8,9	7,2	9,3	11,0
ΔΓ/ΔΑ	8,4	10,9	6,4	5,8	7,0	8,3	7,9	7,4	14,5
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Η στάση αυτή της επαγγελματικής ομάδας που διαρκώς δίνει τις περισσότερες θετικές κρίσεις προς το ΔΗΚΚΙ (συγκριτικά πάντα με τις

άλλες επαγγελματικές κατηγορίες, σε βαθμό που εάν δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι ένα τέτοιο γεγονός αποκτά χαρακτηριστικό στοιχείο για το κόμμα αυτό, τουλάχιστον μειώνει σε αξία - ως διαπίστωσης - την αριστερή τοποθέτηση των ψηφοφόρων του, που περιγράψαμε παραπάνω και κάνει πιο σύνθετη την εικόνα που προσπαθούμε να φτιάξουμε για αυτό.

Έτσι λοιπόν οι εργοδότες/αυτοαπασχολούμενοι, μόλις σε ποσοστό 2,7% αναγνωρίζουν ικανά στελέχη στο ΔΗΚΚΙ (σχεδόν ίδιο ποσοστό με αυτό που δίνουν στη ΠΟΛΑΝ, 2,5%) που είναι ταυτόχρονα και από τα πιο χαμηλά ποσοστά που παίρνει κόμμα. Στις υπόλοιπες κατηγορίες, 5,8% στους Ανέργους, στους συνταξιούχους 0,5% και 3,6% στους Μισθωτούς του Ιδιωτικού Τομέα, ενώ οι Μισθωτοί του Δημόσιου Τομέα εξακολουθούν να δείχνουν την αρνητική τους τοποθέτηση προς το ΔΗΚΚΙ αφού οι θετικές κρίσεις είναι μηδενικές. Παρόλα αυτά θα πρέπει να επισημάνουμε ότι όλα τα κόμματα εμφανίζουν πολύ χαμηλές τιμές στο ερώτημα εάν διαθέτουν ικανά στελέχη, ενώ τουλάχιστον ένας στους τρεις ερωτώμενους (35%)³³ απαντούν αρνητικά για όλα τα κόμματα ή δεν τοποθετούνται συγκεκριμένα. Η ίδια εικόνα εμφανίζεται και όταν το ερώτημα τίθεται «κατά πολιτική τοποθέτηση» (Πίνακας 27), το ΔΗΚΚΙ και εδώ συγκεντρώνει χαμηλές τιμές σε όλες τις θέσεις του άξονα, σε αντίθεση με όλα τα υπόλοιπα κόμματα, που σε κάποια θέση έχουν αισθητά ανεβασμένα ποσοστά έναντι του μέσου όρου τους (ακόμα και η ΠΟΛΑΝ με μέσω όρο 1,1%, στους ΚΔ παρόλα αυτά έχει 3,4%). Ακόμα και στον «προνομιακό» του χώρο, αυτό της ΚΑ, το ΔΗΚΚΙ έχει 2,9% όσο ακριβώς και στους ΚΔ και περιορίζεται ακόμα περισσότερο στους Κ (2,3%) και στους Α (1,7%).

ΠΙΝΑΚΑΣ 27		Κόμμα με ικανά στελέχη κατά πολιτική τοποθέτηση						
		Σύνολο	Α	ΚΑ	Κ	ΚΔ	Δ	ΔΓ/ΔΑ
		%	%	%	%	%	%	%
Κόμμα που έχει ικανά στελέχη	ΠΑΣΟΚ	30,2	29,8	53,5	47,9	11,4	3,1	11,7
	ΝΔ	24,4	1,9	4,2	11,6	50,4	82,1	10,0
	ΚΚΕ	2,9	27,6	1,3	0,3	,0	,0	0,8
	ΣΥΝ	4,2	13,4	9,2	3,8	0,7	1,4	0,4
	ΔΗΚΚΙ	2,2	1,7	2,9	2,3	2,9	0,8	2,5
	ΠΟΛΑΝ	1,1	,0	0,5	1,8	3,4	,0	,0
	Κανένα	16,8	15,9	11,9	14,7	11,3	6,2	39,9
	Όλα	9,8	8,3	9,9	10,8	12,6	2,9	12,3
	ΔΓ/ΔΑ	8,4	1,5	6,6	6,9	7,2	3,5	22,4
	Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100

Αυτά τα πολύ χαμηλά ποσοστά που εισπράττει το ΔΗΚΚΙ, αναφορικά με την ικανότητα των στελεχών του, βρίσκονται σε πλήρη αντίθεση με

³³ Η εξαγωγή του ποσοστού αυτού είναι το άθροισμα των απαντήσεων «Κανένα» (16,8%), «Όλα» (9,8%) και «ΔΓ/ΔΑ» (8,4%), Πίνακας 26.

τις πολύ υψηλές τιμές δημοτικότητας που συγκεντρώνει ο Δ. Τσοβόλας³⁴. Χωρίς να θέλουμε να επιχειρήσουμε μια καταγραφή του ΔΗΚΚΙ ως αρχηγικό κόμμα, θεωρούμε χρήσιμη ως επισήμανση αυτή τη μεγάλη διαφορά μεταξύ των δύο δημοτικοτήτων, δηλαδή αυτής του Δ. Τσοβόλα, από τη μία και στελεχών του κόμματος του (η οποία είναι και η μεγαλύτερη, όταν την συγκρίνουμε με αυτή την άλλων κομμάτων) από την άλλη, την οποία τουλάχιστον οφείλουμε να καταγράψουμε, συμβάλλοντας έτσι καλύτερα στην όσο το δυνατό πληρέστερη εικόνα του ΔΗΚΚΙ που παρουσιάζουμε.

Έκτός όμως της σχεδόν αρνητικής ή ακόμα καλύτερα της περιορισμένης θετικής ανταπόκρισης που δείχνουν οι ψηφοφόροι και οι οπαδοί του ΔΗΚΚΙ προς το κόμμα τους, έχουμε και την παράλληλη καταγραφή μιας *φιλοπασοκικής* στάσης τους, που μπορεί να υποστηριχθεί αρχής γενομένης από τα ποσοστά του στην απάντηση «κόμμα με ικανά στελέχη κατά ψήφο στις εκλογές του 1996» που προαναφέραμε (Παράρτημα, Π.32) όπου οι ψηφοφόροι του θεωρούν ότι διαθέτει λιγότερο ικανά στελέχη σε σχέση με το ΠΑΣΟΚ (15,9% έναντι 19,1%).

ΠΙΝΑΚΑΣ 28	Δημοτικότητα κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ κατά ψήφο στις εκλογές του 1996						
	Ικανοποίηση από την κυβέρνηση:						
	Σύνολο	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ
	%	%	%	%	%	%	
Πολύ	4,2	8,7	1,7	2,1	,0	,0	,0
Αρκετά	16,1	32,5	5,8	7,6	6,2	15,7	3,1
Λίγο	33,7	35,5	30,4	22,4	54,2	38,6	39,7
Καθόλου	42,8	21,0	61,3	65,1	39,6	45,7	54,3
ΔΓ/ΔΑ	3,2	2,3	0,8	2,8	,0	,0	2,8
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100

Αυτή τη *φιλοπασοκική* στάση ή και τάση, εάν κριθεί από τα αποτελέσματα των εκλογών του 2000, (υπολογίζεται ότι το 29% των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ το 1996, ψήφισαν το 2000 ΠΑΣΟΚ)³⁵, καταγράφεται από πολύ νωρίς και συχνά απευθύνεται και προς την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ. Οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ δείχνουν από τους πιο ικανοποιημένους με την κυβέρνηση (15,7%) αμέσως μετά από τους ψηφοφόρους του ΠΑΣΟΚ, καθόλου δεν είναι το 45,7% (στο ΣΥΝ 39,6% και στο ΠΑΣΟΚ 21%) όταν οι ψηφοφόροι των υπόλοιπων κομμάτων είναι αρνητικοί με ποσοστά που κυμαίνονται πάνω από το 60% (Πίνακας 28).

³⁴ Είναι 2^{ος} μεταξύ των πολικών αρχηγών και με σταθερό ποσοστό θετικών κρίσεων πάνω του 50% από το Δεκέμβριο 1996 έως το Δεκέμβριο 1997, σύμφωνα με αντίστοιχες δημοσκοπήσεις της ίδιας εταιρείας, Πίνακας 2.

³⁵ Προς την ΝΔ μετακινήθηκε το 18% των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ, ενώ το ποσοστό των ψηφοφόρων του Συνασπισμού του 1996 που στις εκλογές του 2000 ψήφισαν ΠΑΣΟΚ υπολογίζεται σε 21%, στο Γιάννης Λούλης, *Τα είκοσι χρόνια...* όπ.π. σελ. 354.

Επίσης οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ σε ποσοστό 22,4% θεωρούν καταλληλότερο «κόμμα που μπορεί να κυβερνήσει τη χώρα» το ΠΑΣΟΚ, ποσοστό που είναι ίδιο με αυτό που δίνουν και για το κόμμα τους, ενώ μόλις το 3,6% δείχνουν την εμπιστοσύνη στη ΝΔ³⁶ (Πίνακας 29). Επίσης είναι πολύ υψηλό το ποσοστό που θεωρεί πως κανένα κόμμα δεν είναι ικανό για κυβέρνηση (38,6%). Το ποσοστό αυτό είναι το υψηλότερο ως επιλογή σε αυτή την ερώτηση, όχι μόνο μεταξύ των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ, αλλά και το υψηλότερο σε σύγκριση με τα αντίστοιχα ποσοστά που δίνουν οι ψηφοφόροι των άλλων κομμάτων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 29*

Κόμμα που μπορεί να κυβερνήσει τη χώρα κατά ψήφο στις εκλογές του 1996

	Σύνολο	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ	Άλλο	Νέοι	ΔΨ	Α/Λ/Κ	ΔΑ
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
ΠΟΛΑΝ	1,5	1,4	0,7	2,2	0,0	0,0	18,3	0,0	3,6	0,0	0,0	1,3
ΠΑΣΟΚ	28,4	62,6	4,4	9,7	27,7	22,4	33,3	22,2	25,4	27,1	9,9	12,6
ΣΥΝ	2,9	2,1	1,6	0,0	35,4	0,0	0,0	2,8	1,8	0,0	0,0	2,7
ΝΔ	24,4	5,4	67,0	0,0	4,8	3,6	0,0	8,6	21,6	16,1	8,9	8,2
ΚΚΕ	2,7	0,9	0,0	52,1	1,3	0,0	0,0	0,0	1,8	0,0	0,0	0,6
ΔΗΚΚΙ	1,9	1,3	0,0	0,0	0,0	22,4	0,0	0,0	4,2	5,1	0,0	2,2
Κανένα	27,3	20,1	18,6	23,0	25,9	38,6	30,6	53,5	28,9	37,5	73,6	46,5
Όλα	3,3	3,8	2,3	8,1	3,1	6,6	0,0	3,4	3,6	1,5	3,7	2,6
ΔΓ/ΔΑ	7,6	2,3	5,5	4,9	1,8	6,5	17,9	9,4	9,2	12,7	4,0	23,3
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

* Ο Πίνακας 29 είναι ίδιος με τον πίνακα 13, επαναλαμβάνεται για λόγους διευκόλυνσης.

Επίσης και το πολύ μικρό ποσοστό του 22,4% που δίνουν στο ΔΗΚΚΙ οι ψηφοφόροι του, στο παραπάνω ερώτημα ως θετική κρίση, είναι το

³⁶ Καλύτερη εικόνα για τη ΝΔ αποτυπώνεται στις απαντήσεις που δίνουν οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ για την «ικανοποίηση από την αντιπολίτευση». Το 10,1% αυτών δηλώνουν την ικανοποίησή τους προς αυτή (το ποσοστό αυτό είναι το άθροισμα των απαντήσεων «Πολύ» (3,3%) και «Αρκετά» (6,8%), ποσοστό που είναι αισθητά πολύ μεγαλύτερο από το αντίστοιχο για τους ψηφοφόρους των άλλων κομμάτων (εκτός από ΝΔ 36,4% και ΠΑΣΟΚ 13,9%) συγκεκριμένα για ΚΚΕ και ΠΟΛΑΝ η έρευνα δεν δίνει ούτε ποσοστό, ενώ για τους ψηφοφόρους του Συνασπισμού είναι 7,8%. Ακόμα πιο ευνοϊκή είναι η εικόνα για τον Κ. Καραμανλή που αποτυπώνεται στο παρακάτω Πίνακα:

Δημοτικότητα Κ. Καραμανλή κατά ψήφο στις εκλογές του 1996							
	Σύνολο	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ
	%	%	%	%	%	%	%
Αρνητική	22,1	32,5	5,3	51,5	32,6	19,6	,0
Μάλλον Αρνητική	15,1	23,7	5,9	18,1	32,1	12,9	30,6
ΑΑΑ*	37,2	56,2	11,2	69,6	54,7	32,5	30,6
Μάλλον Θετική	24,0	21,7	24,2	19,9	21,3	31,5	33,8
Θετική	27,3	12,6	58,3	2,1	7,6	16,0	17,8
ΑΘΑ*	51,3	34,3	82,5	22	28,9	47,5	51,6
ΔΑ	11,5	9,4	6,4	8,4	6,4	20,1	17,9
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100

* Τα ΑΑΑ και ΑΘΑ δεν προσμετρούνται στο σύνολο.

Το άθροισμα των θετικών απαντήσεων είναι 47,5%, μεγαλύτερο από αυτό που δίνουν οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ στον Κ. Σημίτη (βλέπε Πίνακα 30 που ακολουθεί) και βέβαια είναι πιο θετικοί προς το πρόσωπο του από τους ψηφοφόρους των άλλων κομμάτων (μετά βέβαια από τους ψηφοφόρους της ΝΔ) και οι λιγότερο αρνητικοί. Μάλιστα οι αρνητικές κρίσεις προς τον Κ. Καραμανλή (32,5%) είναι αισθητά λιγότερες από αυτές που εκδηλώνουν για τον Κ. Σημίτη (58,8%).

χαμηλότερο που συγκεντρώνει πολιτικό κόμμα μεταξύ των κομμάτων που εκπροσωπούνται στο κοινοβούλιο (το πιο χαμηλό το έχει η ΠΟΛΑΝ με 18,3%), Πίνακας 29.

Επόμενο λοιπόν είναι και η δημοτικότητα του Κ. Σημίτη να κινείται σε υψηλά ποσοστά (Πίνακας 30). Το άθροισμα των θετικών απαντήσεων είναι 41,2% (Θετική και μάλλον θετική) ενώ των αρνητικών 58,8% (Αρνητική, μάλλον αρνητική). Οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ (μετά βέβαια από τους ψηφοφόρους του ΠΑΣΟΚ και με μικρή διαφοροποίηση και από του Συνασπισμού) είναι από τους πιο θετικούς προς το πρόσωπο του πρωθυπουργού και οι λιγότερο αρνητικοί σε σχέση με τους ψηφοφόρους των υπόλοιπων κομμάτων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 30	Δημοτικότητα Κ. Σημίτη κατά ψήφο στις εκλογές του 1996						
	Σύνολο	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ
	%	%	%	%	%	%	%
Αρνητική	31,4	15,6	48,4	59,1	32,3	29,8	35,6
Μάλλον Αρνητική	16,1	7,7	22,5	18,2	19,9	29,0	33,4
ΑΑΑ*	47,5	23,3	70,9	77,3	52,2	58,8	69
Μάλλον Θετική	22,1	27,0	19,5	2,3	43,0	25,4	15,5
Θετική	22,8	44,1	5,3	12,4	3,5	15,8	15,5
ΑΘΑ*	44,9	71,1	24,8	14,7	46,5	41,2	31
ΔΑ	7,5	5,6	4,3	7,9	1,3	,0	,0
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100

* Τα ΑΑΑ και ΑΘΑ δεν προσμετρούνται στο σύνολο.

Η εικόνα για τον Κ. Καραμανλή μπορεί να είναι πολύ καλύτερη, όπως προαναφέραμε (υποσημείωση 36), αλλά νομίζουμε ότι το ενδιαφέρον πρέπει να επικεντρωθεί και στο γεγονός ότι για τον αρχηγό της αξιωματικής αντιπολίτευσης το 20,1% των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ δεν δίνει απάντηση (ΔΑ) ενώ για τον Κ. Σημίτη δεν καταγράφεται αποφυγή ή αδυναμία απάντησης. Μάλιστα μόνο στους ψηφοφόρους του ΔΗΚΚΙ εντοπίζεται κάτι τέτοιο, ενδεικτικό ίσως του περιεχομένου της διαφωνίας τους με το ΠΑΣΟΚ ή καλύτερα με το «νέο» ΠΑΣΟΚ, αλλά και της διχοτομικής επίδρασης που είχε η προσωπικότητα του Σημίτη στις πολιτικές επιλογές (και εκλογικές συμπεριφορές) τόσο των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ, όσο και στο εσωτερικό του ίδιου του κόμματος αυτού.

Η χαμηλή εκτίμηση που δείχνουν οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ, τόσο στο κόμμα τους όσο και στα στελέχη του, έχει ως αποτέλεσμα να μην μας ξαφνιάζει τελικά στο πως τοποθετούνται για τις κυβερνήσεις συνεργασίας και για την καθιέρωση της απλής αναλογικής. Το 36% αυτών είναι υπέρ αυτοδύναμης κυβέρνησης (οι ψηφοφόροι του ΠΑΣΟΚ υπέρ με 44,6% και τις ΝΔ με 53,6%) όταν οι ψηφοφόροι των άλλων μικρών κομμάτων είναι υπέρ των κυβερνήσεων συνεργασίας με αισθητά

μικρότερα ποσοστά (οι ψηφοφόροι του ΚΚΕ μόλις 10,6%, του Συνασπισμού 15,8% και ΠΟΛΑΝ 21,7%), Πίνακας 31.

ΠΙΝΑΚΑΣ 31		Ψήφος στις εκλογές του 1996							
		Σύνολο	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ	ΝΕΟΙ
		%	%	%	%	%	%	%	%
Προτιμότερη μορφή διακυβέρνησης	Αυτοδύναμη κυβέρνηση	39,6	44,6	53,6	10,6	15,8	36,0	21,7	28,5
	Κυβέρνηση συνεργασίας	47,8	45,3	36,7	78,9	73,5	50,4	59,8	60,0
	ΔΓ/ΔΑ	12,6	10,1	9,6	10,4	10,7	13,7	18,4	11,5
	Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100

Οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ φαίνεται να συμπεριφέρονται περισσότερο ως ψηφοφόροι μεγάλου κόμματος παρά ως μικρού και μάλιστα σε μία χρονική στιγμή που το κόμμα τους βρίσκεται σε διαρκή σταθερή πορεία ανόδου, όπως έχουμε ήδη επισημάνει. Οι μισοί περίπου (50,4%) είναι υπέρ των κυβερνήσεων συνεργασίας (το αντίστοιχο ποσοστό στους ψηφοφόρους του ΠΑΣΟΚ 45,3%), ποσοστό όχι ιδιαίτερα μεγάλο εάν αναλογιστούμε ότι οι αυτοποθετούμενοι στα αριστερά του άξονα δείχνουν ευδιάκριτα τη προτίμηση τους στις κυβερνήσεις συνεργασίας (72,5% οι Α και 57,4% οι ΚΑ), Πίνακας 32.

Το αποτέλεσμα αυτό μπορούμε να το δούμε και σε σχέση με την άποψη που καταθέτουν για την καθιέρωση της απλής αναλογικής. Το 67% των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ είναι υπέρ της καθιέρωσης της, ποσοστό και πάλι μικρότερο από αυτό που δίνουν οι ψηφοφόροι του ΣΥΝ (80,3%) και του ΚΚΕ (71,5%), ενώ του ΠΑΣΟΚ 52,6% (Πίνακας 33).

ΠΙΝΑΚΑΣ 33		Ψήφος στις εκλογές του 1996							
		Σύνολο	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ	ΝΕΟΙ
		%	%	%	%	%	%	%	%
Άποψη για την καθιέρωση της απλής αναλογικής	Μάλλον υπέρ	45,6	52,6	33,6	71,5	80,3	67,0	53,9	30,8
	Μάλλον κατά	19,8	16,0	32,4	9,6	10,5	16,6	,0	18,1
	ΔΓ/ΔΑ								
	Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100

Είναι οι πιο αρνητικοί ψηφοφόροι σε κυβερνήσεις συνεργασίας και στην καθιέρωση της απλής αναλογικής, μετά τους ψηφοφόρους του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ, ενώ ακόμα πιο ξεκάθαρα από ότι σε προηγούμενες συγκρίσεις, η συντριπτική πλειοψηφία των ΚΑ (63,0%) τάσσεται υπέρ της καθιέρωσης της απλής αναλογικής³⁷.

Τη φιλοπασοκικής εικόνα των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ θα προσπαθήσουμε να τη δούμε και από το πώς τοποθετούνταν σε επιλεγμένα (από την έρευνα) θέματα της τρέχουσας πολιτικής καθημερινότητας, πως δηλαδή απαντούν σε ερωτήσεις όπως, πιο κόμμα θεωρούσαν ότι έχει τις καλύτερες προτάσεις για την Ευρώπη, την οικονομία, τα ελληνοτουρκικά, την παιδεία, την ανεργία, το για περιβάλλον, τον πληθωρισμό και για την νεολαία.

Για την πορεία της χώρας στην Ευρώπη (Πίνακας 34) οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ απαντούν σε ποσοστό 25,1% ότι, το ΠΑΣΟΚ έχει καλύτερες προτάσεις από ότι το κόμμα τους, στο οποίο δίνουν μόλις 15,6%, ενώ όταν το ερώτημα αυτό τίθεται στις επαγγελματικές κατηγορίες (Πίνακας 38) οι συνταξιούχοι με 8% και οι εργοδότες/ αυτοαπασχολούμενοι με 3,8% δείχνουν τη μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στο ΔΗΚΚΙ, πάντα συγκριτικά με τις άλλες επαγγελματικές κατηγορίες.

Η προτίμηση των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ προς το ΠΑΣΟΚ και ειδικότερα η αξιολόγηση πως αυτό έχει καλύτερες προτάσεις από το κόμμα που έχουν ήδη επιλέξει να ψηφίσουν, αποτυπώνεται σχεδόν σε όλες τις απαντήσεις τους που παραθέτουμε, ενώ σταθερά ως τρίτη επιλογή τους εμφανίζεται η ΝΔ, άλλοτε με ικανοποιητικά ποσοστά για αυτή (ενδεικτικά, για την πορεία στην Ευρώπη οι προτάσεις τη ΝΔ αξιολογούνται ως οι καλύτερες σε ποσοστό 10,3% το οποίο κρίνεται ικανοποιητικό όταν στο ΔΗΚΚΙ δίνουν 15,3%) και άλλοτε με χαμηλά ως πολύ χαμηλά ποσοστά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 34

**Κόμμα με τις πιο ολοκληρωμένες προτάσεις για τη πορεία χώρας στην Ευρώπη
κατά ψήφο στις εκλογές του 1996**

	Σύνολο	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ	Άλλο	Νέοι	ΔΨ	Α/Λ/Κ	ΔΑ
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
ΠΟΛΑΝ	0,7	0,0	0,3	2,2	1,4	0,0	18,3	0,0	1,8	0,0	0,0	0,0
ΠΑΣΟΚ	30,6	65,2	6,2	9,9	21,4	25,1	17,8	20,6	34,3	27,3	11,7	18,8
ΣΥΝ	4,2	3,8	1,1	4,5	41,2	6,1	0,0	0,0	5,4	3,3	1,8	2,2
ΝΔ	24,3	4,5	64,7	5,5	4,6	10,3	17,9	6,3	23,5	10,6	5,4	10,4
ΚΚΕ	3,3	0,9	0,0	60,2	0,0	3,2	0,0	0,0	3,7	0,0	2,0	0,7
ΔΗΚΚΙ	1,8	2,0	0,4	0,0	1,8	15,6	0,0	0,0	1,8	3,4	0,0	1,5
Κανένα	19,8	15,4	15,7	13,1	19,8	16,3	46,1	57,0	13,2	24,3	65,3	26,4
Όλα	4,0	1,6	3,7	0,0	4,7	9,6	0,0	3,3	1,8	10,4	3,8	8,7
ΔΓ/ΔΑ	11,5	6,5	7,9	4,4	5,1	13,7	0,0	12,7	14,5	20,7	10,1	31,3
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

³⁷ Οι Α 67,5%, ΚΑ 63,0%, Κ 46,7%, ΚΔ 37,0% και Δ 31,2%, σύμφωνα πάντα με την έρευνα της V-PRS που παρουσιάζουμε.

Το ίδιο και για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις (Πίνακας 35) προτιμούν τις προτάσεις του ΠΑΣΟΚ (32,2%), ακολουθεί το ΔΗΚΚΙ (12,3%) και μετά η ΝΔ (9,8%). Οι προτάσεις του ΔΗΚΚΙ έχουν καλύτερη ανταπόκριση στους ΑΝΕΡΓ (το 4,4% αυτών συμφωνούν με αυτές) και στους ΕΑ (3,7%). Το μεγαλύτερο όμως ποσοστό το συναντάμε στους φοιτητές (5,4%) οι οποίοι μόνο για τις προτάσεις του σχετικά με τις ελληνοτουρκικές σχέσεις δείχνουν αισθητά την προτίμηση τους σε αυτό (Πίνακας 38).

ΠΙΝΑΚΑΣ 35

Κόμμα με τις πιο ολοκληρωμένες προτάσεις για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις κατά ψήφο στις εκλογές του 1996

	Σύνολο	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ	Άλλο	Νέοι	ΔΨ	Α/Λ/Κ	ΔΑ
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
ΠΟΛΑΝ	1,5	0,5	0,7	0,0	0,0	3,0	36,0	0,0	1,8	1,5	1,8	1,2
ΠΑΣΟΚ	27,6	59,0	7,7	7,6	15,9	32,2	0,0	9,8	32,5	19,2	11,6	16,3
ΣΥΝ	3,3	3,4	1,2	2,8	35,2	2,9	0,0	2,8	1,8	0,0	0,0	2,1
ΝΔ	23,3	5,9	61,0	5,5	7,6	9,8	0,0	8,5	21,8	17,3	1,7	8,3
ΚΚΕ	3,2	1,2	0,0	56,3	1,6	0,0	0,0	0,0	1,8	0,0	7,4	0,7
ΔΗΚΚΙ	2,0	2,5	0,7	2,5	1,7	12,3	0,0	0,0	5,3	3,5	0,0	0,0
Κανένα	23,8	17,9	18,8	15,9	22,8	26,4	46,1	60,0	24,0	35,8	59,3	32,5
Όλα	5,5	3,9	5,2	4,7	7,5	6,5	17,9	6,2	1,8	10,3	6,2	6,8
ΔΓ/ΔΑ	9,7	5,7	4,8	4,6	7,8	6,8	0,0	12,7	9,1	12,4	11,9	31,9
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Η εικόνα για την ΝΔ δεν είναι καθόλου καλή όταν οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ κρίνουν τις απόψεις των πολιτικών κομμάτων «για τη παιδεία» και «για την καταπολέμηση του πληθωρισμού» (Πίνακες 36 και 37 αντίστοιχα). Μόλις το 3,6% αυτών συμφωνούν μαζί της, τη στιγμή που το ΠΑΣΟΚ εισπράττει το εντυπωσιακά υψηλό ποσοστό του 34,9% για τις προτάσεις του στην καταπολέμηση του πληθωρισμού, έναντι του 12,6% για το ΔΗΚΚΙ, ενώ για τη παιδεία η εικόνα παραμένει ίδια για το ΔΗΚΚΙ (12,9%) με πάντα πρώτο το ΠΑΣΟΚ στις προτιμήσεις, εδώ με 22,4%.

ΠΙΝΑΚΑΣ 36

Κόμμα με τις πιο ολοκληρωμένες προτάσεις για την παιδεία κατά ψήφο στις εκλογές του 1996

	Σύνολο	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ	Άλλο	Νέοι	ΔΨ	Α/Λ/Κ	ΔΑ
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
ΠΟΛΑΝ	0,6	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0	18,3	0,0	1,8	0,0	0,0	0,0
ΠΑΣΟΚ	22,8	53,0	3,9	5,5	13,8	22,4	0,0	12,7	23,5	14,6	9,8	10,4
ΣΥΝ	4,2	3,7	1,2	4,6	45,0	0,0	17,8	0,0	1,8	3,3	1,8	1,3
ΝΔ	23,0	5,4	60,5	2,8	3,1	3,6	0,0	5,6	27,1	16,6	5,2	10,3
ΚΚΕ	3,7	1,2	0,3	64,1	0,0	3,2	0,0	0,0	3,7	1,6	3,7	0,6
ΔΗΚΚΙ	1,6	2,0	0,3	0,0	0,0	12,9	17,9	0,0	1,8	0,0	0,0	0,0
Κανένα	31,5	25,5	24,3	20,9	27,0	38,2	46,1	71,8	33,0	53,5	67,7	43,0
Όλα	2,7	2,6	3,0	0,0	3,3	3,3	0,0	0,0	1,8	1,5	0,0	4,8
ΔΓ/ΔΑ	9,9	6,6	6,2	2,1	7,9	16,4	0,0	9,9	5,5	8,9	11,9	29,6
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Οι ΕΑ εξακολουθούν να δείχνουν τη προτίμηση τους στο ΔΗΚΚΙ τόσο στα ζητήματα παιδείας, όσο και για την καταπολέμηση του

πληθωρισμού. Τα ποσοστά του 3,6% και του 4,1% αντίστοιχα, που παρατηρούμε στον Πίνακα 38, είναι βέβαια αρκετά χαμηλά, αλλά υπερέχουν έναντι των άλλων θετικών κρίσεων που δίνουν οι υπόλοιπες επαγγελματικές ομάδες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 37

Κόμμα με τις πιο ολοκληρωμένες προτάσεις για την καταπολέμηση του πληθωρισμού κατά ψήφο στις εκλογές του 1996

	Σύνολο	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ	Άλλο	Νέοι	ΔΨ	Α/Λ/Κ	ΔΑ
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
ΠΟΛΑΝ	0,9	0,6	0,7	,0	,0	,0	18,3	,0	1,8	,0	,0	0,6
ΠΑΣΟΚ	29,0	59,0	8,6	12,7	27,4	34,9	,0	14,9	19,9	19,0	13,4	22,0
ΣΥΝ	2,5	1,5	0,7	,0	35,2	,0	,0	,0	3,6	,0	,0	2,8
ΝΔ	20,7	4,3	57,0	5,0	3,1	3,6	,0	3,0	25,3	11,9	3,5	5,5
ΚΚΕ	3,8	2,3	,0	62,4	1,6	,0	,0	,0	5,4	0,	2,0	0,6
ΔΗΚΚΙ	1,7	1,9	,0	,0	,0	12,6	17,9	,0	1,8	1,8	,0	0,7
Κανένα	29,4	22,5	26,0	17,8	23,2	35,4	63,9	72,2	27,6	49,8	67,4	33,6
Όλα	2,2	2,0	1,9	,0	3,0	3,3	,0	,0	3,7	,0	3,6	4,1
ΔΓ/ΔΑ	9,8	5,9	5,1	2,1	6,6	10,2	,0	9,8	10,9	17,7	10,1	30,1
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Το ίδιο όμως δεν συμβαίνει με τις προτάσεις του κόμματος σχετικά με το περιβάλλον, τις οποίες οι ΑΝΕΡ σε ποσοστό 4,7% αναγνωρίζουν ως καλύτερες. Οι προτάσεις του ΔΗΚΚΙ για το περιβάλλον, παρόλο που έχουν παρά πολύ μικρή ανταπόκριση σε όλες τις κατηγορίες του Πίνακα 38 (ακόμα και στους ΕΑ, το ποσοστό του είναι μόλις 1,6%) φαίνεται μόνο στους ΑΝΕΡΓ να έχουν κάποια απήχηση και εν μέρει μπορούμε να πούμε και στους ΦΟΙΤ (3,6%), οι οποίοι σε θέματα που άπτονται των δικών τους ενδιαφερόντων, όπως για παράδειγμα στις προτάσεις του ΔΗΚΚΙ για τη παιδεία και την νεολαία, ουσιαστικά το απορρίπτουν αφού μόνο το 1,8% αυτών τις επιλέγει ως καλύτερες, σε σχέση με τις αντίστοιχες των άλλων πολιτικών κομμάτων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 38	Κατά θέση στην απασχόληση, το ΔΗΚΚΙ έχει τις πιο ολοκληρωμένες προτάσεις..								
	Σύνολο	ΕΑ	ΜΔΤ	ΜΙΤ	ΑΝΕΡΓ	ΣΥΝ	ΝΟΙΚ	ΦΟΙΤ	Άλλο
Προτάσεις για	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Ευρώπη	1,8	3,8	0,0	0,0	2,2	0,8	3,1	1,8	1,5
Ελληνοτουρκικά	2,0	3,7	,0	,0	4,4	0,8	2,6	5,4	1,5
Παιδεία	1,6	3,6	,0	0,6	2,2	,0	2,5	1,8	1,8
Πληθωρισμό	1,7	4,1	,0	,0	3,3	1,0	1,5	1,8	1,5
Περιβάλλον	1,6	1,6	,0	0,6	4,7	0,8	2,6	3,6	1,2
Οικονομία	3,8	8,6	2,3	2,2	4,6	1,4	4,2	1,8	3,3
Ανεργία	2,2	2,1	1,2	0,6	3,3	1,3	2,6	1,8	8,8
Νεολαία	2,1	2,2	1,7	0,6	2,2	1,3	3,6	1,8	3,3

Πηγή: Επεξεργασία αποτελεσμάτων από την έρευνα της V-PRS, Δεκ 1997-Ιαν 1998

Ειδικότερα θα μπορούσαμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα πως οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ σχετικά με τις προτάσεις του κόμματος τους για το περιβάλλον (Πίνακας 39) όχι μόνο δεν κατανοούν αυτές τις απόψεις

(μόνο το 9,4% αυτών συμφωνεί με αυτές) αλλά ούτε και εμπιστεύονται αλλά πολιτικά κόμματα, ακόμα και το ΠΑΣΟΚ, μόλις το 15,5% αυτών το προτιμά (και 6,9% τη ΝΔ), ενώ το 38,7% απαντούν πως κανένα κόμμα δεν έχει ολοκληρωμένες προτάσεις για το περιβάλλον.

Παρόλα αυτά υπάρχουν θέματα, όπως η οικονομία, η ανεργία και η νεολαία, για τα οποία οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ δίνουν προβάδισμα στο κόμμα τους, πιστεύοντας ότι οι προτάσεις του για αυτά τα θέματα είναι καλύτερες έναντι των άλλων πολιτικών κομμάτων.

Πιο συγκεκριμένα οι ψηφοφόροι του το προτιμούν (28,6%) έναντι του ΠΑΣΟΚ (22,1%) για τις προτάσεις του στην οικονομία (Πίνακας 40) και ακολουθεί η ΝΔ με μόλις 3,6%. Το ποσοστό του 28,6% είναι το πιο υψηλό ποσοστό θετικών κρίσεων που βλέπουμε για το ΔΗΚΚΙ, δηλαδή διαπιστώνεται πως την μεγαλύτερη επιβράβευση που εισπράττει το κόμμα από τους ψηφοφόρους του για τις προτάσεις που καταθέτει στην κοινωνία, είναι αυτές για την οικονομία, αλλά και πάλι αυτή η απήχηση αφορά μια μειοψηφία των ψηφοφόρων του, κάτι περισσότερο από το ¼ αυτών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 39

**Κόμμα με τις πιο ολοκληρωμένες προτάσεις για το περιβάλλον
κατά ψήφο στις εκλογές του 1996**

	Σύνολο %	ΠΑΣΟΚ %	ΝΔ %	ΚΚΕ %	ΣΥΝ %	ΔΗΚΚΙ %	ΠΟΛΑΝ %	Άλλο %	Νέοι %	ΔΨ %	Α/Λ/Κ %	ΔΑ %
ΠΟΛΑΝ	1,0	0,8	1,0	0,0	0,0	0,0	18,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6
ΠΑΣΟΚ	20,5	47,7	4,4	7,6	9,4	15,5	0,0	5,9	14,5	15,7	1,7	11,3
ΣΥΝ	4,8	4,5	1,7	2,2	45,1	3,5	0,0	8,5	7,3	3,2	0,0	2,8
ΝΔ	19,2	4,7	51,6	2,8	6,2	6,9	0,0	0,0	21,7	8,5	3,5	6,1
ΚΚΕ	4,1	2,0	0,3	62,9	0,0	6,8	0,0	0,0	5,4	1,6	4,0	0,6
ΔΗΚΚΙ	1,6	2,1	1,0	0,0	1,8	9,4	0,0	0,0	3,6	0,0	0,0	0,7
Κανένα	33,8	29,5	30,0	15,5	22,3	38,7	46,1	65,8	29,3	58,1	71,5	40,4
Όλα	5,2	3,3	3,7	4,7	9,1	9,4	17,9	9,5	9,1	1,8	7,5	8,0
ΔΓ/ΔΑ	9,9	5,3	6,1	4,2	6,2	9,8	17,8	10,3	9,1	11,1	11,9	29,4
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Οι εργοδότες/αυτοαπασχολούμενοι (ΕΑ) και σε αυτή την ερώτηση όχι μόνο δίνουν το πιο υψηλό ποσοστό στο ΔΗΚΚΙ (8,6%), σε σχέση πάντα με τις άλλες επαγγελματικές κατηγορίες, αλλά ακολουθούν την «πλειοψηφική» τάση των ψηφοφόρων του κόμματος που προαναφέραμε. Οι προτάσεις του ΔΗΚΚΙ για την οικονομία επιβραβεύονται από τους ΕΑ με ποσοστό που είναι το υψηλότερο που λαμβάνει το κόμμα για αυτές, σε σύγκριση με τις χαμηλές τιμές προτιμήσεων που έχουν οι προτάσεις του για άλλα κοινωνικά θέματα, όταν αυτές αξιολογούνται από τους συμμετέχοντες στην έρευνας με κριτήριο τη θέση τους στην απασχόληση (Πίνακας 38). Το αμέσως καλύτερο ποσοστό για την οικονομία το έχει στους ΑΝΕΡΓ, 4,6%³⁸.

³⁸ Επιχειρώντας μια σύνοψη των τάσεων που διαπιστώνονται στις επαγγελματικές κατηγορίες σχετικά με το πώς αντιμετωπίζουν τις προτάσεις των δύο μεγάλων πολιτικών κομμάτων στα οκτώ θέματα που παρουσιάζουμε (οικονομία, ελληνοτουρκικές σχέσεις, ανεργία, περιβάλλον, πληθωρισμός, νεολαία, παιδεία και Ευρώπη) θα λέγαμε ότι οι προτάσεις του ΠΑΣΟΚ κρίνονται πιο ολοκληρωμένες από τους

ΠΙΝΑΚΑΣ 40**Κόμμα με τις πιο ολοκληρωμένες προτάσεις για την οικονομία
κατά ψήφο στις εκλογές του 1996**

	Σύνολο	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ	Άλλο	Νέοι	ΔΨ	Α/Λ/Κ	ΔΑ
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
ΠΟΛΑΝ	1,3	0,8	0,7	2,2	0,0	0,0	36,0	0,0	1,8	0,0	0,0	0,0
ΠΑΣΟΚ	27,4	59,0	5,6	10,3	15,2	22,1	0,0	20,5	36,2	23,8	7,8	17,6
ΣΥΝ	2,8	2,7	0,4	0,0	41,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,2
ΝΔ	24,1	6,2	63,3	5,0	4,7	3,6	0,0	3,0	23,5	16,2	7,5	10,3
ΚΚΕ	3,1	0,9	0,0	62,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,7	0,0	1,8	0,0
ΔΗΚΚΙ	3,8	4,5	1,1	5,4	1,8	28,6	17,9	0,0	1,8	1,8	2,0	2,1
Κανένα	25,6	19,3	21,5	10,2	26,8	25,4	46,1	60,9	20,4	44,8	70,8	34,3
Όλα	2,0	0,9	2,3	2,8	1,6	9,8	0,0	0,0	1,8	0,0	0,0	3,4
ΔΓ/ΔΑ	9,8	5,8	5,3	2,1	8,3	10,5	0,0	15,6	10,9	13,4	10,1	30,1
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Η προηγούμενη καλή εικόνα που μόλις περιγράψαμε για το ΔΗΚΚΙ τη βλέπουμε και στον Πίνακα 41, όπου και εδώ το ¼ των ψηφοφόρων του (25,3%) θεωρούν ως πιο ολοκληρωμένες τις προτάσεις του για την νεολαία, ενώ το ΠΑΣΟΚ περιορίζεται στο 16,2% των προτιμήσεων τους και ακολουθεί η ΝΔ με 3,6%. Οι ΑΝΕΡΓ και οι ΦΟΙΤ, όπως εντοπίσαμε και παραπάνω, δείχνουν μικρή προτίμηση, με 2,2% (το ίδιο ποσοστό το βλέπουμε και στους ΕΑ) και 1,8% αντίστοιχα, ενώ το καλύτερο ποσοστό του για τις προτάσεις του στην νεολαία (θα σχολιάζαμε παραδόξως) το έχει στις νοικοκυρές (3,6%), βλέπε Πίνακας 38.

Αυτό το *παράδοξο* δεν επαναλαμβάνεται όμως και στις προτάσεις του για την ανεργία (Πίνακας 42). Οι άνεργοι, σε ποσοστό 3,3%, δείχνουν να προτιμούν τις θέσεις του, που είναι και το καλύτερο ποσοστό του (Πίνακας 38) ακολουθούν οι νοικοκυρές με 2,6% και οι ΕΑ με 2,2%.

ΠΙΝΑΚΑΣ 41**Κόμμα με τις πιο ολοκληρωμένες προτάσεις για την νεολαία**

	Σύνολο	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ	Άλλο	Νέοι	ΔΨ	Α/Λ/Κ	ΔΑ
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
ΠΟΛΑΝ	1,5	1,0	1,0	2,2	,0	,0	18,3	,0	3,6	1,5	,0	1,3
ΠΑΣΟΚ	20,4	49,1	2,5	5,5	8,3	16,2	,0	6,4	16,3	13,4	5,8	11,9
ΣΥΝ	4,9	4,6	2,2	2,1	42,8	6,2	17,8	,0	5,4	1,6	3,5	1,2
ΝΔ	21,5	5,2	59,6	2,8	3,1	3,6	,0	2,8	25,3	8,5	3,3	5,4
ΚΚΕ	4,6	2,3	,0	64,7	3,1	3,2	,0	3,3	5,4	3,3	5,6	2,0
ΔΗΚΚΙ	2,1	2,3	0,7	,0	3,2	25,3	,0	,0	1,8	,0	,0	0,7
Κανένα	33,6	27,9	27,0	18,3	23,9	34,9	64,0	77,5	31,2	59,0	66,2	44,7
Όλα	2,5	3,1	1,5	,0	3,0	3,3	,0	,0	3,7	,0	3,6	4,8
ΔΓ/ΔΑ	9,1	4,5	5,6	4,4	12,7	7,3	,0	9,9	7,3	12,6	11,9	28,0
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Παρ' ότι και εδώ τα ποσοστά του ΔΗΚΚΙ είναι χαμηλά, τις θέσεις του όμως για την ανεργία οι ψηφοφόροι του τις θεωρούνε πιο ολοκληρωμένες, συγκριτικά με αυτές των άλλων κομμάτων, σε ποσοστό

ΜΔΤ, σε κάθε περίπτωση σε αυτούς έχει τα καλύτερα ποσοστά του, ενώ στους ΕΑ τα χειρότερα ή τα λιγότερα χειρότερα του. Αντίθετα, η ΝΔ στους ΕΑ έχει το δεύτερο καλύτερο ποσοστό της (εκτός από τις θέσεις της για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, που έχει το τρίτο καλύτερο της) ενώ σταθερά το μεγαλύτερο ποσοστό της εμφανίζεται στους συνταξιούχους.

19,1%, ακολουθεί το ΠΑΣΟΚ με 12,6%, ενώ βελτιώνεται και η θέση της ΝΔ αφού οι προτάσεις για την ανεργία αναγνωρίζονται ως πιο ολοκληρωμένες από το 7,2% των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 42

Κόμμα με τις πιο ολοκληρωμένες προτάσεις για την αντιμετώπιση της ανεργίας κατά ψήφο στις εκλογές του 1996

	Σύνολο	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ	Άλλο	Νέοι	ΔΨ	Α/Α/Κ	ΔΑ
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
ΠΟΛΑΝ	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	36,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
ΠΑΣΟΚ	18,8	45,9	2,4	5,5	7,9	12,6	0,0	3,1	14,5	13,8	2,0	10,1
ΣΥΝ	3,8	4,9	1,5	0,0	41,7	0,0	0,0	2,9	1,8	1,5	1,8	0,7
ΝΔ	20,0	4,6	53,8	2,8	3,1	7,2	0,0	2,8	21,7	12,2	3,5	6,9
ΚΚΕ	6,3	4,6	1,7	75,0	4,5	3,2	0,0	0,0	5,4	3,3	3,7	2,5
ΔΗΚΚΙ	2,2	2,2	0,4	0,0	1,7	19,1	17,8	0,0	1,8	1,8	0,0	1,5
Κανένα	37,5	30,0	33,6	12,5	34,8	44,4	46,1	81,3	42,1	60,3	75,5	47,8
Όλα	2,3	3,2	1,5	0,0	1,6	3,3	0,0	0,0	1,8	1,5	1,8	3,4
ΔΓ/ΔΑ	8,4	4,4	5,1	4,2	4,8	10,2	0,0	9,9	10,9	5,6	11,8	27,0
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Η παράθεση των ποσοστών των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ για το πώς αντιμετωπίζουν τις προτάσεις, σε ζητήματα που απασχολούν την ελληνική κοινωνία, τόσο του κόμματος τους όσο και των άλλων πολιτικών κομμάτων, καθώς και την απήχηση που έχουν αυτές στις επαγγελματικές κατηγορίες, όπως τα παρουσιάσαμε παραπάνω, μας οδηγούν στα εξής συμπεράσματα³⁹:

³⁹ Ένα συμπέρασμα που επιλέξαμε να μην το εντάξουμε στον κατάλογο που ακολουθεί, όχι μόνο γιατί δεν αφορά άμεσα τους ψηφοφόρους του ΔΗΚΚΙ αλλά και γιατί βασίζεται σε πολύ μικρό αριθμό ερωτηθέντων (και ως εκ τούτου μόνο ως ένδειξη το ισχυριζόμαστε) είναι το ότι το ΔΗΚΚΙ αποτελεί για τους ψηφοφόρους της ΠΟΛΑΝ στα θέματα που άπτονται της οικονομίας (π.χ. πιο ολοκληρωμένες προτάσεις για την οικονομία, τον πληθωρισμό, την ανεργία) και της παιδείας, τη δεύτερη επιλογή τους μετά από το κόμμα τους, μάλιστα τα ποσοστά των δύο κομμάτων για τις προτάσεις τους για τον πληθωρισμό και για τη παιδεία είναι σχεδόν ισοδύναμα (18,3% και 18,3% για τη ΠΟΛΑΝ και 17,9% και 17,8% για το ΔΗΚΚΙ αντίστοιχα). Περιοριζόμαστε στην καταγραφή αυτής της ενδεικτικής διαπίστωσης γιατί θέλουμε να κατατεθεί ως προβληματισμός για το ένα τελικά υπάρχει μέρος του εκλογικού σώματος ασφαλώς μεν μικρό, αλλά ικανό να αποτελέσει τον *σκληρό πυρήνα* τόσο για τη συγκρότηση όσο και τη συντήρηση νέων μικρών πολιτικών κομμάτων. Η ΠΟΛΑΝ μετά τις εκλογές του 1996 και την αποτυχία της να εκπροσωπηθεί στο ελληνικό κοινοβούλιο ουσιαστικά έπαψε να υφίσταται ως πολιτική δύναμη (ούτε και συμμετείχε στις εκλογές του 2000). Παρατηρώντας τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας, αλλά και των άλλων σχετικών ερευνών της περιόδου, διαπιστώνουμε πως με τις εκλογές του 1996 οι διαρροές των ψηφοφόρων της ΠΟΛΑΝ προς το ΠΑΣΟΚ και τη ΝΔ έχουν ουσιαστικά ολοκληρωθεί. Νομίζουμε πως η παραπάνω επισήμανση, εάν δηλαδή υπάρχει σχέση «συγκοινωνούντων δοχείων» μεταξύ ΠΟΛΑΝ και ΔΗΚΚΙ χρίζει ιδιαίτερης επεξεργασίας και ανάλυσης, με άλλα λόγια να προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε εάν μέρος της ελληνικής κοινωνίας, που πιθανόν σταθερά, κινείται περιθωριακά αλλά εντός του πολιτικού συστήματος, υπό την έννοια ότι αναζητά την εκπροσώπηση του και την πολιτική του ταυτότητα μέσα από τα νεοεισερχόμενα σε αυτό πολιτικά κόμματα. Ο εντοπισμός μια τέτοιας κατηγορίας ψηφοφόρων, η ανάδειξη των χαρακτηριστικών που συγκροτούν την πολιτική τους κουλτούρα, όπως για παράδειγμα πως τοποθετούνται πάνω στον άξονα Α-Δ, εάν είναι υπέρ της απλής αναλογικής αλλά ταυτόχρονα λένε όχι στις κυβερνήσεις συνεργασίας, αισθάνονται πιο κοντά στον πολιτικό αρχηγό του κόμματος που υποστηρίζουν παρά στο ίδιο το κόμμα, κ.λ.π., καθώς και το πλήθος των ατόμων που τη συγκροτούν, εάν τελικά κάτι τέτοιο όχι μόνο υποστηρίζει την εμφάνιση κομμάτων «κομητών» αλλά και δικαιολογεί και την περιοδικότητα της εμφάνισης τους, καθώς και εάν μπορεί συγκυριακά να αποτελέσει την *πρώτη ύλη* για νέα κόμματα που θα κινούνται στο δεξιό άκρο του άξονα, καθιστώντας έτσι αυτή τη κατηγορία ψηφοφόρων ως μία *διαρκή απειλή*. Σε κάθε περίπτωση αυτά αποτελούν σκέψεις που αναμένουν να μελετηθούν και να κριθούν σε άλλη εργασία. Επίσης θα θέλαμε να αναφέρουμε πως η

α) Τα όποια συμπεράσματα από την παρατήρηση το πώς ανταποκρίνονται οι κατηγορίες των ερωτηθέντων με κριτήριο τη θέση τους στην παραγωγή στις προτάσεις του ΔΗΚΚΙ μόνο ως ενδεικτικά μπορούν να κριθούν, καθόσον οι θετικές προτιμήσεις προς αυτές κινούνται σε παρά πολύ χαμηλές τιμές, οι οποίες υπολείπονται αισθητά από το ποσοστό του 5,4% που έχει το κόμμα στην πρόθεση ψήφου.

β) Οι εργοδότες και οι αυτοαπασχολούμενοι (ΕΑ) δείχνουν να προτιμούν το ΔΗΚΚΙ σε σύγκριση με τις άλλες επαγγελματικές κατηγορίες, διαπίστωση που δεν στηρίζεται τόσο σε κάποιες πλειοψηφικές τάσεις, αλλά στην επανάληψη ότι τα ομολογουμένως μικρά ποσοστά αποδοχής στις προτάσεις του, άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο βελτιωμένα, σχεδόν μόνο σε αυτή την επαγγελματική κατηγορία μπορούν να χαρακτηριστούν ικανοποιητικά, σε αντίθεση με τους Μισθωτούς Δημοσίου Τομέα (ΜΔΤ), όπου υπερέχει το ΠΑΣΟΚ, τους Μισθωτούς Ιδιωτικού Τομέα αλλά και στους Συνταξιούχους (που υπερέχει η ΝΔ) που τα ποσοστά του είναι σχεδόν μηδενικά.

γ) Οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ δείχνουν όχι μόνο πολύ μικρή προτίμηση στις προτάσεις του κόμματος τους αλλά και συχνά επιλέγουν ως πιο ολοκληρωμένες προτάσεις αυτές του ΠΑΣΟΚ.

δ) Εντοπίζεται μια πλειοψηφική τάση / συμπεριφορά των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ στον να μην απαντούν στις ερωτήσεις που τους θέτονται για το πιο κόμμα έχει «τις πιο ολοκληρωμένες προτάσεις», δηλαδή να δίνουν την απάντηση Δεν ξέρω/Δεν Απαντώ ή να μην απαντούν με συγκεκριμένο τρόπο, δηλαδή να μην υποδεικνύουν την προτίμηση τους σε κάποιο συγκεκριμένο κόμμα, δίνοντας απαντήσεις όπως «κανένα» ή «όλα», «Δεν Ξέρω/Δεν Απαντώ» (ΔΞ/ΔΑ), απαντήσεις που σε όλες τις ερωτήσεις είναι σταθερά τουλάχιστον σε πολύ υψηλά ποσοστά, πάνω από το 40% και φτάνουν έως το 60% περίπου, όταν τα αντίστοιχα ποσοστά στους ψηφοφόρους των άλλων κομμάτων κυμαίνονται πολύ χαμηλότερα, από 15% έως 40% περίπου (με εξαίρεση τους ψηφοφόρους της ΠΟΛΑΝ που παρόλο το κόμμα τους ουσιαστικά έχει ήδη εκλείψει ως πολιτική δύναμη, τα αθροίσματα των παραπάνω απαντήσεων που δίνουν μπορούν σε πολλές περιπτώσεις να συγκριθούν με αυτά των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ).

Πιο συγκεκριμένα οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ (μετά τους ψηφοφόρους της ΠΟΛΑΝ) είναι οι πιο αρνητικοί δηλαδή, απαντούν πως «κανένα» κόμμα δεν έχει ολοκληρωμένες προτάσεις από τον κατάλογο

εγγύτητα των ψηφοφόρων της ΠΟΛΑΝ προς το ΔΗΚΚΙ αποτυπώνεται στον Πίνακα 43 που ακολουθεί, στον οποίον παρατηρούμε ότι το 17,8% αυτών αισθάνονται πολύ κοντά έως κοντά στο ΔΗΚΚΙ, που μετά από το αντίστοιχο αναμενόμενο ποσοστό του 18,9% που εισπράττει από τους ψηφοφόρους του ΠΑΣΟΚ, είναι το αμέσως καλύτερο ποσοστό εγγύτητας που εντοπίζεται για το ΔΗΚΚΙ από ψηφοφόρους άλλου πολιτικού κόμματος.

των οκτώ θεμάτων που προαναφέραμε στα έξι⁴⁰, σε ποσοστό που κυμαίνεται ανά ερώτηση) από 26,4% (στη ερώτηση για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις) έως 44,4% (στη ερώτηση για την ανεργία).

Παραθέτουμε τα αθροίσματα που δίνουν οι απαντήσεις «κανένα πολιτικό κόμμα δεν έχει ολοκληρωμένες προτάσεις», «όλα», «Δεν Ξέρω/Δεν Απαντώ» (ΔΞ/ΔΑ), δηλαδή τις *μη απαντήσεις* των ψηφοφόρων των ΔΗΚΚΙ, αναλυτικότερα: για την *Ευρώπη* 39,6% (κανένα 16,3%, όλα 9,6%, ΔΞ/ΔΑ 13,7%, Πίνακας 34), για τα *ελληνοτουρκικά* 39,7% (κανένα 26,4%, όλα 6,5%, ΔΞ/ΔΑ 6,8%, Πίνακας 35), για την *παιδεία* 57,9% (κανένα 38,2%, όλα 3,3%, ΔΞ/ΔΑ 16,4%, Πίνακας 36), για τον *πληθωρισμό* 48,9% (κανένα 35,4%, όλα 3,3%, ΔΞ/ΔΑ 10,2%, Πίνακας 37), για το *περιβάλλον* 57,9% (κανένα 38,7%, όλα 9,4%, ΔΞ/ΔΑ 9,8%, Πίνακας 39) για την *οικονομία* 45,7% (κανένα 25,4%, όλα 9,8%, ΔΞ/ΔΑ 10,5%, Πίνακας 40) για την *ανεργία* 57,9% (κανένα 44,4%, όλα 3,3%, ΔΞ/ΔΑ 10,2%, Πίνακας 41) και τέλος για την *νεολαία* 45,5% (κανένα 34,9%, όλα 3,3%, ΔΞ/ΔΑ 7,3%, Πίνακας 42). Οι *μη απαντήσεις* (κανένα, όλα και ΔΞ/ΔΑ) κατά τη γνώμη μας μπορούν να ομαδοποιηθούν, καθόσον αυτές είτε δηλώνουν αρνητισμό ή μικρό ενδιαφέρον ή και άγνοια, σε κάθε περίπτωση δεν αποτελούν συγκεκριμένες απαντήσεις σε ερωτήσεις που ζητούν ως απάντηση το «κόμμα με τις πιο ολοκληρωμένες προτάσεις για...», δηλαδή αναζητούν την προτίμηση των ερωτηθέντων σε ένα κόμμα, το οποίο σε σύγκριση με τα άλλα έχει τις πιο ολοκληρωμένες προτάσεις. Άρα ούτε η απάντηση «κανένα», ούτε το «όλα» καλύπτουν το ζητούμενο του ερωτήματος (πόσο μάλλον το ΔΞ/ΔΑ) που δεν είναι άλλο από την υπόδειξη, από την πλευρά των ερωτώμενων, πιο κόμμα προτιμούν σε σύγκριση με τα υπόλοιπα.

Ομαδοποιούνται αυτές οι απαντήσεις για το λόγο ότι οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ αποφεύγουν μέσα από αυτές να τοποθετηθούν συγκεκριμένα, ενώ ταυτόχρονα μας πληροφορούν, όχι μόνο για το ότι δεν ταυτίζονται με τις απόψεις του κόμματός τους, αλλά και για το ότι αδυνατούν να αναγνωρίσουν στις δικές τους απόψεις (που εύλογα μπορούμε να αναρωτηθούμε εάν τελικά διαθέτουν) ουσιώδεις διαφορές ή ομοιότητες με εκείνες που εκφράζουν το σύνολο των πολιτικών κομμάτων, προκειμένου στη συνέχεια να δηλωθεί η συμφωνία τους ή η διαφωνία τους με αυτές. Γεννιέται έτσι το ερώτημα, πως και που τελικά εντοπίζουν την συμφωνία τους οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ με το ΔΗΚΚΙ, δεδομένου της αδυναμίας τους να αξιολογήσουν τις πολιτικές τους κρίσεις (αναφερόμαστε στην επαναλαμβανόμενη -για αυτό και- δυσκολία τους να εντοπίσουν το κόμμα με τις πιο ολοκληρωμένες προτάσεις).

⁴⁰ Στα ερωτήματα «Κόμμα με τις πιο ολοκληρωμένες προτάσεις για την οικονομία» και «για την πορεία της χώρας στη Ευρώπη» κατά ψήφο στις εκλογές του 1996, οι ψηφοφόροι του Συνασπισμού (μετά τους ψηφοφόρους της ΠΟΝΑΝ) είναι οι πιο αρνητικοί και ακολουθούν οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ.

Πάντως σε κάθε περίπτωση νομίζουμε πως αυτά τα πολύ υψηλά ποσοστά που καταγράφουμε ως *μη απαντήσεις* (σχεδόν οι μισοί ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ) κατά την άποψη μας βρίσκονται σε πλήρη αρμονία με τα αποτελέσματα του Πίνακα 43, όπου μόνο το 60,5% των ψηφοφόρων του αισθάνονται Κοντά-Πολύ Κοντά σε αυτό, ποσοστό αισθητά μικρότερο από τα αντίστοιχα που δίνουν οι ψηφοφόροι των άλλων κομμάτων, όπως είδαμε και παραπάνω (βλέπε, Παράρτημα Π.11, Π.13, Π.15, Π.17, Π.19).

ΠΙΝΑΚΑΣ 43*	Εγγύτητα σε ΔΗΚΚΙ κατά ψήφο στις εκλογές του 1996								
	Σύν.	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ	ΑΛΛΟ	ΝΕΟΙ
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Σύνολο ΑΘΑ** (Πολύ Κοντά+ Κοντά)	14,6	18,9	9,0	13,4	12,7	60,5	17,8	,0	7,8
Ούτε Κοντά- Ούτε Μακριά	24,3	26,1	17,6	25,8	32,2	16,1	66,7	18,4	23,5
Σύνολο ΑΑΑ** (Μακριά + Πολύ Μακριά)	53,7	50,9	68,4	53,8	55,1	23,4	15,5	68,6	59,7
ΔΓ	2,2	1,8	1,5	,0	,0	,0	,0	9,9	1,8
ΔΑ	5,2	2,4	3,5	7,1	,0	,0	,0	3,1	7,2
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100

*Αναλυτικά τα στοιχεία στον Πίνακα 15, ** Τα ΑΑΑ και ΑΘΑ δεν προσμετρούνται στο σύνολο.

Αξίζει λοιπόν σε αυτό το σημείο να επαναλάβουμε συμπερασματικά πως, οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ στη πλειοψηφία τους, όχι μόνο δεν αισθάνονται κοντά στο κόμμα τους αλλά και διαφωνούν με αυτό σε όλα σχεδόν τα θέματα πολιτικής επικαιρότητας. Η συμπεριφορά τους αυτή, εκτός του ότι είναι πλειοψηφική, είναι συγκριτικά με τους ψηφοφόρους των άλλων κομμάτων αισθητά μεγαλύτερη (εκτός της ΠΟΛΑΝ, αλλά συχνά ακόμα και σε σχέση με τους ψηφοφόρους αυτής είναι πιο αρνητικοί οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ με το κόμμα τους) σε βαθμό που όχι μόνο (τελικά) να μην επιδέχεται συγκρίσεως αυτό το γεγονός, αλλά και να κατατάσσει το ΔΗΚΚΙ ως *εξαίρεση* σε ένα ευρύτερο κανόνα που θέλει οι ψηφοφόροι ενός κόμματος να δείχνουν περισσότερο συμφωνία προς τις απόψεις του κόμματος τους παρά διαφωνία ή ασυμφωνία, καταγράφοντας και αναδεικνύοντας έτσι τη διαφορετικότητα των ψηφοφόρων του με τους ψηφοφόρους των υπολοίπων πολιτικών κομμάτων.

Αυτό το *διαφορετικό* που πιθανόν να εντοπίζεται στους ψηφοφόρους του, μπορούμε να το εντοπίσουμε και στο ίδιο το κόμμα όταν πηγαίνουμε να παρατηρήσουμε το πως το αντιμετωπίζουν οι ερωτώμενοι στην έρευνα, ομαδοποιημένοι ανάλογα με το μηνιαίο οικογενειακό τους εισόδημα, βλέπε παραπάνω στον Πίνακα 44⁴¹, στον οποίο έχουμε συμπεριλάβει και τα αθροίσματα που δίνουν οι απαντήσεις

⁴¹ Στον Πίνακα 44 επίσης δεν εμφανίζεται η στήλη ΔΓ/ΔΑ. Ο πλήρης πίνακας στο Παράρτημα, Π.26.

«πολύ κοντά» και «κοντά» (ΑΘΑ) και των «μακριά» και «πολύ μακριά» (ΑΑΑ). Ο Πίνακας αυτός, κατά τη γνώμη μας, εξαγάγει συμπεράσματα μόνο εάν να διαβαστεί με τους αντίστοιχους πίνακες που απεικονίζουν την εγγύτητα και των άλλων κομμάτων⁴², τότε διαπιστώνεται η ομοιόμορφη κατανομή των κρίσεων, είτε των θετικών (ΑΘΑ) είτε των αρνητικών (ΑΑΑ) αλλά και των ουδέτερων (η απάντηση «ούτε κοντά-ούτε μακριά») που αφορούν το ΔΗΚΚΙ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 44		Συνολικό μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα *			
		>150 χιλ.	150-300 χιλ.	300-500 χιλ.	<500 χιλ.
		%	%	%	%
Εγγύτητα σε ΔΗΚΚΙ	Πολύ κοντά	3,2	3,0	3,2	,0
	Κοντά	14,1	11,5	11,6	17,1
	ΑΘΑ**	17,3	14,5	14,8	17,1
	<i>Ούτε κοντά-Ούτε μακριά</i>	<i>23,3</i>	<i>24,7</i>	<i>25,0</i>	<i>25,0</i>
	Μακριά	31,1	33,2	36,0	43,2
	Πολύ μακριά	20,6	21,7	16,7	11,9
	ΑΑΑ**	51,7	54,9	52,7	55,1
	ΔΓ	1,4	1,6	2,7	2,7
	ΔΑ	6,4	4,2	4,8	,0
Σύνολο		100	100	100	100

*Το εισόδημα υπολογίζεται σε δραχμές, **Τα ΑΑΑ και τα ΑΘΑ δεν προσμετρούνται στο σύνολο.

Πιο συγκεκριμένα, στην ουδέτερη απάντηση τοποθετείται σχεδόν το ¼ των ερωτηθέντων, ανεξαρτήτως του ύψους του εισοδήματος τους, ενώ και οι διαφοροποιήσεις τόσο στις ΑΘΑ όσο και στα ΑΑΑ είναι μεταξύ τους ασήμαντες. Σχεδόν το 50% των ερωτηθέντων, ανεξαρτήτως του ύψους του εισοδήματος τους, αισθάνονται μακριά έως πολύ μακριά από ΔΗΚΚΙ, ενώ κάτι ανάλογο, όμως με πολύ μικρότερα ποσοστά που κυμαίνονται από 14,5% έως 17,3%, παρατηρούμε και στις θετικές κρίσεις (ΑΘΑ). Αυτή η *ομοιόμορφη*, ας μας επιτραπεί, κατανομή ως συμπέρασμα περιγράφει πως δεν μπορούμε να εντοπίσουμε καμία κατηγορία που να δηλώνει περισσότερο από κάποια άλλη τη συμφωνία της ή της διαφωνία της με το ΔΗΚΚΙ, κάτι που δεν συμβαίνει με όλα τα άλλα πολιτικά κόμματα. Για παράδειγμα στο ΠΑΣΟΚ βλέπουμε (Παράρτημα Π. 12) ΑΑΑ 42,2% σε αυτούς που δηλώνουν εισόδημα από 150.000-300.000 δραχμές και 31,3% από 300.000-500.000 δραχμές (δηλαδή απόκλιση 12,9% μονάδες), ενώ στη ΝΔ (Παράρτημα Π.14) έχουμε ΑΘΑ 16,6% σε όσους δηλώνουν εισόδημα πάνω από 500.000 δραχμές εισόδημα και 33,2% στους λιγότερο από 150.000 δραχμές εισόδημα (δηλαδή απόκλιση 16,6 μονάδες)⁴³. Όσο και εάν έχει δυσκολία η ανάγνωση του Πίνακα 44, επειδή πιθανόν να προκύπτουν και άλλες

⁴² Οι πίνακες αυτοί μπορούν να αναζητηθούν στο Παράρτημα, για το ΠΑΣΟΚ ο Π.12, για τη ΝΔ ο Π.14, για τη ΠΟΛΑΝ ο Π.16, για το ΚΚΕ ο Π.18 και για τον Συνασπισμό ο Π.21.

⁴³ Υπάρχουν ακόμα πιο εντυπωσιακές αποκλίσεις, όπως αυτή που παρατηρούμε στον Συνασπισμό (Παράρτημα Π. 21), ΑΑΑ 58,3% στους με λιγότερο από 150.000 δραχμές εισόδημα και 37,3% στους με πάνω από 500.000 δραχμές εισόδημα, η μεταξύ τους απόκλιση είναι 21 μονάδες.

διφορούμενες κρίσεις αναφορικά με την *ομοιόμορφης* κατανομής των ποσοστών του ΔΗΚΚΙ, πιστεύουμε πως σε κάθε περίπτωση μπορεί να υποστηριχθεί πως η ομοιομορφία αυτή εντοπίζεται στην καλύτερη χρονική στιγμή της σταδιοδρομίας τους. Το κόμμα αυτό δεν διακρίνεται από τις συμπάθειες ή τις αντιπάθειες που προκαλεί σε κάποια ή σε κάποιες κοινωνικές ομάδες (τουλάχιστον με κριτήριο διαφοροποιήσεις αυτών των ομάδων το ύψος του εισοδήματος). Επόμενο λοιπόν, ως ενισχυτικό ενός τέτοιου συλλογισμού, προβάλλει ο εντοπισμός αυτής της *ομοιόμορφης* κατανομής των ποσοστών του σε όλες τις κατηγορίες εισοδημάτων (καθόσον η ανυπαρξία αποκλίσεων μεταξύ τους μπορεί να θεωρηθεί απόδειξη της μη ταύτισης με κάποιες από αυτές) η οποία από τη μία μειώνει την αξία του ΔΗΚΚΙ ως φορέα αντιπροσώπευσης, αφού δεν αναγνωρίζεται ως τέτοιος ευδιάκριτα από κάποια ομάδα, ενώ από την άλλη μεγιστοποιεί την αξία των συμπερασμάτων που εξάγονται από τη μελέτη άλλων παραμέτρων, αφού τελικά το εισόδημα δεν αποτελεί για το κόμμα αυτό κριτήριο που επιτρέπει εντοπισμό ασφαλών ομαδοποιήσεων, είτε αρνητικών είτε θετικών κρίσεων.

Οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ σε ποσοστό 38,1% τοποθετούνται στο κέντρο του άξονα Αριστερά-Δεξιά (Πίνακας 45), αυτό άλλωστε είναι και το συμπέρασμα της έρευνας που παρουσιάζουμε, όπως μας το δίνει η ίδια και στον Πίνακα 17 που προηγήθηκε.

Αυτό το 38,1% είναι ποσοστό που δεν επιδέχεται αμφισβητήσεων, είναι αισθητά μεγαλύτερο από τα υπόλοιπα ποσοστά του κόμματος που βλέπουμε πάνω στον άξονα και συγκεκριμένα στον Πίνακα 45, που σε συνδυασμό με το 28,6% των ψηφοφόρων του να τοποθετούνται ως ΚΑ διαπιστώνουμε ότι είναι κόμμα που καταλαμβάνει, με κριτήριο την αυτοτοποθέτηση των ψηφοφόρων, το χώρο από Α έως το Κ καθόσον οι τιμές του στο ΚΔ και Δ χώρο είναι πάρα πολύ μικρές έως και μηδενικές. Παρόλα αυτά το 17,2% των ψηφοφόρων του δεν αυτοτοποθετείται πάνω στον άξονα. Αυτό το ποσοστό της άρνησης για τοποθέτηση πάνω στον άξονα, είναι το μεγαλύτερο ποσοστό (μετά της ΠΟΛΑΝ, 44,4%) που έχουν οι ψηφοφόροι κάποιου κόμματος, σχεδόν διπλάσιο από το αντίστοιχο που βλέπουμε στους ψηφοφόρους του ΠΑΣΟΚ (9,8%) και της ΝΔ (9,2%).

Οι ψηφοφόροι των μεγάλων κομμάτων, όχι μόνο με πιο μεγάλη προθυμία τοποθετούνται πάνω στον άξονα αλλά και, αισθάνονται πιο κοντά στα κόμματα τους (ΑΘΑ για το ΠΑΣΟΚ 68,8% και 74,3% για τη ΝΔ, στο Παράρτημα Π.11 και Π.13 αντίστοιχα) σε σχέση πάντα με τους ψηφοφόρους του ΔΗΚΚΙ (60,5%, Πίνακας 43) καθιστώντας έτσι την επιλογή τους προς αυτά πιο πολιτική, αλλά και έχοντας την επίγνωση αυτής της πολιτικής τους προτίμησης και της συμφωνίας με τα πολιτικά κόμματα που υποστηρίζουν σε μεγαλύτερο βαθμό και στις επιμέρους

προτάσεις τους, ενδεικτικά για την οικονομία, την εξωτερική πολιτική, όπως ήδη έχουμε δείξει παραπάνω.

ΠΙΝΑΚΑΣ 45	Αυτοτοποθέτηση στην κλίμακα Α/Δ κατά ψήφο στις εκλογές του 1996								
	Σύνολο	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ	ΑΛΛΟ	ΝΕΟΙ
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Α	8,9	8,8	0,4	65,4	42,6	9,7	,0	12,9	7,2
ΚΑ	16,2	27,3	4,0	14,5	34,6	28,6	15,1	11,8	15,0
Κ	31,3	46,8	17,1	7,1	15,6	38,1	48,9	28,1	45,3
ΚΔ	13,3	5,8	28,2	2,5	,0	6,5	36,0	,0	12,7
Δ	14,2	1,4	41,3	2,8	1,3	,0	,0	2,8	5,4
ΔΓ/ΔΑ	16,1	9,8	9,2	7,7	5,8	17,2	,0	44,4	14,5
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο και για το ΔΗΚΚΙ που μπορεί τα αποτελέσματα που καταθέτουμε παραπάνω να είναι ενδεικτικά⁴⁴ αλλά μας δίνετε η δυνατότητα μέσα από την ομοιότητα και την επανάληψη αυτών να εξαγάγουμε συμπεράσματα. Οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ όχι μόνο δεν υποστηρίζουν το κόμμα που ψήφισαν ενάμιση χρόνο πριν⁴⁵ αλλά και σε μεγάλο ποσοστό δυσκολεύονται (ή και αρνούνται) να τοποθετηθούν πολιτικά. Το μόνο ίσως ευδιάκριτο στοιχείο που προσδιορίζει την πολιτική τους ταυτότητα είναι η αυτοτοποθέτησή τους πάνω στον άξονα, την οποία δεν επιχειρούμε να την υποβαθμίσουμε όταν εντοπίζουμε πως το 17,2% αυτών αποφεύγει να τοποθετηθεί πάνω στον άξονα, αλλά παραθέτουμε αυτό το αποτέλεσμα σε σύγκριση με τον τρόπο που συμπεριφέρονται και οι ψηφοφόροι των άλλων κομμάτων και μέσα από αυτή τη σύγκριση επιθυμούμε να κριθεί, όπως επιχειρούμε να κάνουμε με όλα τα αποτελέσματα που εξαγάγουμε σε αυτή μας την απόπειρα. Το ενδιαφέρον βρίσκεται επίσης και στο ότι οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ ομαδοποιούνται (επιτέλους) σχεδόν καθαρά σε μία κατηγορία (δηλαδή στο πως αυτοτοποθετούνται οι ψηφοφόροι του πάνω στον άξονα Α-Δ) και μέσα από αυτή διαπιστώνουμε και την ομοιότητα τους με τους ψηφοφόρους του ΠΑΣΟΚ.

Πιο συγκεκριμένα τα δύο κόμματα (ΠΑΣΟΚ και ΔΗΚΚΙ) όπως βλέπουμε στον Πίνακα 45 αλλά και στο Διάγραμμα 2, δείχνουν να μοιάζουν μεταξύ τους, αφού όταν καλούνται οι ψηφοφόροι τους (με βάση τη ψήφο τους στις εκλογές του 1996) να αυτοτοποθετηθούν πάνω στον άξονα, τα ποσοστά που εισπράττουν είναι σχεδόν ίδια.

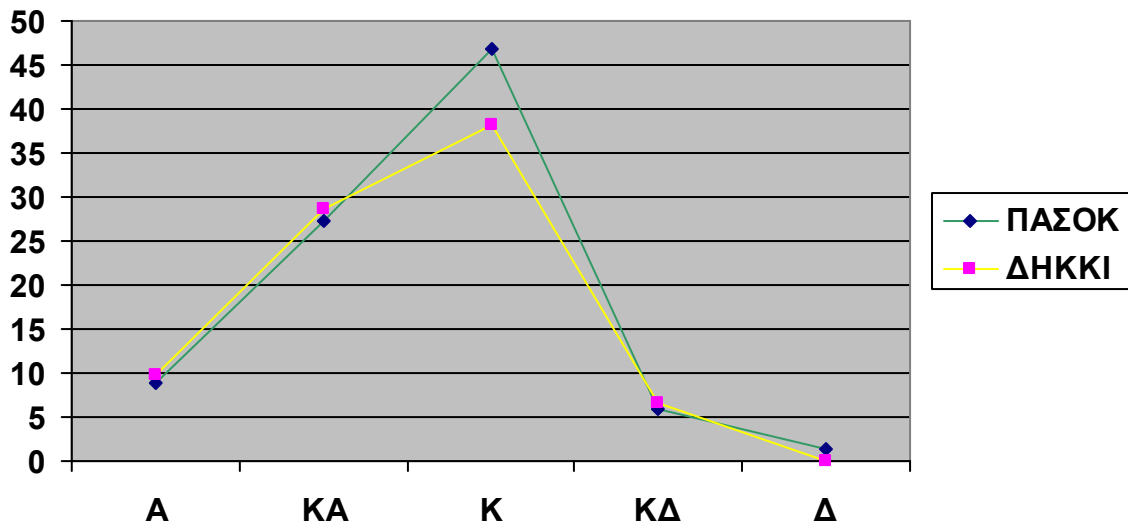
⁴⁴ Τα αποτελέσματα κρίνονται ενδεικτικά λόγω του μικρού πλήθους του δείγματος που συμμετέχει στην έρευνα και δηλώνει τη πρόθεση της ψήφου του στο ΔΗΚΚΙ (37 άτομα) και ακολουθώντας τις συστάσεις της εταιρείας που την διεξήγαγε (αναφέρεται στο τέλος όλων των πινάκων, βλέπε στους πίνακες του Παραρτήματος) είμαστε υποχρεωμένοι την επισήμανση αυτή να την επαναλάβουμε και σε αυτό το σημείο.

⁴⁵ Βλέπε και Παράρτημα Π.11 και Π.13, το 29,2% των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ αισθάνονται πολύ κοντά έως κοντά με το ΠΑΣΟΚ, ενώ το 10,8% με την ΝΔ, θετικές κρίσεις που είναι οι μεγαλύτερες για τα δύο μεγάλα κόμματα από ψηφοφόρους άλλου κόμματος, επίσης παρόμοια είναι και η εντύπωση που αποκομίζουμε στις αρνητικές κρίσεις, οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ είναι από τους λιγότερο αρνητικούς για ΠΑΣΟΚ και ΝΔ.

Συγκεκριμένα οι τοποθετήσεις από Α (ΔΗΚΚΙ 9,7%, ΠΑΣΟΚ 8,8%) έως ΚΑ (ΔΗΚΚΙ 28,6%, ΠΑΣΟΚ 27,3%) αλλά και από ΚΔ (ΔΗΚΚΙ 6,5%, ΠΑΣΟΚ 5,8%) έως και Δ (ΔΗΚΚΙ 0% , ΠΑΣΟΚ 1,4%) διαφέρουν ελάχιστα. Η μόνη ουσιαστική διαφοροποίηση τους είναι στο χώρο του Κ όπου το ΠΑΣΟΚ υπερέχει (46,8%) σε σχέση με το ΔΗΚΚΙ (38,1%).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2*

Αυτοτοποθέτηση στον άξονα Α-Δ κατά ψήφο στις εκλογές του 1996 για ΠΑΣΟΚ και ΔΗΚΚΙ

* Γραμμική απεικόνιση Πίνακα 45 για ΠΑΣΟΚ και ΔΗΚΚΙ.

Τελικά το ότι τα δύο πολιτικά κόμματα δεν διαφέρουν αισθητά μεταξύ τους, με κριτήριο την τοποθέτηση των ψηφοφόρων τους πάνω στον άξονα Αριστερά-Δεξιά, ίσως να αναδεικνύει την αξία που έχει η προσπάθεια εντοπισμού των διαφοροποιήσεων μεταξύ τους τις οποίες προσπαθήσαμε παραπάνω να παρουσιάσουμε.

Συμπεράσματα – Διαπιστώσεις

Για τους ψηφοφόρους του ΑΗΚΚΙ

Είναι σκόπιμο να ξαναθυμηθούμε πως στα μέσα της δεκαετίας του '90 ο δικομματισμός απειλήθηκε¹, τα ποσοστά του για πρώτη φορά συμπίεστηκαν κάτω από το 80% του εκλογικού σώματος. Πριν από τρία χρόνια όταν προσπαθούσα να οργανώσω την πρόταση της μεταπτυχιακής εργασίας ένιωθα πολύ άβολα για το *ανεπίκαιρο* του θέματος που είχα επιλέξει να ασχοληθώ. Έμοιαζε όλοι να είχαν λησμονήσει αυτό το γεγονός, σε βαθμό που νομίζω δικαιολογημένα, αισθανόμουν πως όχι μόνο ήταν κάτι στιγμιαίο ως γεγονός, αλλά και ασήμαντο. Φοβόμουν πως η όλη προσπάθεια να το αναδείξω την επικαιρότητα του ίσως προκαλούσε δυσπιστίες.

Η επίμονη μου αυτή δεν ήταν αντίδραση. Υπαγορεύονταν από την βεβαιότητα ότι η καλύτερη γνώση του πρόσφατος παρελθόντος, δηλαδή της πρόσφατης κρίσης αντιπροσώπευσης που εκδηλώθηκε στη δεκαετία αυτή, θα ήταν εφόδιο για την κατανόηση του σήμερα και για την πορεία του ελληνικού κομματικού συστήματος.

Σήμερα λοιπόν βρισκόμαστε να ξανακάνουμε την ίδια κουβέντα με εκείνη που είχε ανοίξει πριν από δέκα περίπου χρόνια². Κάτι τέτοιο θα

¹ Για την περίπτωση της Ελλάδας έχει υποστηριχθεί πως, κατά την εικοσαετία 1981-2000 το κομματικό σύστημα ήταν «ένα υποδειγματικό δικομματικό σύστημα», όπως αυτό προκύπτει από τα αποτελέσματα των εκλογικών αναμετρήσεων της περιόδου και αυτό το «νέο» κομματικό σύστημα που παγιώθηκε ήταν «ριζικά διαφορετικό, τόσο από εκείνο των εκλογών του 1974 και 1977, όσο και εκείνο της προδικτατορικής περιόδου.», Τάκης Παπάς, *Κομματικό σύστημα και πολιτικός ανταγωνισμός στην Ελλάδα, 1981-2000*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 17, Μάιος 2001, σελ. 80. Ο όρος δικομματισμός επίσης υποδηλώνει «πως δύο κομματικοί πόλοι κυριαρχούν κατά κύριο λόγο στην πολιτική σκηνή και εναλλάσσονται τακτικά στην εξουσία. Μιλάμε για ατελή δικομματισμό (ή, κατά τον όρο που χρησιμοποίησε πρώτα ο Wildenmann και στη συνέχεια, συστηματικότερα, ο J. Blondel, για *σύστημα των δύο/μισι κομμάτων*) όταν το καθένα από τα δύο μεγάλα κόμματα κατά κανόνα χρειάζεται τη σύμπραξη και ενός μικρού κόμματος για να έχει κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Η αθροισμένη δύναμη των δύο μεγάλων κομμάτων συνήθως κυμαίνεται γύρω στο 70-80%... Αντίθετα μιλάμε για πλήρη δικομματισμό όταν, συνεπικουруντος ίσως και του εκλογικού συστήματος, τα μικρά κόμματα (με σπάνιες εξαιρέσεις, ενδεχομένως) δεν είναι σε θέση να εμποδίσουν ένα από τα δύο μεγάλα να σχηματίσει αυτοδύναμη κυβέρνηση. Η αθροιστική δύναμη των δύο μεγάλων κομμάτων είναι συνήθως γύρω στο 85-90% του συνόλου των ψήφων ή όπως είπαμε, προκειμένου ένα από αυτά να έχει απόλυτη πλειοψηφία και να αναπαράγονται οι μονοκομματικές κυβερνήσεις, βοηθάει το εκλογικό σύστημα.», Θανάσης Διαμαντόπουλος, *Κόμματα και κομματικά συστήματα, Συγκριτική προσέγγιση και θεωρία*, Αθήνα, Εξάντας, 1989, σελ. 174-176. Επίσης, όπως τονίζει η θεωρία των κομματικών συστημάτων, ο δικομματισμός στηρίζεται στην πρόθεση ότι «η εναλλαγή στην εξουσία παραμένει βασική προσδοκία», Giovanni Sartori, *Parties and Party Systems, A Framework for Analysis*, Cambridge, University Press, 1976, σελ. 188).

² «Οι εκλογές του Σεπτεμβρίου του 2007 κατέγραψαν μια νέα κατάσταση πραγμάτων στο κομματικό σύστημα και επιβεβαίωσαν σημαντικές τάσεις στο επίπεδο των πολιτικών εκπροσωπήσεων που είχαν αρχίσει να διαφαίνονται μετά το 2004. Κατ' αρχάς το ποσοστό του δικομματισμού καταγράφηκε στο 79,9%, ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά της μεταπολιτευτικής περιόδου. Το ποσοστό αυτό συγκρίνεται μόνο με το αντίστοιχο ποσοστό των εκλογών του 1996. Η συγκυρία εκείνων των εκλογών

ήταν αρκετό για να θεωρήσει κάποιος πως η παρούσα εργασία φαντάζει να επικαιροποιείται, σε κάθε περίπτωση όμως αυτό είναι το ζητούμενο της ³.

Σε συνέχεια λοιπόν των όσων παρουσιάσαμε (ιδιαίτερα στο προηγούμενο κεφάλαιο) εδώ αρχικά θα επιχειρήσουμε μία σύνοψη των χαρακτηριστικών των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ, οι οποίοι κατά τη γνώμη μας συγκαταλέγονται μεταξύ των πρωταγωνιστών της *αναστάτωση* που προκλήθηκε στα μέσα της δεκαετίας του '90, και των ερμηνειών που δίνονται για την εμφάνιση του κόμματος αυτού ⁴.

φαίνεται να έχει αρκετές ομοιότητες με τη σημερινή: πεντακομματική βουλή, αντεστραμμένα (στα ίδιας, όμως, επίπεδα) τα ποσοστά (...) των δύο μεγάλων κομμάτων, σχετική ηγεμονία του κυβερνώντος κόμματος και σοβαρή κρίση του κόμματος της αξιωματικής αντιπολίτευσης.», Χριστόφορος Βερναδάκης, *Μήνυμα από τη κάλπη*, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 23/9/2007.

³ Εδώ και λίγους μήνες κυριολεκτικά βομβαρδιζόμαστε από αναλύσεις για το τέλος του δικομματισμού και πως το κομματικό μας σύστημα πλέον εισέρχεται σε μια νέα φάση. Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να επισημάνω πως είναι (ας μου επιτραπεί η έκφραση) ιδιαίτερα ενοχλητικό να παρομοιάζεται η τωρινή δημοκοπική (κυρίως) πτώση των ποσοστών του δικομματισμού (όπως καλείται η παρούσα πολιτική συγκυρία) με άλλες ιστορικές περιόδους, όπως με την εκλογική επιτυχία της ΕΔΑ το 1958 (ενδεικτικά, «είναι, πράγματι, πρωτοφανές αυτό που συμβαίνει. Δεν υπάρχει προηγούμενο τέτοιου είδους μετακινήσης, τουλάχιστον από την μεταπολίτευση και μετά. Πρέπει να πάμε πολύ πιο πίσω... Την περίοδο του 1958 με την ΕΔΑ. Ναι τη δεκαετία του '50», απόσπασμα συνέντευξης του Γιάννη Μαυρή, Γενικού Διευθυντή της Public Issue, στον Πάνο Λάμπρου, *Εποχή*, 30-3/2008) ή με την εκλογική ήττα της ΕΔΗΚ το 1977 (ενδεικτικά, «για να γίνει αντιληπτό το νόημα της στατιστικά ισχνής, αλλά από κάθε άποψη καθοριστικής αυτής εξέλιξης, πρέπει να σημειωθεί ότι από το 1977 δεν έχει υπάρξει ποτέ προηγούμενο αύξησης της διαφοράς ανάμεσα στην κυβέρνηση και την αξιωματική αντιπολίτευση μετά από δύο αλληπάλληλες εκλογικές ήττες», Αλέξανδρος Καζαμιάς, *Σε τι συνίσταται η κρίση του δικομματισμού*, Αντί, τεύχος 919, 11/4/2008, σελ. 16 -17.) και να περιγράφεται η παρούσα στιγμή ως (άλλη μία) έναρξη του νέου κομματικού τοπίου. Απόψεις – αναλύσεις που κατακλύζουν τον ημερήσιο και περιοδικό τύπο, ενώ συχνά είναι πρώτη είδηση στα δελτία ειδήσεων, όταν μόλις στα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας είχαμε ακριβώς τα ίδια χαμηλά ποσοστά για τα δύο μεγάλα πολιτικά κόμματα με εκείνα των εκλογών του Σεπτεμβρίου του 2007 (καθώς και το ότι αυτές οι εκλογικές αναμετρήσεις, του '96 και του '07, ανέδειξαν πεντακομματική βουλή και δεν έφεραν κυβερνητική αλλαγή). Καταρχήν φαίνεται να αγνοείται σε αυτές τις αναλύσεις η κρίση αντιπροσώπευσης που εντοπίστηκε στην δεκαετία του '90 και τα συμπεράσματα που αυτή μας έδωσε, αλλά και να αποφεύγεται, σχεδόν συστηματικά η συσχέτιση της με το σήμερα, ίσως γιατί κάτι τέτοιο θα υποχρέωνε και στην υπενθύμιση πως η παλαιότερη κρίση του '90 όχι μόνο ήταν σύντομη αλλά και έκλεισε με θρίαμβο του δικομματισμού (αξίζει να υπενθυμίσουμε πως τα ποσοστά ΠΑΣΟΚ και ΝΔ στις εκλογές του 1996 ήταν 79,6% ενώ το 2000 86,5%, δηλαδή ίδια με εκείνα του 1985, που ήταν 86,6%). Από την άλλη η ελληνική βιβλιογραφία, ειδικά ως προς αυτό το μέρος, είναι πάρα πολύ πλούσια και έχουν εντοπιστεί κατά καιρούς πολλές λήξεις και ενάρξεις διαφόρων φάσεων του ελληνικού πολιτικού συστήματος. Θεωρούμε λοιπόν πως δεν είναι σκόπιμο να μπούμε σε μια τέτοια λογική, στην αναζήτηση εάν η δεκαετία του '90 ήταν έναρξη μιας περιόδου η οποία είτε έχει κλίσει, είτε ακόμα διανύουμε. Θα περιοριστούμε να αναδείξουμε το γεγονός που έχουμε εντοπίσει και θα προσπαθήσουμε να δείξουμε την σπουδαιότητα που έχουν οι πληροφορίες που αποκομίζουμε από αυτό στο σήμερα. Νομίζουμε πως είναι το ίδιο χρήσιμες τόσο οι ομοιότητες όσο και οι διαφορές αυτών των δύο περιόδων.

⁴ Έχει ήδη υποστηριχθεί ότι «είναι συχνά ευεργετικό να εξεταστεί άμεσα η διαδικασία επιλογής που οδηγεί στο σχηματισμό των νέων πολιτικών κομμάτων» και πως «συχνά ενδιαφέροντα και σημαντικά ουσιαστικά αποτελέσματα εμφανίζονται σε τέτοιες αναλύσεις, οι οποίες ειδάλλως θα παρέμεναν άγνωστες»*, Simon Hug, *Studying the Electoral Success of New Political Parties: A Methodological Note*, Party Politics, 6 (April) 2000, σελ. 197. Επίσης «η έρευνα για τα νέα πολιτικά κόμματα μπορεί να ρίξει περισσότερο φως στις διαφορές μεταξύ των πολιτικών πολιτισμών (αναφέρεται σε ευρωπαϊκούς πολιτικούς πολιτισμούς), καθώς επίσης και μεταξύ των κομματικών τους συστημάτων.»** (δική μας η διευκρίνιση), Paul Lucardie, *Prophets, Purifiers and Prolocutors: Towards a Theory on the Emergence of New Parties*, Party Politics, 6 (April) 2000, σελ. 185. Στην ίδια εργασία διαπιστώνεται ότι ισχύει ο νόμος του «happy few» (ευτυχισμένοι λίγοι), δηλαδή ότι στα περισσότερα ευρωπαϊκά κομματικά συστήματα, ελάχιστα νέα πολιτικά κόμματα καταφέρνουν να

Περιγραφικά και σύντομα μπορούμε να ισχυριστούμε πως ο ψηφοφόρος του ήταν κυρίως μεσήλικας και όχι νέος ηλικιακά, εργαζόμενος ως ελεύθερος επαγγελματίας ή εργοδότης, ανήκε δηλαδή στην επαγγελματική κατηγορία που ήταν πιο αρνητική προς την κυβερνητική πολιτική και είχε κατώτερη ή μέση μόρφωση.

Επειδή όμως δεν είχαμε πλειοψηφικές προτιμήσεις ή και απορρίψεις προς το ΔΗΚΚΙ αρκετά ξεκάθαρες στις παραπάνω κατηγορίες, προσπαθήσαμε αυτές να τις εντοπίσουμε. Έτσι όταν πήγαμε να ελέγξουμε ως προς το ύψος του εισοδήματος το σύνολο του δείγματος της έρευνας, διαπιστώσαμε πως ανεξάρτητα σε ποια κατηγορία ανήκουν οι ερωτώμενοι, ανάλογα με το ύψος του οικογενειακού του εισοδήματος, είδαμε πως είναι το ίδιο αρνητικοί προς το ΔΗΚΚΙ σε ποσοστό περίπου 50% (15% θετικοί και 25% ουδέτεροι), Πίνακας 44.

Όπως προαναφέραμε και στην αρχική παρουσίαση αυτής της διαπίστωσης, η αξία της εγγυάται ως προς την ομοιόμορφη κατανομή που εμφανίζουν οι απαντήσεις είτε πρόκειται για θετικές είτε για αρνητικές κρίσεις. Την όποια αξία αναγνωρίζουμε λοιπόν, σε αυτό το συμπέρασμα, την αποδίδουμε στο γεγονός ότι το ύψος του εισοδήματος μπορεί να μην προσδιορίζει τη θέση του καθενός στη παραγωγική διαδικασία αλλά σίγουρα περιγράφει αρκετά ικανοποιητικά τους υλικούς όρους διαβίωσης του και την κοινωνική θέση που εντάσσουμε τους εαυτούς μας (και κατά προέκταση και τους άλλους).

Έτσι βλέπουμε πως η διείσδυση του ΔΗΚΚΙ ήταν απόλυτα ισοκατανομημένη σε όσες κατηγορίες αναγνωρίζουμε χρησιμοποιώντας ως κριτήριο τη κοινωνική θέση και την οικονομική δυνατότητα. Η ομοιομορφία αυτή λαμβάνει χαρακτηριστικά αδυναμίας προσδιορισμού, τόσο από το σύνολο του εκλογικού σώματος, ιδιαίτερα όταν την επικεντρώνουμε στις θετικές κρίσεις, όσο και από τους ψηφοφόρους του κόμματος αυτού, στο παραπάνω ερώτημα που θέτει η έρευνα, και αποκτά τη σημασία της όταν την τοποθετήσουμε δίπλα στην ανισοκατανομή που δείχνουν οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ όταν αυτοπροσδιορίζονται πάνω στο άξονα Α-Δ (Πίνακας 45) όπου συνοπτικά μπορούμε να πούμε πως κυριαρχεί η τοποθέτησης τους προς τα αριστερά⁵.

Αποδεχόμενοι πως η ελληνική κοινωνία είναι μια κοινωνία με διογκωμένα τα μικροαστικά στρώματα, όπου οι ταξικές διαφοροποιήσεις

εισέλθουν στα εθνικά κοινοβούλια, ενώ για τα περισσότερα από αυτά ισχύει το ενδεχόμενο της παταγώδους αποτυχίας στις εκλογικές αναμετρήσεις όπου συμμετέχουν.

* «Instead of neglecting such problems, this note suggests that it is often beneficial to directly address the selection process that leads to the formation of new parties. Often interesting and important substantive results appear in such analyses, which would otherwise remain undetected», η μετάφραση δική μας.

** «Thus, research about new parties may throw more light on differences between political cultures, as well as between party systems», η μετάφραση δική μας.

⁵ Βέβαια ο πιο εύκολο συμπέρασμα που εξαγάγει κάποιος είναι πως οι ψηφοφόροι του δεν είναι δεξιοί (0%) το ίδιο ακριβώς που πιστεύουν και ψηφοφόροι της ΠΟΛΑΝ για τον εαυτό τους.

δύσκολα αναγνωρίζονται «οι αντιθέσεις, που ορίζουν και προσδιορίζουν τις πολικές τάξεις, εκφράζονται μέσα από λοξόδρομα σχήματα»⁶ θα μπορούσαμε να πούμε πως στο ΔΗΚΚΙ αναγνωρίζουμε στοιχεία που συγκροτούν αυτή τη *λοξόδρομία*, που μπορεί αρχικά να την εξέφρασε το ΠΑΣΟΚ, το οποίο ανέδειξε τον λαϊκισμό ως πολιτική ιδεολογία εξουσίας, «όταν σε μια δοσμένη συγκυρία δημιουργήθηκαν οι όροι για την άνοδο των “αριστεροποιημένων” κεντρογενών μικροαστών στην εξουσία.»⁷.

Διαπιστώσεις που ενισχύονται όταν παρατηρούμε πως η επαγγελματική ομάδα των αυτοαπασχολούμενων και των εργοδοτών υποστήριζαν το ΔΗΚΚΙ περισσότερο από κάθε άλλη επαγγελματική κατηγορία, η οποία ταυτόχρονα ήταν και η πιο αρνητική προς το ΠΑΣΟΚ⁸, δείχνοντας μας έτσι πως αυτός ο επαγγελματικός χώρος *αισθάνθηκε* πιο έντονα την αλλαγή πολιτικής του τότε κυβερνώντος κόμματος.

Στην Ελλάδα η συμμετοχή των μαζών, τουλάχιστον όσον αφορά στα μεγάλα κόμματα⁹ που διεκδικούν την κυβερνητική εξουσία, οργανώνεται μέσα από σχήματα πελατειακής δικτύωσης, όπως επαρκώς έχει μέχρι σήμερα τεκμηριωθεί¹⁰. Στο πλαίσιο λοιπόν ενός συστήματος εκτεταμένων πελατειακών σχέσεων, οι όποιες πιέσεις προς αυτό αφορούν κυρίως προσωποπαγή αιτήματα και παγιδύεται το ίδιο σε αναζήτηση εξατομικευμένων λύσεων. Αυτή η κατάσταση άλλωστε εδραίωσε και ενίσχυσε το δικομματισμό μετά τη δεκαετία του '80. Η αναδιοργάνωση

⁶ Άγγελος Ελεφάντης, *Στον αστερισμό του λαϊκισμού*, Αθήνα, Πολίτης, 1991, σελ.18.

⁷ Στο ίδιο, σελ. 326.

⁸ Το ΠΑΣΟΚ το υποστήριζαν κυρίως οι υπάλληλοι του δημόσιου τομέα, όπως προκύπτει από την έρευνα της V-PRS που παρουσιάζουμε, οι οποίοι με τη σειρά τους ήταν οι πιο αρνητική επαγγελματική ομάδα προς το ΔΗΚΚΙ, διαπίστωση που σχεδόν μας υποχρεώνει να εξετάσουμε την προτίμηση τους αυτή και υπό το πρίσμα των πελατειακών σχέσεων που όλα τα προηγούμενα χρόνια είχαν αναπτυχθεί, καθώς (τελικά) αυτοί που δεν κατάφεραν να εξασφαλίζουν τα επιθυμητά οφέλη από αυτές, διότι ήταν περισσότερο *έξω* (οργανικά-δομικά) από το κράτος εντός του οποίου αυτές οι σχέσεις αποκλειστικά αναπτύχθηκαν, εξέφρασαν την *διαφωνία* τους σε αντίθεση με τους υπαλλήλους του Δημόσιου Τομέα που είχαν ήδη εξασφαλίσει οφέλη, πολλοί από αυτούς μόνο με την είσοδο τους σε αυτόν Τομέα ως εργαζόμενοι. Ο ισχυρισμός αυτός μπορεί να έχει ως αντίλογο το ότι οι ελεύθεροι επαγγελματίες είναι περισσότερο συνδεδεμένοι με το κράτος (και όχι *έξω* από αυτό) επειδή και μόνο η επικοινωνία τους με αυτό είναι καθημερινή (π.χ., μέσω των δοσοληψιών τους, απόρροια των επαγγελματικών τους υποχρεώσεων, ενδεικτικά προς Ι.Κ.Α., Εφορία, υγειονομικοί έλεγχοι, πυρασφάλεια των χώρων τους, κ.τ.λ.). Σαφώς και τα χαρακτηριστικά της επικοινωνίας που μπορεί να έχει μια επαγγελματική ομάδα με το κράτος είναι και ποιοτικά (και δεν περιορίζονται μόνο με κριτήριο την άμεση σχέση που έχουν με το κράτος ως εργοδότη) και η σύνδεση του με αυτό όταν *χαλαρώνει* ως συνέπεια εκσυγχρονιστικών πολιτικών (όπως επαγγέλονται το «νέο» ΠΑΣΟΚ) που περιγράφουν την αποσύνδεση μέχρι την απειλή για αφαίρεση κεκτημένων (συντεχνιακών ή προσωπικών) να προκαλεί κατ' ελάχιστο διαφωνίες έως και αποστασιοποίηση από το κυβερνών κόμμα.

⁹ Η διαμόρφωση του νέου κομματικού συστήματος της μεταπολιτευτικής Ελλάδας σηματοδοτήθηκε από την οικοδόμηση μαζικών κομμάτων, «αποτέλεσε μείζονα καινοτομία της Μεταπολίτευσης με επιπτώσεις σε όλους τους θεσμούς και τις κοινωνικές οργανώσεις», Γιάννης Βούλγαρης *Η Ελλάδα της μεταπολίτευσης 1974-1990, ό.π.*, σελ. 20.

¹⁰ Ενδεικτικά, Δημήτρης Χαραλάμπης, *Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός: η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα*, Εξάντας, Αθήνα 1989, και Ν. Μουζέλης-Θ. Λίποβατς-Μ. Σπουρδαλάκης, *Λαϊκισμός και πολιτική*, Αθήνα, Γνώση, 1989.

της λειτουργίας και του μηχανισμού των πολιτικών που συντελέστηκε και στην ελληνική μεταπολιτευτική συγκυρία, συνδυάστηκε με μερική υποκατάσταση των παραδοσιακών πελατειακών σχέσεων από μια νέα παραλλαγή τους, τις κομματικές πελατειακές σχέσεις ¹¹. Πύκνωσαν τα δίκτυα πολιτικής ισχύος, χωρίς όμως αυτά να χάνουν τον πελατειακό τους χαρακτήρα.

Σε αυτό το κλίμα εντάχθηκαν και συμμετείχαν όχι μόνο οι ίδιες οι κομματικές οργανώσεις αλλά και κάθε είδους συντεχνίες. Αναπτύχθηκε μια αμφίδρομη σχέση και γίνονταν τα πολιτικά κόμματα δέκτες όχι μόνο μεμονωμένων αλλά και οργανωμένων συμφερόντων. Αυτή η νέα μορφή του πελατειακού συστήματος που περιελάμβανε μια μετάβαση (ή την επέκταση του) από εξατομικευμένες σε ομαδικές σχέσεις προκάλεσε με την σειρά της την ανάγκη για ομαδοποίηση των συμφερόντων, κάτι που δεν ήταν δύσκολο να συμβεί με δεδομένη τότε σε υψηλά ποσοστά κομματικής ταύτισης που εντοπίζονται στην ελληνική κοινωνία. Υπό αυτό το πρίσμα άλλωστε θα πρέπει να δούμε και το αυξημένο ενδιαφέρον που εντοπίζεται για την πολιτική μέχρι τη δεκαετία του '80 και την αισθητή μείωση του τη δεκαετία του '90 ¹², δηλαδή αντιστρέφοντας το συμπέρασμα, το γεγονός που θα πρέπει να μας κάνει εντύπωση, δεν είναι η μείωση του ενδιαφέροντος για την πολιτική, αλλά το αυξημένο ενδιαφέρον που υπήρχε για αυτή στα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια ¹³,

¹¹ «Οι πελατειακές μέθοδοι του προδικτατορικού κομματικού κράτους ήταν βέβαια διαφορετικές από εκείνες του μεταπολιτευτικού κομματικού Κράτους, οι οποίες βασίζονται περισσότερο στη διαμεσολάβηση του εκάστοτε κυβερνώντος κόμματος μέσω κρατικού μηχανισμού παρά σε εκείνη των βουλευτών, εξακολουθεί όμως να παραμένει ίδια η "πατριμονιαλιστική" αντίληψη του Κράτους, σύμφωνα με την οποία τα "λάφυρα της εξουσίας" ανήκουν στους νικητές των εκλογικών αναμετρήσεων». Χαράλαμπος Ανθόπουλος, *Το ελληνικό πολιτικό σύστημα ως κομματοκρατία*, (στο *Κρίση του ελληνικού πολιτικού συστήματος*; Επιμέλεια, Ξενοφών Ι. Κοντιάδης - Ανθόπουλος Θ. Χαράλαμπος), Αθήνα, Παπαζήση, 2008, σελ. 124.

¹² Ενδεικτικά παραθέτουμε τον παρακάτω πίνακα:

Ενδιαφέρον για την πολιτική				
Έτος	Μεγάλο %	Αρκετό %	Περιορισμένο %	Καθόλου %
1985	23,1	34,7	27,0	14,9
1990	21,2	33,3	28,2	17,3
1996	15,6	25,3	31,9	27,0
Πηγή: Παπάς Τάκης, <i>Κομματικό σύστημα και πολιτικός ανταγωνισμός στην Ελλάδα, 1981-2000</i> , Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 17, Μάιος 2001, Πίνακας 5, σελ. 92.				

¹³ «Μια κοινωνία προσεγγίζει ίσως περισσότερο το ιδεώδες της μαζικής συμμετοχής στα πρώτα χρόνια της δημοκρατικής της ζωής ή μετά από μεγάλες κρίσεις του συστήματος, όταν υπάρχει ένας διάχυτος ενθουσιασμός για τη δημοκρατία· όταν πολλές διαφορετικές ομάδες και οργανώσεις απλών ανθρώπων συμμετέχουν στην προσπάθεια διαμόρφωσης μιας πολιτικής ατζέντας, που θα ανταποκρίνεται επιτέλους στις αγωνίες τους· όταν τα ισχυρά συμφέροντα που κυριαρχούν στις μη δημοκρατικές κοινωνίες δέχονται σοβαρά πλήγματα και περιέχονται σε θέση άμυνας· και όταν το πολιτικό σύστημα δεν έχει ανακαλύψει ακόμη τρόπους να ελέγχει και να χειραγωγεί τα νέα κοινωνικά κινήματα», Κόλιν Κράουτς, *Μεταδημοκρατία*, (Εισαγωγή-Μετάφραση, Αλέξανδρος Κιουπκιολής), Αθήνα, Εκκρεμές, 2006, σελ. 61-62 και λίγο παρακάτω, συνεχίζοντας τον συλλογισμό του ο συγγραφέας διαπιστώνει πως, «η μαζική κινητοποίηση είναι δύσκολο να διατηρηθεί επί μακρόν σε υψηλά επίπεδα, η σταδιακή φθορά των δημοκρατικών στιγμών πρέπει να θεωρείται αναπόφευκτη, με εξαίρεση περιόδους μεγάλων

στο βαθμό που κάτι τέτοιο, ως γεγονός, αποδίδεται και στην αύξηση των κομματικών δικτύων και όχι μόνο στην κεκτημένη ταχύτητα της έντονης (και δικαιολογημένη έτσι και αλλιώς) πολιτικοποίησης της ελληνικής κοινωνίας μετά το τέλος της δικτατορίας. Άλλωστε η πτώση του ενδιαφέροντος για την πολιτική στη δεκαετία του '90 συνέπεσε και με την μείωση της εγγύτητας που έδειχνε το εκλογικό σώμα προς τα πολιτικά κόμματα ¹⁴.

Αυτή η ομαδοποίηση που προηγήθηκε μορφοποιήθηκε πρωτίστως μέσα από τα κομματικά δίκτυα, δημιούργησε προσδοκίες κοινωνικής εξέλιξης και ανόδου του βιοτικού επιπέδου, καθόσον πλέον οι ατομικές βουλήσεις οργανωμένες διοχέτευαν μέσα από συλλογικότητες, (δυναμώνοντας έτσι φαινομενικά τουλάχιστον) όχι μόνο την πίεση τους προς την κρατική εξουσία, αλλά και την πρόσδεση τους σε αυτή, αφού και αυτή με την σειρά της, λειτουργούσε ως επέκταση της κομματικής λειτουργίας του εκάστοτε κυβερνητικού κόμματος και η πιο στενή πρόσδεση με αυτό το κόμμα ήταν η «εγγύηση» για την ικανοποίηση των αιτημάτων ¹⁵.

κρίσεων και αλλαγών που προκαλούν μια νέα κινητοποίηση, ή - μιλώντας πιο ρεαλιστικά, για κοινωνίες όπου έχει καθιερωθεί το καθολικό δικαίωμα ψήφου - με εξαίρεση περιόδους ανάδυσης ταυτοτήτων μέσα στο υπάρχον πλαίσιο, ταυτοτήτων που αλλάζουν τη δομή της λαϊκής συμμετοχής», στο ίδιο, σελ. 67.

¹⁴ Παραθέτουμε τον παρακάτω Πίνακα που παρουσιάζει την εξέλιξη της δημοτικότητας των πολιτικών κομμάτων από το 1985 έως 1998. Παρατηρούμε πως η υποβάθμιση του ρόλου των κομμάτων είναι γενική και δεν αφορά μόνο τα δύο μεγάλα κόμματα. Η εξέλιξη όμως των ποσοστών της ΝΔ δεν καταγράφει την ίδια αρνητική εικόνα όπως συμβαίνει με τα άλλα δύο πολιτικά κόμματα (ΠΑΣΟΚ και ΚΚΕ) περιγράφοντας έτσι πολύ πιθανόν και τις αλλαγές που συντελέστηκαν την ίδια περίοδο και στο επίπεδο των πολιτικών ιδεών στην ελληνική κοινωνία.

Εγγύτητα – απόσταση του εκλογικού σώματος από τα πολιτικά κόμματα 1985-1995-1998						
«Μπορείτε να πείτε, για καθένα από τα παρακάτω κόμματα, αν αισθάνεστε πολύ κοντά του ή πολύ μακριά του»						
	Πολύ κοντά του	Κοντά του	Ούτε μακριά -ούτε κοντά	Μακριά	Πολύ μακριά	ΔΓ/ΔΑ
	%	%	%	%	%	%
ΠΑΣΟΚ 1985	24,0	28,7	21,6	11,0	8,3	6,5
ΠΑΣΟΚ 95/1998	12,8	19,7	24,7	19,9	18,8	4,2
ΝΔ 1985	12,9	12,7	11,9	17,6	38,5	6,4
ΝΔ 1995/1998	10,3	14,6	18,7	24,4	27,9	4,1
ΚΚΕ 1985	9,1	13,2	17,8	20,8	32,3	6,9
ΚΚΕ 1995/1998	3,3	7,6	17,3	30,7	36,3	4,7
Πηγή: Βερναδάκης Χριστόφορος, <i>Το κομματικό σύστημα 1995-1998. Ιδεολογικές Μετακινήσεις, πολιτικές συγγένειες και χώροι κομματικού ανταγωνισμού</i> , στο «Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα, Έρευνες – Δημοσκοπήσεις 1999-2000, Ινστιτούτο V-Project Research Consulting (V-PRS)» επιμέλεια Βερναδάκης Χριστόφορος, Αθήνα, Νέα Σύνορα - Α.Α. Λιβάνη, 1999, Πίνακας 4, σελ.37.						

¹⁵ Δεν αντιμετωπίζουμε τις «πελατειακές σχέσεις» ως ερμηνευτικό εργαλείο που μας επιτρέπει στην κατανόηση των όσων παρατηρούμε, αλλά πρωτίστως τις καταγράφουμε ως κάτι υπαρκτό το οποίο χαρακτήρισε την μεταπολιτευτική περίοδο και περιγράφουμε τις επιπτώσεις τους. Όμως η μεγαλύτερη αξία τους έγκειται σε αυτό που αναγνωρίζουν ακόμα και αυτοί που θεωρούν πως μια τέτοια ανάλυση «δεν ανταποκρίνεται στη σύγχρονη πραγματικότητα, ενώ και για το παρελθόν, αμφισβητείται βάσιμα το βάρος που της έχει δοθεί ως ιστορικής ερμηνείας της ελληνικής περίπτωσης», στο ότι δηλαδή η α priori παραδοχή τέτοιων στερεότυπων* τα καθιστά αυτοεκπληρούμενη προφητεία «η οποία μάλιστα επικυρώνεται από το δημόσιο λόγο που δεν χάνει ευκαιρία να "καταγγείλει" αυτά τα φαινόμενα,

Υπό αυτές τις συνθήκες έλαβε χώρα η εμπέδωση της Δημοκρατίας στην Ελλάδα, η οποία έφτασε ακόμα να ταυτίζεται περισσότερο με αυτές τις *πελατειακές σχέσεις* παρά με την, ύστερα από δεκαετίες, απρόσκοπτη εναλλαγή των κομμάτων στην εξουσία¹⁶. Αυτή η περιγραφή της ελληνικής πραγματικότητας έλαβε χώρα μέσα σε ένα διεθνή περιβάλλον που σηματοδοτούνταν από το τέλος της «κευνσιανής ορθοδοξίας» και επικράτησης της «νεοφιλελεύθερης», η οποία ήρθε λίγο αργότερα να επισφραγιστεί και με την κατάρρευση της ΕΣΣΔ. Η Ελλάδα βίωνε επιτέλους τον *παράδεισο* της δημοκρατίας. Το αίτημα για εκδημοκρατισμό της κοινωνίας¹⁷, που παροτρύνει την ένταξη των

καταλογίζοντας τα πρωτίστως στους "πολιτικούς" και την "πολιτική". Γιάννης Βούλγαρης, *Κράτος και κοινωνία πολιτών στην Ελλάδα. Μία σχέση προς επανεξέταση*; Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 28, Νοέμβριος 2006, σελ. 23. Δηλαδή, το πρόβλημα τελικά με τις πελατειακές σχέσεις δεν είναι εάν αξιολογούνται ή όχι (ή εάν χρησιμοποιούνται ή όχι) από τους πολιτικούς επιστήμονες ως ικανοποιητικό εργαλείο ανάλυσης της ελληνικής ιστορίας και πραγματικότητας, αλλά το ότι ήδη έχουν μετασχηματιστεί σε στερεότυπα δίπλα σε άλλα παρόμοια τους (όπως εκείνο της χρονικής καθυστέρησης της Ελλάδας) που αναπαράγονται μέσα στο δημόσιο λόγο και συμβάλουν τόσο στην απλούστευση του κοινωνικού γίνεσθαι, αφού έτσι συλλαμβάνεται καλύτερα και πιο εύκολα, ενώ στην εμπέδωση τους υπαγορεύουν τον πολιτικό κυνισμό και δικαιολογούν την δυσπιστία προς το πολιτικό σύστημα.

* Αναφέρεται ότι, «το στερεότυπο " υπερτροφικό κράτος- ατροφική κοινωνία πολιτών" αντιμετωπίζει κατά κανόνα το ανώτερο φαινόμενο (εννοεί τις σχέσεις κράτους-κοινωνίας-οικονομίας στην Ελλάδα) υπό το πρίσμα των "πελατειακών σχέσεων" και της "κομματοκρατίας"», στο ίδιο, σελ.22-23., δικές μας οι διευκρινίσεις.

¹⁶ Αυτή η *παραδοχή* παρατίθεται έτσι περιγραφικά όχι για να τονίζει την «χρονική υστέρηση» της χώρας στην παρακολούθηση των διεθνών εξελίξεων και την «ιδιομορφία» της ελληνικής περίπτωσης, αλλά για να την επισημάνει. Τόσο η *χρονική υστέρηση* όσο και η *ιδιομορφία* είναι υπαρκτές και προβάλλονται ως ισοδύναμα ιστορικού γεγονότος που στη συνέχεια τους παράγουν συλλογικές μνήμες αλλά και συλλογικούς μύθους που πλέον τείνουν να κυριαρχήσουν στην ελληνική κοινωνία. Οφείλουμε λοιπόν να τις διαχειριστούμε ως τέτοια ισοδύναμα και τότε ευθύς αμέσως θα έρθουν και άλλα να προσθέσουν στην ανάλυση μας. Παραμένει διαρκώς ζητούμενο τον εάν αποτελούν (η χρονική υστέρηση και η ιδιομορφία) δομικό στοιχείο ικανό να αξιολογηθεί και να αξιοποιηθεί στη συνέχεια ως ερμηνευτικό εργαλείο κάθε φορά που μελετούμε την ελληνική πραγματικότητα. Πάντα στον αντίποδα της *παραδοχής* που επικαλεστήκαμε θα υπάρχει η *παραδοχή* πως *αυτή* δεν πρέπει να μετασχηματιστεί σε θεωρία.

¹⁷ «Οι Άγγελος Ελεφάντης και Μάκης Καβουριάρης, σε μια "κλασική" πλέον ανάλυση τους το 1977 εν σχέση με το λαϊκισμό του ΠΑΣΟΚ, τόνιζαν ορθά την ένταση της αριστερόστροφης ριζοσπαστικοποίησης της ελληνικής κοινωνίας μετά τη πτώση της χούντας. Έγραφαν τότε: "Όταν, με τη πτώση της στρατιωτικής δικτατορίας, το πώμα της φιάλης που περιείχε τα αέρια τινάχτηκε, το πρόσωπο της ριζοσπαστικότητας φάνηκε πολύ καθαρά. Ταυτόχρονα φάνηκαν και τα θολά του χαρακτηριστικά. Πολλά πράγματα, από τη διεκδίκηση απλών αιτημάτων ως το κορυφαίο της εθνικής ανεξαρτησίας, βαφτίστηκαν πρόχειρα πρόχειρα σοσιαλισμός. Άλλωστε όλα τα μεταδιδασκαστικά κόμματα επικαλούνται, τέλος πάντων, κάποια μορφή σοσιαλισμού. Ο σοσιαλισμός έχει πέραση. Και ειδικότερα για την αντιπολίτευση ήταν αναγκαίο σύνθημα για να μπορέσει να διαφοροποιείται απέναντι στη κυβέρνηση Καραμανλή, στο βαθμό που η τελευταία ασκούσε μιας κοινωνικής πολιτικής προωθημένου τύπου". Μέσα σε αυτό το κλίμα που κυριαρχούσε στην κοινή γνώμη, οι δύο νίκες του Καραμανλή προκαλούν αίσθηση. Βεβαίως, η νίκη του 1974 ήταν εξαιρετικά ιδιότυπη και το ποσοστό που κέρδισε η ΝΔ πέρα για πέρα συγκυριακό. Λίγο μετά την πτώση της δικτατορίας το εκλογικό σώμα ενδιαφερόταν πρωτίστως για *πολιτική σταθερότητα*, και όχι για οικονομικό και κοινωνικό ριζοσπαστισμό ή για επικίνδυνα (έστω και επιθυμητά) άλματα στη εξωτερική πολιτική. Και τούτη τη σταθερότητα την εξέφραζε ο *ίδιος* ο Καραμανλής προσωπικά (ανεξαρτήτως του αν επωφελήθηκε από αυτό και το κόμμα του). Όμως και το 1977 η επιτυχία του Κωνσταντίνου Καραμανλή ήταν αξιοπρόσεκτη, έστω κι αν ο ίδιος εξεπλάγη δυσάρεστα από το ποσοστό που έλαβε. Στην ουσία, επειδή οι δημοσκοπήσεις την εποχή εκείνη ήταν σπάνιο είδος, και πολύ λιγότερο εργαλείο μελέτης, η έκταση του ριζοσπαστισμού της κοινής γνώμης δεν είχε γίνει κατανοητή. Ακριβώς δε η ύπαρξη του ριζοσπαστισμού αυτού καθιστούσε την εκλογική επιτυχία του Καραμανλή το 1977 σημαντική, καθώς

πολιτών σε ομάδες και την ένταξη των ομάδων σε κομματικά δίκτυα, διαπλέκεται με το αίτημα της ταχείας βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου. Η διαπλοκή αυτή οδηγεί σχεδόν νομοτελειακά σε θετικές κοινωνικές προσδοκίες, αναφορικά με την ικανότητα της κρατικής εξουσίας να παράγει οικονομική μεγέθυνση και ευημερία. Οι αντιλήψεις αυτές όμως είναι σε μεγάλο βαθμό ουτοπικές, κυρίως λόγω του ότι η κρατική εξουσία δεν έχει την ικανότητα αυτή κατ' αποκλειστικότητα και δεν μπορεί να ωθήσει σε οικονομική μεγέθυνση χωρίς παράλληλη δράση πλειάδας ανεξάρτητων υποκειμένων που λειτουργούν με ιδιωτικά κριτήρια, κερδοσκοπικές στοχοθεσίες και αυτόνομες εκτελεστικές, οργανωτικές και σχεδιαστικές ικανότητες στο οικονομικό επίπεδο¹⁸.

Ωστόσο η ομαδοποίηση αυτών των αιτημάτων από τη μία, και η απόπειρα εξεύρεσης πρακτικής εξόδου στο αρχικά ουτοπικό θεώρημα που εξισώνει κρατική εξουσία και ευημερία από την άλλη, θα μπορούσε να οδηγήσει στην παραγωγή μιας κοινωνικής διαλλακτικής μεταξύ της κορυφής και της βάσης των πολιτικών σχηματισμών. Αυτή όμως η δυνατότητα, που μπορεί να είναι θεωρητική μετριάζεται και μπορεί ακόμα να ακυρωθεί χάρη στην ανάπτυξη τρόπων κηδεμόνευσης των μαζών που εντάσσονται σε πολιτικούς σχηματισμούς. Ο λαϊκισμός και ο κομματικός αυταρχισμός μπορούν να υπηρετούν τις ιδεολογικές και οργανωτικές απαιτήσεις που θέτει αυτός ο στόχος. Αυτό συναντάμε στην ελληνική μεταπολιτευτική συγκυρία, η απάντηση δόθηκε μέσα από τον «εκσυγχρονισμό» των πελατειακών σχέσεων και συνδυάστηκε με το σταδιακό εμπλουτισμό της τακτική στρατηγικής των δύο μεγάλων πολιτικών κομμάτων με λαϊκίστικες πρακτικές και αναδεικνύεται η κομματική σκοπιμότητα ως βασικό κριτήριο για τη διαχείριση της οικονομίας, αδιαφορώντας για τις επιπτώσεις¹⁹.

Η «συσσωμάτωση» ευρύτερων στρωμάτων που ενεργοποιήθηκαν στην πολιτική υποστηρίχθηκε από την υιοθέτηση ενός πολιτικού λόγου λαϊκίστικων προδιαγραφών²⁰. Η βασική επενέργεια του λαϊκιστικού

είχε επιτευχθεί απέναντι σε ένα ισχυρό αντίθετο ρεύμα που κυριαρχούσε στην κοινή γνώμη, ένα ρεύμα που έπρεπε να κάνει τον κύκλο του. Ο κύκλος αυτός θα άνοιγε δυναμικά το 1981», Γιάννης Λούλης, *Τα είκοσι χρόνια...*, όπ. π., σελ. 125-126.

¹⁸ « Η γενική βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και εισαγωγή του ατόμου σε ένα πολύπλοκο δίκτυο σχέσεων και ανταλλαγών, από τη μία, υποβοηθά τη μετριοπάθεια και την αποσυμπίεση των κοινωνικών εντάσεων, από την άλλη όμως, προκαλεί φαινόμενα αυξουσών προσδοκιών, απονομιμοποίησης και υπερφόρτωσης των θεσμών» Γιάννης Βούλγαρης, στο *Καπιταλισμός και Δημοκρατία*, όπ.π., σελ.63.

¹⁹ «Σχετικοποιούσε και το γενικό πλαίσιο και αναιρούσε την προσπάθεια χάραξης μιας σταθερής μακροπρόθεσμης οικονομικής πολιτικής, ικανής να καθοδηγήσει τη μετάβαση της χώρας στο νέο διεθνές – ευρωπαϊκό περιβάλλον. Αναδείκνυε την κομματική σκοπιμότητα ως βασικό κριτήριο για τη διαχείριση της οικονομίας, σχεδόν αδιάφορο για τις επιπτώσεις. Δεν είναι έτσι υπερβολή να πει κανείς, ότι η τελική αυτή περίοδο επισφράγισε την αρνητική ιστορική αποτίμηση της συνολικής οικονομικής πολιτικής που ακολούθησε το ΠΑΣΟΚ στη δεκαετία του '80.», Γιάννης Βούλγαρης στο *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης...* σελ. 345.

²⁰ Ο λαϊκισμός θεωρείται ως τρόπος πολιτικής συμμετοχής ο οποίος χαρακτηρίζεται «συσσωματικός» (σε αντιδιαστολή με τον «ενσωματικό») και εμφανίζεται κυρίως στις κοινωνίες της ημι- περιφέρειας, σύμφωνα με την ανάλυση του Νίκου Μουζέλη, στον συλλογικό τόμο Ν. Μουζέλης, Θ. Λίποβατς, Μ.

πολιτικού λόγου, από την άποψη που εδώ εξετάζουμε, έγκειται στο ότι δεν επιτρέπει στις κομματικά ενταγμένες μάζες να διδαχθούν από την ίδια την κοινωνικό-πολιτική πρακτική. Παραπέμποντας συνεχώς σε ιδεολογικές κατασκευές που κυριαρχούνται από την υπεραπλούστευση, διχοτομούν τον πολιτικό και κοινωνικό χώρο²¹ και νομιμοποιούνται, εν τέλει, από χαρισματικές προσωπικότητες μάλλον, παρά από κοινωνικά αποτελέσματα, στηρίζει την αναπαραγωγή ουτοπικών αντιλήψεων περί των ικανοτήτων της κρατικής εξουσίας και, συνάμα, γενικεύει και εδραιώνει τη σύγχυση ως προς τις υποχρεώσεις της²². Σε αυτή την κατεύθυνση φαίνεται να κινούνται άλλωστε οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ όταν διαπιστώνουμε είναι οι πιο θετικοί προς τους πολιτικούς αρχηγούς των κυβερνητικών κομμάτων, (περισσότερο στον Κ. Καραμανλή και μετά στον Κ. Σημίτη)²³ ενώ η υψηλή δημοτικότητα του πολιτικού αρχηγού του κόμματος τους δεν έχει καμία σχέση με την πολύ χαμηλή απήχηση που έχουν τα στελέχη του στο σύνολο των ψηφοφόρων του κόμματος αυτού²⁴. Ενώ δείχνουν να είναι θύματα της υπεραπλούστευσης των ιδεολογικών κατασκευών που έχουν κυριαρχήσει τα προηγούμενα χρόνια, κάτι που συνάδει άλλωστε και με το υψηλό μέσο όρο της ηλικίας τους και τη χαμηλή απήχηση του κόμματος στις νέες ηλικίες, όπως είδαμε²⁵. Έτσι μπορούν να τοποθετούνται με ευκολία πάνω στον άξονα Α-Δ (αναφερόμαστε κυρίως στο ότι δηλώνουν πως δεν αυτοτοποθετούνται στα δεξιά του άξονα αυτού) την ίδια στιγμή που έχουν δυσκολία να εντοπίσουν πιο κόμμα έχει καλύτερες προτάσεις, για μια σειρά από ζητήματα της τρέχουσας πολιτικής επικαιρότητας. Μάλιστα, αυτή τους η αδυναμία (επειδή ακριβώς καταγράφεται μέσα από εντυπωσιακά υψηλά ποσοστά) μπορούμε να πούμε πως είναι από τα

Σπουρδαλάκης, (πρόλογος Κώστας Σημίτης), *Λαϊκισμός και πολιτική*, Αθήνα, Γνώση, 1989, σελ. 22-45.

²¹ «η κυριαρχία της λογικής της υπεραπλούστευσης και της διχοτόμησης του πολιτικού και κοινωνικού χώρου συνδέεται με πρακτικές, οι οποίες εμφανίζονται τόσο στη συμπεριφορά και δράση συλλογικών φορέων όπως τα πολιτικά κόμματα και τα συνδικάτα, όσο και στη δράση του κράτους...Λαϊκισμός επίσης είναι η αναγωγή από το τύπο και τη τηλεόραση μεμονωμένων περιστατικών σε δράματα με καθολική απήχηση και πανελλήνια εμβέλεια.», Χρήστος Λυριντζής - Μιχάλης Σπουρδαλάκης, *Περί λαϊκισμού. Μια σύνθεση με αφορμή την ελληνική βιβλιογραφία*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 1, Ιανουάριος 1993, σελ. 160.

²² Θωμάδης Σταύρος – Σερεμέτης Δημήτριος, *Η αποσταθεροποιητική δυναμική του ελληνικού εκλογικού – δημοσιονομικού κύκλου*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 2, Οκτώβριος 1993, σελ. 66.

²³ Γενικότερα υποστηρίζεται και από τον καθηγητή του Ινστιτούτου Πολιτικών Σπουδών του Παρισιού, Μαρκ Λαζάρ πως, «η δεξιά είναι περισσότερο ενοποιημένη γύρω από τους ηγέτες και γύρω από ορισμένες θεμελιώδεις αξίες, στις οποίες η παράδοση αναμειγνύεται με την νεωτερικότητα. Και αναφέρεται σε ένα πιο στέρεο συνασπισμό, αποτελούμενο από δύο στηρίγματα: από τη μία ελεύθεροι επαγγελματίες, έμποροι τεχνίτες, επιχειρηματίες, και από την άλλη ένα λαϊκό εκλογικό σώμα με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, συχνά μεγάλης ηλικίας, που πλήττεται από τον εκσυγχρονισμό», Μαρκ Λαζάρ *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 13/4/2008.

²⁴ Βλέπε για Τσοβόλα Πίνακες 2,14,19, για Καραμανλή υπ. 71, για Σημίτη Πίνακα 30 και για στελέχη ΔΗΚΚΙ, Πίνακες 26 και 27, από όπου προέρχονται και τα στοιχεία του Πίνακα 46.

²⁵ Βλέπε Πίνακα 10, περίπου το 18% μεταξύ 35-55 ετών, αισθάνονται πολύ κοντά έως κοντά στο κόμμα, ποσοστό διπλάσιο του 9% που είναι το αντίστοιχο για τις ηλικίες από 18-34 ετών.

χαρακτηριστικά τους γνωρίσματα, όχι μόνο γιατί αφορά την πλειοψηφία των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ (σύμφωνα με τα συμπεράσματα που μας δίνει η έρευνα της V-PRS) αλλά και γιατί αυτή η αδυναμία δεν εντοπίζεται σε τόσο μεγάλα ποσοστά στους ψηφοφόρους των άλλων πολιτικών κομμάτων.

Πίνακας 46		Δημοτικότητα Κ. Σημίτης και Κ. Καραμανλής						
		Σύνολο	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ
		%	%	%	%	%	%	%
Κ. Σημίτης	ΑΑΑ	47,5	23,3	70,9	77,3	52,2	58,8	69
	ΑΘΑ	44,9	71,1	24,8	14,7	46,5	41,2	31
	ΔΑ	7,5	5,6	4,3	7,9	1,3	,0	,0
	Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100
Κ. Καραμανλής	ΑΑΑ	37,2	56,2	11,2	69,6	54,7	32,5	30,6
	ΑΘΑ	51,3	34,3	82,5	22	28,9	47,5	51,6
	ΔΑ	11,5	9,4	6,4	8,4	6,4	20	17,9
	Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100

Αυτές τις διαπιστώσεις έρχεται να επιβεβαιώσει και η χαμηλή δημοτικότητα του ΔΗΚΚΙ στους ίδιους τους ψηφοφόρους του (Πίνακας 15) όταν σε μία πολύ καλή χρονική στιγμή για το κόμμα, ήδη το ¼ των ψηφοφόρων του δηλώνει ότι αισθάνεται μακριά – πολύ μακριά από αυτό²⁶.

Από την άλλη η σύνθεση τους με το παρελθόν, και όχι με μια προοπτική δομικής αλλαγής του πολιτικού συστήματος, μπορεί να εντοπιστεί και στο ότι η συμπεριφορά τους στο ζήτημα των κυβερνήσεων συνεργασίας (και για την καθιέρωση της απλής αναλογικής) δείχνει περισσότερο να μοιάζει με την εκείνη των ψηφοφόρων των δύο μεγάλων κομμάτων και λιγότερο εκείνη των κομμάτων της αριστεράς, όπως ήδη έχουμε δείξει²⁷. Αυτό όμως που επιτείνει περισσότερο τη σύγχυση (μαζί και τη δική τους), είναι η τοποθέτηση τους πάνω στον άξονα Α-Δ. Συνδέοντας όλα τα προηγούμενα, μπορούμε να πούμε, παρατηρώντας τον Πίνακα 45, πως για τους ψηφοφόρους του ΔΗΚΚΙ μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι γνωρίζουν καλύτερα τι δεν είναι παρά τι είναι, δηλαδή προσδιορίζονται περισσότερο αρνητικά παρά θετικά²⁸.

Έχουμε ήδη εντοπίσει ότι είναι οι ψηφοφόροι που καταφεύγουν στην απάντηση ΔΓ/ΔΑ. Ξεκάθαρο είναι επίσης το συμπέρασμα ότι

²⁶ Παραπέμπουμε στις υποσημειώσεις 25-27, του δευτέρου μέρους της εργασίας μας.

²⁷ Είναι οριακά υπέρ των κυβερνήσεων συνεργασίας (50,4%), όταν τα αντίστοιχα ποσοστά στους ψηφοφόρους των άλλων μικρών κομμάτων, ΚΚΕ και ΣΥΝ, είναι 78,9% και 73,5% (Πίνακας 31).

²⁸ «Η μεγάλη εκτίναξη των “κεντρώων” συντελείται το 1993. Είναι η εποχή όπου, παρά τις τότε εντάσεις, οι ψηφοφόροι συναισθηματικά απομακρύνονται από την πολιτική. Είναι όντως εντυπωσιακό σε εποχή οξείας πώλωσης (ανατροπής κυβέρνηση Μητσοτάκη, μεγάλη και τελική “ρεβάνς” Παπανδρέου) το ότι οι κεντρώοι αυξάνονται απότομα. Η εξήγηση μοιάζει να είναι απλή: μέσα στους “κεντρώους” υποκρύπτονται ψηφοφόροι αποστασιοποιημένοι από τα κομματικά, αλλά και από τα πολιτικά δρώμενα: ψηφοφόροι που, κυρίως αυτοί πλέον, κρίνουν τις εκλογές με την αρνητική τους ψήφο.» Γιάννης Λούλης, *Τα είκοσι χρόνια...* όπ.π. σελ. 67.

αυτοπροσδιορίζονται πως δεν είναι δεξιοί. Η αδυναμία τους όμως να εκφραστούν θετικά και η αποφυγή τους να εκδηλώσουν ξεκάθαρες προτιμήσεις μας υποχρεώνει να δούμε με *καχυποψία* την σαφή τοποθέτηση τους στο Κέντρο του άξονα (38,1%) η οποία σε συνδυασμό με το 17,2 % στη απάντηση του ΔΓ/ΔΑ μας δίνει μια ικανοποιητική περιγραφή αυτών ως «κεντρώους» και απολιτικούς ψηφοφόρους, οι οποίοι τοποθετούνται «πάνω και πέρα από το άξονα Αριστερά-Δεξιά, κοντά στον πραγματισμό και στην αποϊδεολογικοποίηση», και είναι οι εκφραστές του «μεσαίου χώρου» οι οποίοι είναι «κατά βάση μετριοπαθείς και χωρίς πολιτικά πάθη του παρελθόντος», αναμενόμενο λοιπόν, «όσο υποχωρούν οι ιδεολογίες και ενισχύεται ο πραγματισμός, οι ψηφοφόροι, ως μέλη κοινωνικο-οικονομικών ομάδων, να γίνονται όλο και απρόβλεπτοι.»²⁹. Είναι όμως έτσι; Αυτές οι αναφορές που αφορούν το «30% των σημερινών "κεντρώων" και είναι βέβαιο πως "εντάσσονται" ψηφοφόροι που το ένα πόδι τους πατάει στο Κέντρο (ότι και να σημαίνει για τους ίδιους ο όρος "κεντρώος") ενώ το άλλο πατάει μακριά από την πολιτική» πόσο σχέση έχουν και με τους ψηφοφόρους του ΔΗΚΚΙ; και βέβαια που έγκειται το *απρόβλεπτο* αυτού του υπό διαμόρφωση μεσαίου χώρου;

Στην αγοραία εκδοχή του ο «μεσαίος χώρος» είναι ο «χώρος ανταλλαγής μεταξύ των δύο μεγάλων κομμάτων εξουσίας, ο οποίος αποτελούσε και το βασικό πεδίο ανταγωνισμού στις αναμετρήσεις της τελευταίας δεκαετίας»³⁰, και κατάληψη του κατά προέκταση από ένα από

²⁹ Στο ίδιο, σελ. 59-60. Το ζητούμενο, μεταξύ άλλων, στην παραπάνω διαπίστωση είναι το πώς περιγράφεται το απρόβλεπτο μιας τέτοιας συμπεριφορά και κατά προέκταση στη μετάφραση της το μείζον εξαντλείται στο να την περιορίσουμε ή να την ανιχνεύσουμε όσο το δυνατό πιο έγκαιρα. Το πρόβλημα αυτής της *εφαρμοσμένης* πολιτικής επιστήμης, που την αναγάγει σε *παράρτημα* της θεωρίας της ορθολογικής επιλογής, έχει σαφώς ωφελμιστική διάσταση. Τα άτομα, σύμφωνα με αυτή, προβαίνουν σε εκείνες τις επιλογές που τους παρέχουν τη μέγιστη ικανοποίηση και ή τη μέγιστη χρησιμότητα, για αυτό άλλωστε οι σημερινοί κεντρώοι αντιμετωπίζονται και ως *πραγματιστές*. Οι επιθυμίες και οι πεποιθήσεις τους συνιστούν όχι απλώς κίνητρα, αλλά και αιτίες της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Γι αυτό ίσως ο Ian Craib όταν ασκεί κριτική στην θεωρία της ορθολογικής επιλογής καταλήγει να μας προτρέπει ότι «όσο πιο μετριοπαθείς είναι οι ισχυρισμοί της θεωρίας της ορθολογικής επιλογής, τόσο περισσότερο αξίζει να τους παίρνουμε σοβαρά.», Ian Craib, *Σύγχρονη κοινωνική θεωρία. Από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας*, (επιμέλεια Παντελής Ε. Λέκκας), Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2000, σελ. 141. Αυτή η *μηχανιστική* χρήση της πολιτικής επιστήμης (και κατά προέκταση και των συμπερασμάτων που καταλήγει) περιγράφει και ένα άλλο πρόβλημα. Ο Μιχάλης Σπουρδαλάκης εντοπίζει ως βασικότερο επιστημολογικό (και πολιτικό) διακύβευα για την πολιτική επιστήμη στη Ελλάδα το άγχος της για αναγνώριση, αποτέλεσμα του οποίου είναι ότι «η πολυπόθητη αναγνώριση της πολιτικής επιστήμης και όσον την θεραπεύουν είναι δάνεια και εξαρτώμενη είτε από τα ΜΜΕ είτε από την αποτελεσματικότητα της ένταξης της ως τεχνοκρατικό προαπαιτούμενο κομματικών στρατηγικών αρχικά και κρατικών, και κυβερνητικών προσταγμάτων στη συνέχεια. Έτσι, παρά την πανθομολογούμενη ανάπτυξη της η πολιτική επιστήμη παραμένει περιχαρακωμένη και θύμα της εξαρτημένης αναγνώρισης της. Έτσι, η δυναμική της κατάσταση που έχει δημιουργηθεί είναι τέτοια, που από τη μία ο κλάδος διευρύνεται, με την ανάδειξη νέων πεδίων έρευνας (συνήθως μικρο ή και νάνο) και από την άλλη υπονομεύεται σταθερά η οροθέτηση του, με όρους επιστημονικής αυτοτέλειας και αυτονομίας.», Αναγνώσεις, *Η Κυριακάτικη Αυγή*, 23/3/2008.

³⁰ Ν.Καραχάλιος, γραμματέας Πολιτικού Σχεδιασμού της ΝΔ, σε συνέντευξη του στον Δ. Τσιορδιά στην *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* της 9/3/2008, στην οποία μάλιστα υποστηρίζει επίσης πως ο «ο εκλογικός μεσαίος χώρος» (και όχι η αντίληψη του «μεσαίου χώρου») σήμερα υποχωρεί και «στη θέση του αναδεικνύεται ένας διπολισμός κεντροδεξιάς-κεντροαριστεράς.». Σε μια τέτοια διαπίστωση

τα δύο αυτά κόμματα ισοδυναμεί με την κατάληψη της εξουσίας. Έτσι λοιπόν καταλήγουμε πως το προφίλ των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ μπορεί να ομοιάζει με τους *πραγματιστές - κεντρώους ψηφοφόρους* (χρονικά η εμφάνιση του ΔΗΚΚΙ συνέπεσε αυτής της εξέλιξης, εάν δεν προηγήθηκε, και επηρέασε την εκλογική δύναμη όχι μόνο του ΠΑΣΟΚ αλλά και της ΝΔ) ίσως όμως μπορούμε να τους περιγράψουμε πιο ικανοποιητικά ως *αριστεροποιημένους κεντρογενείς μικροαστούς* που διαφοροποιήθηκαν πρωτίστως (και αρχικά) ως προς το κυβερνών κόμμα, παρά ως *πραγματιστές*. Άλλωστε οι δύο αυτές κατηγορίες ψηφοφόρων εμφανίστηκαν εντός του ίδιου δικομματικού συστήματος και η καθεμία με την συμπεριφορά της όχι μόνο το *απειλήσαν*, αντίθετα μάλιστα και στις δύο περιπτώσεις η εμφάνιση της καθεμίας, συνδέθηκε τόσο με τις νέες προοπτικές του, όσο και με την ενίσχυση του. Οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ έτσι λοιπόν μπορούν να ανασυνδεθούν με το παρελθόν και όχι το μέλλον. *Ήταν μια κατηγορία πολιτών που ενέγραφε από τη γέννηση της την αντιφατικότητα αλλά την ανομοιογένεια στη σύνθεση της και σε καμία περίπτωση η σαφήνεια, εν τέλει, της όποιας πολιτικής τους ταυτότητας, δεν θα μπορούσε να αποτελεί χαρακτηριστικό της*³¹. Ήταν οπαδοί ενός μικρού κόμματος που συμπεριφέρονταν και σκέφτονταν περισσότερο όπως οι οπαδοί των δύο μεγάλων κομμάτων παρά όπως των μικρότερων³². Ξεκίνησαν ως διαφωνούντες προς το ΠΑΣΟΚ (το 1996)³³

καταλήγει και ο Χριστόφορος Βερναρδάκης, ο οποίος ισχυρίζεται πως η πραγματικότητα του «μεσαίου χώρου» και αυτή με τη σειρά της μεταβάλλεται «καθόσον σήμερα όπως εκτιμάτε η σύγκληση των κομμάτων εξουσίας στις βασικές του στρατηγικές διακυβέρνησης και τον χαρακτήρα του «cartel party» έχει ακυρωθεί αυτό το δομικό στοιχείο. Σήμερα, η μείωση του ενός κόμματος συνεπάγεται μείωση και του άλλου. Η κρίση του ενός συμπαρασύρει και το άλλο. Ο λόγος είναι ότι έχουν αρθεί οι προγραμματικές διαφορές, έχουν αρθεί οι διαφορές στη φυσιογνωμία των στελεχών τους και στη λειτουργία τους και τείνει να *εξαφανιστεί* ο ειδικός λόγος που θα έκανε ένα μέρος της εκλογικής βάσης του ενός να μετακινηθεί προς το άλλο», Χριστόφορος Βερναρδάκης, *Δεν είναι προσωρινή η κρίση*, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία της 24/2/2008.

³¹ «Ενώ το ΔΗΚΚΙ έχει μια *σαφή* σοσιαλιστική – λαϊκιστική ταυτότητα, μόλις το 40,75% των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ παραμένει πιστό στο κόμμα στις εκλογές του 2000 και το 33,09% ψηφίζει ΠΑΣΟΚ ενώ το σημαντικό ποσοστό 17,2% ψηφίζει ΝΔ. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η εκροή του ενός τρίτου των ψηφοφόρων του 1996 (33,09%) προς το ΠΑΣΟΚ είναι η κίνηση παλαιών ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ στην προσπάθεια τους να ενισχύσουν το κόμμα που κινδυνεύει να χάσει την εξουσία. Για τον ακριβώς αντίθετο λόγο, προς την ενίσχυση του ισχυρότερου αντίπαλου του ΠΑΣΟΚ, το 17,2% κατευθύνεται προς τη ΝΔ.» Κώστας Ζαφειρόπουλος, *Ανάλυση και γεωγραφία των εκλογικών μετατοπίσεων 1996-2000*, όπ.π. σελ. 13, (δική μας η υπογράμμιση). Στη παρούσα εργασία επιχειρούμε, μεταξύ άλλων, να δείξουμε πως οι ψηφοφόροι (στις εκλογές του 1996) του ΔΗΚΚΙ από πολύ νωρίς μας είχαν *πληροφορήσει*, (και μέσω των ερευνών κοινής γνώμης της περιόδου) όχι μόνο για την ενδεχόμενη *έξοδο* τους από το κόμμα τους αλλά (κυρίως) για την *άμεση επιστροφή* τους στο ΠΑΣΟΚ και για την επικείμενη συμβολή τους στην εκλογική ενίσχυση της ΝΔ, στις εκλογές του 2000, που ήταν μια θετική προς το κόμμα αυτό (αναμενόμενη) εκδήλωση και όχι απόρροια *αρνητικής* ψήφου που σκοπό είχε να πλήξει το ΠΑΣΟΚ.

³² Παρόμοιες διαπιστώσεις έχουν γίνει και για λαϊκίστικα δεξιά πολιτικά κόμματα που έκανα τη εμφάνιση τους τα τελευταία είκοσι χρόνια στην Ευρώπη. Πιστεύεται πως οι ερμηνείες που δίνονται σχετικά με την εμφάνιση τους και την εκλογική τους επιτυχία είναι περιοριστικές όσο επικεντρώνονται στην ανάδειξη του ρόλου του χαρισματικού ηγέτη που αυτά διαθέτουν και στο ότι εκφράζουν μια διάχυτη αίσθηση δυσαρέσκεια και αποτελούν κόμματα διαμαρτυρίας, αλλά είναι και λάθος να αντιμετωπίζονται, κυρίως από τους πολιτικούς τους ανταγωνιστές, ως πολιτικά λεπροί, (political lepers) οι ψηφοφόροι τους. Οι πρόσφατες μελέτες έχουν δείξει ότι κερδίζουμε μια καλύτερη

αλλά κατέληξαν (σχεδόν) να μοιράζονται μεταξύ του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ (το 2000)³⁴.

Ως προς το πρώτο συμπέρασμα, το ότι η συμπεριφορά τους μοιάζει με εκείνη των ψηφοφόρων των δύο μεγάλων κομμάτων, ενδεικτικά υπογραμμίζουμε όχι μόνο την στάση τους προς τις κυβερνήσεις συνεργασίας, αλλά και την υποστήριξη που δηλώνουν προς όλους τους πολιτικούς αρχηγούς. Πιο συγκεκριμένα, αναφορικά με το Κ. Καραμανλή είναι οι πιο θετικοί αμέσως μετά τους ψηφοφόρους της ΝΔ (και της ΠΟΛ.ΑΝ 51,6%) στο άθροισμα των θετικών τους κρίσεων (47,5%) είναι αισθητά πολύ μεγαλύτερο από τα αντίστοιχα των ψηφοφόρων του ΚΚΕ και ΣΥΝ (22% και 28,9%). Παρόμοια εικόνα και για τον Κ. Σημίτη, είναι οι πιο θετικοί μετά τους ψηφοφόρους του ΠΑΣΟΚ (και του ΣΥΝ 46,5%), το άθροισμα των θετικών τους κρίσεων (41,2%) είναι αισθητά πολύ μεγαλύτερο από το αντίστοιχο των ψηφοφόρων του ΚΚΕ (14,7%). Η υψηλή εμπιστοσύνη προς τα πρόσωπα (χαρακτηριστικό που δεν εντοπίζεται μόνο στους λαϊκιστές αλλά και στους πραγματιστές του μεσαίου χώρου)³⁵ εκδηλώνεται την στιγμή που

κατανόηση της δεξιάς λαϊκίστικης υποστήριξης προς τα νέα αυτά πολιτικά κόμματα όταν μεταχειριζόμαστε τους οπαδούς τους όχι ως διαφορετικούς, από εκείνους των καθιερωμένων πολιτικών κομμάτων, αλλά ως άτομα που φθάνουν στην επιλογή της ψήφους τους χρησιμοποιώντας τα ίδια κριτήρια με αυτά που χρησιμοποιούν και οι οπαδοί των καθιερωμένων πολιτικών κομμάτων, καθώς και το ότι στις δύο αυτές ομάδες ψηφοφόρων (των καθιερωμένων πολιτικών κομμάτων, η μία και των λαϊκίστικών δεξιών πολιτικών κομμάτων, άλλη), ο ρόλος του ηγέτη ως κριτήριο πολιτικής επιλογής, καταλαμβάνει την ίδια σπουδαιότητα, Wouter vander Brug and Anthony Mughan *Party, Charisma, Leader Effects and Support for Right-Wing Populist Parties*, Party Politics, 13 (January) 2007, σελ. 29-51, το απόσπασμα από τη σελ. 51*.

* «Recent studies have show that we gain a better understanding of right-wing populist party support by treating their followers not as different from those of established parties, but as individuals who arrive at their vote choice using the same kinds of consideration as the latter. This may be the most important conclusion to follow from our demonstration that leader effects for rightwing populist party leaders are no different in magnitude from those for established party leaders.», δικές μας η μετάφραση και οι υπογραμμίσεις σε αυτή.

³³ «το ΔΗΚΚΙ συνιστά έναν περισσότερο αμιγή χώρο προηγούμενων ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ, που μοιράζονται κοινές πεποιθήσεις και κατευθύνσεις», πιο συγκεκριμένα «το ΔΗΚΚΙ έλκει το 80,4% της εκλογικής του δύναμης από προηγούμενους ψηφοφόρους του ΠΑΣΟΚ», Ζαφειρόπουλος Κ. - Θ. Χατζηπαντελής, *Εκλογική μεταβλητότητα την περίοδο 1985-1996...* ό.π.π, σελ.20. Τη φιλοπαοσική εικόνα των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ την είδαμε και στα (επιλεγμένα από την έρευνα) θέματα της τρέχουσας πολιτικής καθημερινότητας, απαντούν πως, σχεδόν σε όλα αυτά, το ΠΑΣΟΚ έχει τις καλύτερες προτάσεις, συγκριτικά με τα υπόλοιπα, ακόμα και από αυτές του ΔΗΚΚΙ.

³⁴ Η παραπέρα πορεία του κόμματος προφανώς δεν ερευνάται και ούτε μας απασχολεί γιατί η δικής μας προσοχή εξαντλείται στην *αναστάτωση* που προκάλεσε, η οποία έλαβε τέλος με τις εκλογές του 2000 και με την αποτυχία του να εκλέξει βουλευτές στην Βουλή που προέκυψε από τις εκλογές αυτές. Εστιάζουμε την προσοχή μας στο ΔΗΚΚΙ όσο αυτό κατείχε ένα ρόλο πρωταγωνιστικό στις πολιτικές εξελίξεις, όπως έχουμε και παραπάνω αναφέρει. Για τι μετακινήσεις των ψηφοφόρων μεταξύ των κομμάτων στις εκλογές του 2000, σε σχέση με την ψήφο τους στις εκλογές του 1996, βλέπε Πίνακα 3.

³⁵ «τα πρόσωπα στην πολιτική θα βαρύνουν πολύ περισσότερο από τις ιδέες. Ήδη από το 1993 [...] πρωταρχικό για την κοινή γνώμη, για την επόμενη δεκαετία, δεν ήταν ούτε η ανανέωση, ούτε ο εκσυγχρονισμός των θεσμών, ούτε ο εκσυγχρονισμός των κομμάτων. Αντίθετα ήταν κυρίως (πέραν του εντονότατου αιτήματος για διαφάνεια στο δημόσιο βίο), η αναζήτηση "πολιτικών προσώπων που θα κυριαρχούν και θα αποδειχθούν ικανά, σύγχρονα και έντιμα" ». Γιάννης Λούλης, *Η κρίση της πολιτικής στην Ελλάδα: Εκλογές, κοινή γνώμη, πολιτικές εξελίξεις 1980-1995*, Σιδέρης, Αθήνα, 1995, σελ. 561. Στο ίδιο μήκος κύματος κινούνται και οι πιο πρόσφατες εκτιμήσεις του, πιστεύει πως οι ψηφοφόροι «επιλέγουν ηγέτες που εμπιστεύονται» και πως «οι κυρίαρχοι στη εποχή μας μπορεί να

δεν συμβαίνει το ίδιο και προς το κόμμα τους. Εκτός του ότι, όπως ήδη επισημάναμε, δεν αναγνωρίζουν στο ΔΗΚΚΙ ότι διαθέτει τις καλύτερες προτάσεις σε μια σειρά από ζητήματα της πολιτικής επικαιρότητας, είδαμε επίσης πως η πλειοψηφία των ψηφοφόρων του σε αυτές τις σχετικές ερωτήσεις ουσιαστικά δεν απαντά, σε ποσοστό αρκετές φορές πάνω του 50% από αυτούς να αθροίζονται στις απαντήσεις «ΔΓ/ΔΑ», «κανένα» και «όλα», συμπεριφορά ακριβώς αντίθετη με αυτή που εκδηλώνουν όταν ερωτούνται για τους πολιτικούς αρχηγούς. Εκεί ή *μη απαντήσεις* στην περίπτωση του Κ. Καραμανλή περιορίζονται στο 20% (που παρόλα αυτά είναι από το πιο υψηλό που βλέπουμε στους ψηφοφόρους κάποιου κόμματος) ενώ για τον Κ. Σημίτη είναι μηδενικές, κάτι που δεν συμβαίνει με τους οπαδούς άλλου κόμματος, ενδεικτικό ίσως του ότι το πρόσωπο του τότε πρωθυπουργού δίχαζε τους οπαδούς του ΔΗΚΚΙ και αυτή η διχοτομική επίδραση που είχε η προσωπικότητα του Σημίτη αναδεικνύεται σε καθοριστικό παράγοντα των πολιτικών επιλογών και εκλογικών συμπεριφορών τους, τόσο το 1996 όσο και το 2000.

Η περιγραφή της αυτής της κατάστασης που εντοπίστηκε περίπου δύο χρόνια πριν τις επόμενες βουλευτικές εκλογές περισσότερο νομίζουμε πως έπρεπε να αναμένουμε την φθορά του ΔΗΚΚΙ (και την κατεύθυνση των διαρροών του) παρά να μας ξαφνιάζει ³⁶.

Καταλήγοντας λοιπόν μπορούμε να ισχυριστούμε πως τελικά ήταν κενό περιεχομένου ως χαρακτηρισμός που αποδόθηκε στο ΔΗΚΚΙ ως *κόμμα διαμαρτυρίας*, αφού κάτι τέτοιο δεν έδινε καμία ουσιαστική πληροφορία για το κόμμα αυτό. Άλλωστε υπό ένα τέτοιο τίτλο μπορούν να συγχωνευτούν όλα σχεδόν τα πολιτικά κόμματα, ανεξάρτητα από το μέγεθος τους και την ιστορία τους, ακόμα και εκείνο της (εκάστοτε) αξιωματικής αντιπολίτευσης, αναλόγως της πολιτικής συγκυρίας. Από την άλλη, τόσο η άσκηση όσο και το περιεχόμενο αυτής της διαμαρτυρίας για στις εκλογές του 1996, καταλήγουν να μην είναι αρκετά ξεκάθαρα όταν προσπαθούμε να τα περιγράψουμε μέσα από τους ψηφοφόρους του ΔΗΚΚΙ.

είναι κεντροδεξιοί ή κεντροαριστεροί, αρκεί να είναι προσαρμοστικοί, πραγματιστές, να κινούνται στο μεσαίο χώρο και να διαθέτουν πιο πειστικούς ηγέτες. Εδώ κρίνονται οι πολιτικές κυριαρχίες και η διάρκεια τους», Γιάννης Λούλης, *Που κρίνονται οι μάχες κυριαρχίας*, Το Βήμα, 11/5/2008.

³⁶ Σύμφωνα με το exit poll της METRON, οι κυριότερες μετακινήσεις ψηφοφόρων ήταν οι εξής, «το ΠΑΣΟΚ είχε σημαντικές απώλειες μόνο προς τη ΝΔ (7%) και σημαντικά κέρδη από το ΔΗΚΚΙ (29%) και τον Συνασπισμό (21%)...ο κύριος όγκος των κερδών της ΝΔ προήλθε από ΠΑΣΟΚ. Σημείωσε όμως ταυτόχρονα *απρόσμενα κέρδη* από τον Συνασπισμό (9%) και το ΔΗΚΚΙ (18%),δικαιώνοντας έτσι τη "στρατηγική του μεσαίου χώρου", την οποία είχε τελικά υιοθετήσει ο Κώστας Καραμανλή", Γιάννης Λούλης, *Τα είκοσι χρόνια που άλλαξαν την Ελλάδα*, ό.π.σελ.354. Επίσης, «Μέσα από τις εκροές των μικρών κομμάτων προς τα μεγαλύτερα κόμματα και ακόμη τις ίσως *παράδοξες τοποθετήσεις* τους-βλ. τοποθετήσεις παλιών ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ στη Ν.Δ. και παλιών ψηφοφόρων της ΠΟΛΑΝ στο ΠΑΣΟΚ- δημιουργούνται συνολικά ισοδύναμες μετατοπίσεις ψηφοφόρων προς τα δύο μεγάλα κόμματα, που αριθμητικά ισοδυναμούν και ισούνται με το 7% των έγκυρων ψήφων», Κώστας Ζαφειρόπουλος, *Ανάλυση και γεωγραφία των εκλογικών μετατοπίσεων 1996-2000*, ό.π. σελ. 14, (δικές μας οι υπογραμμίσεις).

Το ότι είχαν περισσότερα κοινά χαρακτηριστικά ως ψηφοφόροι με εκείνους των μεγάλων κομμάτων (οι οποίοι επιλέγουν κάποιο από αυτά τα μεγάλα πολιτικά κόμματα, προκειμένου να τα αναδείξουν ως κυβέρνηση, παρά με εκείνους τους ψηφοφόρους των υπόλοιπων μικρών κομμάτων) δεν το επικαλούμαστε μόνο λόγω ως προς τη στάση τους στις κυβερνήσεις συνεργασίας, αλλά πολύ περισσότερο λόγω της θετικής ανταπόκρισης που δείχνουν στους πολιτικούς αρχηγούς, τόσο του ΠΑΣΟΚ όσο και της ΝΔ, καθώς και στο ότι η με τα χαμηλά ποσοστά εγγύτητα τους προς το ΔΗΚΚΙ (αισθάνονταν κοντά σε αυτό μόλις το 60%, Πίνακας 15) συναρτάται άμεσα με την αξιολόγηση του ΠΑΣΟΚ ως κόμμα που διαθέτει καλύτερες προτάσεις για θέματα πολιτικής επικαιρότητας. Διαπίστωση που περιγράφει όχι μόνο την *φιλοपाσοκική* τους τάση, αλλά μειώνει και την αξία της όποιας διαμαρτυρίας ή διαφωνίας που εκδήλωσαν στις εκλογές του 1996, αφού αυτή δεν φαίνεται να υποστηρίζεται μέσα από τις επιμέρους τοποθετήσεις τους.

Ο δικομματισμός της δεκαετίας του '90 θεμελιωνόταν πάνω σε δύο διακριτά μεταξύ τους πολιτικά σχέδια για την ελληνική κοινωνία, και ήταν επίσης αντανάκλαση δύο εξίσου διακριτών κοινωνικών συμμαχιών, δηλαδή ο δικομματισμός θεμελιωνόταν στην ύπαρξη δύο «κομμάτων», δηλαδή, δύο διαφορετικών συγχωνεύσεων πολιτικού προγράμματος και κοινωνικής κίνησης, ήταν δομικά στοιχεία του ίδιου του πολιτικού συστήματος, που οικοδομήθηκε μετά το 1974³⁷. Εξέχουσα θέση σε αυτή τη διαμόρφωση των δύο διαφοροτήτων, όπως είπαμε και προηγούμενα, είχε η ύπαρξη της διάκριση Αριστερά-Δεξιά και η εμπέδωση της στο εκλογικό σώμα ως ικανή συνθήκη να προκαλεί επιμέρους κομματικές ταυτίσεις. Για αυτό ο δικομματισμός εκείνης της περιόδου ήταν ισχυρός και τελικά δεν απειλήθηκε διότι «η διαφορετικότητα αυτή εγγυούταν ότι το εκλογικό σώμα μπορούσε σε συνθήκες αποτυχίας του ενός κόμματος εξουσίας να μετακινηθεί στο άλλο. Η μείωση του ενός αύξαινε το άλλο και αντίστροφα. Όμως η εμφάνιση του ΔΗΚΚΙ προκάλεσε και ένα νέο δεδομένο, πρόσκαιρο από ότι στη συνέχεια αποδείχθηκε. Προηγήθηκε της “κινούμενης άμμου” των πραγματιστών ψηφοφόρων του “μεσαίου

³⁷ Ακόμα και πολύ πρόσφατα έχει υποστηριχθεί ότι στην περίπτωση της Ελλάδας, αλλά και της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, ότι τα πολιτικά κόμματα συνέβαλα στην σταθεροποίηση της δημοκρατίας, στις χώρες αυτές, μετά το τέλος των διδακτοριών που γνώρισαν στη δεκαετία του '70 και ιδιαίτερα πως «τα πολιτικά κόμματα έχουν έναν οργανικό πρωταρχικό ρόλο που παίζουν στις αναδυόμενες δημοκρατίες, με τον προσδιορισμό και την αντιπροσώπευση των κοινωνικών τμημάτων. Ίσως περισσότερο από οποιαδήποτε, η επιτυχία της δημοκρατικής σταθεροποίησης σε μια χώρα εξαρτάται από την αποτελεσματικότητα των πολιτικών κομμάτων στη δόμηση της πολιτικής σύγκρουσης.»*, Ian Mc Allister and Stephen White, *Political Parties and Democratic Consolidation in Post-communist Societies*, Party Politics, 13 (March) 2007, σελ.197-216.

* «Political parties have an instrumental central role to play in emerging democracies, by identifying, politicizing and representing social divisions. Perhaps more than any other factor, the success of democratic consolidation in a country is contingent on the effectiveness of political parties in structuring political conflict», η μετάφραση δική μας.

χώρου» που μετέβαλαν το εκλογικό τοπίο μέσα από τις μετακινήσεις τους μεταξύ των δύο μεγάλων κομμάτων»³⁸.

Το στιγμιαίο της αντίδρασης προς το ΠΑΣΟΚ αλλά η πρόσκαιρη αποχώρηση από αυτό (μέσω της σύντομης υποστήριξη στο ΔΗΚΚΙ) μπορούσε να είχε *διαβαστεί* έγκαιρα, ενδεικτικά από το γεγονός πως οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ ήταν όχι μόνο οι πιο θετικοί προς την κυβερνητική πολιτική, αλλά και αντιμετώπιζαν το ΠΑΣΟΚ ως το καταλληλότερο πολιτικό κόμμα για κυβέρνηση και σε κάθε περίπτωση (είτε γιατί δεν γνώριζαν, είτε γιατί δεν ενδιαφέρονταν να μάθουν) συμφωνούσαν περισσότερο με τις απόψεις του ΠΑΣΟΚ παρά με αυτές του κόμματος που δήλωναν πως υποστηρίζουν. Επίσης, το ότι ήταν μια ομάδα ψηφοφόρων που συχνά επέλεγε *μη απαντήσεις* (συγκριτικά πάντα με τους ψηφοφόρους των άλλων πολιτικών κομμάτων) τοποθετούνταν κυρίως αρνητικά παρά θετικά σε πολλά θέματα (γνώριζε τι δεν ήταν ή τι δεν ήθελε) τελικά μας υποβάλλει να την προσεγγίσουμε (ίσως περισσότερο) με την κοινή λογική παρά με όρους πολιτικής ανάλυσης. Δηλαδή θέλω να πω πως, κατά τη γνώμη μου, αυτού του είδους η αδυναμία συγκρότησης στοιχειώδους πολιτικής κρίση³⁹ θα έπρεπε να μας είχε ήδη απασχολήσει, και να μην οδηγούμασταν σε λαθασμένες εκτιμήσεις, αποδίδοντας σε τέτοιου είδους *απολίτικες εκτονώσεις* (για αυτό και πρόσκαιρες) ιδιότητες που ήταν ικανές να αποδόμηση το πολιτικό σύστημα, αποδόμηση που σπεύσαμε να προαναγγείλουμε, με αποτέλεσμα σήμερα, όταν προσπαθούμε να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε την επικαιρότητα, συχνά (τουλάχιστον) να επαναλαμβανόμαστε.

Έτσι λοιπόν νομίζουμε πως είναι πιο σκόπιμο να εντάξουμε την εμφάνιση του ΔΗΚΚΙ σε μια ερμηνευτική που θέλει τα πολιτικά κόμματα να προκύπτουν όταν τα κομματικά συστήματα φθάνουν σε έναν βαθμό πολυπλοκότητας (complexity)⁴⁰. Το ελληνικό κομματικό σύστημα έφτασε σε ένα επίπεδο μορφοποίησης η οποία ανέδειξε σταδιακά την *κεντρικότητα* που εισέρχονταν τα δύο μεγάλα πολιτικά κόμματα και έδειχνε να απομακρύνονταν αυτά από τις διαιρέσεις του παρελθόντος που εκπροσωπούσαν αλλά και τα συντηρούσαν, (αλλά και τα ίδια, όχι σπάνια, ακόμα και σήμερα τις αναπαράγουν ή έστω μας τις υπενθυμίζουν σε

³⁸ Χριστόφορος Βερναρδάκης, όπ.π.

³⁹ Ενδεικτικά, υπενθυμίζουμε πως όταν η έρευνα ζητά να εντοπίσουν το «κόμμα με τις πιο ολοκληρωμένες προτάσεις για...», δηλαδή αναζητά την προτίμηση των ερωτηθέντων σε ένα κόμμα, το οποίο σε σύγκριση με τα άλλα έχει τις πιο ολοκληρωμένες προτάσεις, τουλάχιστον το 60% από αυτούς επιλέγουν ως απάντηση το «κανένα», το «όλα» και το «ΔΞ/ΔΑ», δηλαδή αποφεύγουν κάποια συγκεκριμένη τοποθέτηση και ταυτόχρονα μας πληροφορούν, είτε για το ότι δεν ταυτίζονται με τις απόψεις κανενός κόμματος, είτε για το ότι αδυνατούν να αναγνωρίσουν στις δικές τους απόψεις πόσο κοντά βρίσκονται με αυτές που έχει κάποιο από τα πολιτικά κόμματα του ελληνικού κοινοβουλίου.

⁴⁰ Joseph Palombara, *Reflections on Political Parties and Political Development, Four Decades Later*, Party Politics, 13 (March) 2007, p. 141-154 και Petr Kopecky, Ingrid van Biezen, *The State and the Parties: Public Funding, Public Regulation and Rent-Seeking in Contemporary Democracies*, Party Politics, 13 (March) 2007, p. 235-254.

περιόδους ελεγχόμενης, από αυτά, πόλωσης). Αναμενόμενο είναι μια τέτοια εξέλιξη να μην μπορούν όλοι να την παρακολουθήσουν το ίδιο. Οι αλλαγές συχνά δεν έχουν γενικό και καθολικό χαρακτήρα. Παράλληλα με την εμφάνιση του νέου διατηρείται και το παλιό. Τα δύο αυτά στοιχεία για ένα διάστημα συνυπάρχουν, δεν αντικαθιστά το ένα το άλλο⁴¹, κάτι που συντελεί τόσο στην πολυπλοκότητα όσο και στην δυσκολία κατανόησης των μεταβολών που συντελούνται στο κομματικό σύστημα. Για να μιλήσουμε με παρσονικούς όρους, είναι το ΔΗΚΚΙ (και οι ψηφοφόροι του κατά προέκταση) μια λανθάνουσα λειτουργία που προέκυψε με το κλείσιμο του παλαιού δικομματισμού, αντανakλαστικά στο νέο περιβάλλον που διαμορφώνονταν μια ομάδα ανθρώπων που είχε παιδαγωγηθεί πολιτικά με παραδοσιακούς όρους (μας το φανερώνει άλλωστε και η ηλικιακή τους σύνθεση) δυσκολεύτηκε να παρακολουθήσει την εξέλιξη που υπαγόρευε η αναδυόμενη *κεντρικότητα*, η οποία όταν παγιώθηκε, έσπευσαν να συγχρονιστούν με αυτήν, την πραγματικότητα του νέου δικομματισμού. Γι' αυτό και η επιμονή μας να τους χαρακτηρίζουμε ως *ψηφοφόρους μεγάλου πολιτικού κόμματος*, γιατί ανήκαν στην μεγάλη κατηγορία εκείνων των ψηφοφόρων που στηρίζουν το δικομματισμό, τόσο τον παλιό όσο και τον νέο και έγκαιρα μας πληροφορούσαν πως η επιλογή τους στις εκλογές του 1996 ήταν περιστασιακή, έως και λανθασμένη, που ακόμα και οι ίδιοι δυσκολεύονταν να παραδεχθούν⁴², γεγονός που μας επιτρέπει μεταξύ άλλων να κάνουμε λόγω και για *απολιτικές εκτονώσεις*. Νομίζουμε πως υπό το πρίσμα μιας τέτοιας προσέγγισης νομιμοποιούμαστε σήμερα

⁴¹ Ο Κονδύλης παρατηρεί ότι πρόκειται για «στρουκτουραλιστικές απλουστεύσεις, αβάσιμες τόσο κοινωνιολογικά όσο και από την άποψη της ιστορίας των ιδεών» όταν υποστηρίζεται ότι «ένα σχήμα σκέψης ή ένας κοινωνικός σχηματισμός αντικαθίσταται εντελώς από κάποιον άλλο ως δια κτυπήματος μαγικής ράβδου. Όμως μονάχα η ποικιλομορφία και η αδιάκοπη πολεμική αντιπαράθεση στους κόλπους του ίδιου σχηματισμού, είτε πρόκειται για σχηματισμό κοινωνικό είτε για ένα σχηματισμό μέσα στη ιστορία των ιδεών, μπορεί να εξηγήσει διαφορισμούς και ρήγματα που εγκαίνιαζουν τη μετάβαση σε άλλους σχηματισμούς· οι δυνάμεις, οι οποίες θρυμματίζουν τον υφιστάμενο σχηματισμό ή την υφιστάμενη δομή, είναι κι αυτές κατά κανόνα διασπασμένες και αντιφατικές.», Παναγιώτης Κονδύλης, *Η παρακμή του Δυτικού Πολιτισμού, από τη μοντέρνα στην μεταμοντέρνα εποχή και από το φιλελευθερισμό στη μαζική δημοκρατία*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1991, σελ. 66-67.

⁴² Αξίζει να θυμίσουμε πως τα exit polls τριών εταιριών δημοσκοπήσεων έδωσαν λάθος αποτέλεσμα στις εκλογές του 2000, με συνέπεια τρεις τηλεοπτικοί σταθμοί να ανακοινώσουν το απόγευμα της ημέρας των εκλογών προβάδισμα της ΝΔ. Ο λόγος, όπως ισχυρίστηκαν οι ίδιοι οι ερευνητές ήταν, «η υποαντιπροσώπηση των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ και του ΣΥΝ, συγκριτικά με τις προηγούμενες εκλογές. Λες και είχαν εξαφανιστεί», αυτή η υποαντιπροσώπηση οφειλόταν «είτε στη συνειδητή αποχή των ψηφοφόρων των δύο κομμάτων, είτε στην απόκρυψη της πληροφορίας του τι ψήφισαν το '96», Γιώργος Σεφερτζής, (για την ΕΡΤ, έδινε προβάδισμα στο ΠΑΣΟΚ), «ότι ένα μέρος των ψηφοφόρων κυρίως του Συνασπισμού, πιθανώς και του ΔΗΚΚΙ, που μετακινήθηκαν προς το ΠΑΣΟΚ, ή δεν ήθελαν να το πουν ή –το πιο πιθανό για μένα– δεν θέλησαν να πάρουν μέρος στη διαδικασία», Κώστας Παναγόπουλος, ΑΛΚΟ (για τον ΑΛΦΑ), η «υποαντιπροσώπηση του ΔΗΚΚΙ και του Συνασπισμού στα δείγματα των exit poll και στο ότι δεν τα υπερεκτιμήσαμε στη στάθμιση. Όσοι προσέρχονταν στις κάλπες με ένα συνειδησιακό άγχος επειδή ήταν ψηφοφόροι μικρότερων κομμάτων και είχαν αναγκαστεί να ψηφίσουν το ΠΑΣΟΚ, δεν το έλεγαν τόσο εύκολα», Θωμάς Γεράκης, KAPPA RESEARCH (για το STAR), από το ειδικό ένθετο, *Εκλογές 2000*, Ελευθεροτυπία, 11/4/2000, σελ.32-33.

αναζητούμε τάσεις αποδόμησης του κομματικού συστήματος ⁴³, και όχι πριν δέκα χρόνια περίπου.

Σήμερα, στη εποχή της *μεταδημοκρατίας*, που «ο "χειραφετημένος μικροαστός", η χειραφέτηση του οποίου οφειλόταν και στη συλλογική έκφραση και διεκδίκηση των δικαιωμάτων του και στην πολιτική του συμπόρευση με την εργατική τάξη, σήμερα νιώθει ασφυκτικά μέσα σε παρωχημένες συλλογικότητες, αναζητά με εξατομικευμένο και μοναχικό τρόπο την ατομική ανέλιξη, αρνούμενος να πληρώσει για τον άνεργο και τον αποκλεισμένο» ⁴⁴ και «το γεγονός ότι οι νέες κοινωνικές τάξεις δεν έχουν ακόμη δραστηριοποιηθεί πολιτικά συντείνει στη δημιουργία ενός περίεργου κράματος από παραδοσιακές ομάδες ψηφοφόρων και νέα οικονομικά συμφέροντα.» ⁴⁵.

Πίνακας 47			
Πορεία του δικομματισμού (Στοιχεία από μηνιαίες τάσεις της MRB)			
Πρόσθεση ψήφου	ΝΔ	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ+ ΠΑΣΟΚ
	%	%	%
2/2008	29,1	25,8	54,9
12/1999	30,6	31,6	62,2
5/1999	30,8	26,9	57,7
12/1998	31,8	25,3	57,1
6/1998	29,1	23,7	52,8
12/1997	29,2	24,1	53,3
6/1997	31,0	26,4	57,4
12/1996	28,3	26,6	54,9
12/1995	28,9	23,9	52,8
10/1995	28,3	23,5	51,8
12/1994	27,7	28,6	56,3
6/1994	28,1	32,6	60,7

Πηγή: Καθημερινή, 24/2/2008.

Οφείλουμε όμως να κάνουμε μια επισήμανση, ότι από την εξέταση των στοιχείων που παραθέτουμε προκύπτει ότι έχουμε δύο μεγάλες

⁴³ Ωστόσο, «η εμπειρία αποτρέπει τις εύκολες προφητείες, αλλά δεν αποκλείει το ενδεχόμενο, κάθε άλλο μάλιστα, καθόσον οι τάσεις αποδόμησης και οι τάσεις διατήρησης βρίσκονται πλέον σε μια ασταθή ισορροπία.», Γιάννης Βούλγαρης, *Το κομματικό σύστημα και το φάντασμα του μισού Αντρέα*, Τα Νέα, 12/1/2008. Ενδεικτικά ως τάσεις αποδόμησης αναφέρεται το ότι «τα ελληνικά κόμματα σήμερα δοκιμάζονται περισσότερο από μια κρίση πολιτικής αποτελεσματικότητας, παρά αντιπροσωπευτικότητας της κοινωνίας» και «αιωρούνται μεταξύ του πολιτικού ύφους της μεταπολιτευτικής περιόδου και του "μιντιακού" μύλου που όλα τα αλέθει στον ίδιο χυλό», ενώ ως τάσεις διατήρησης «η ανασφάλεια, η εσωστρέφεια και η προσπάθεια διατήρησης των κεκτημένων, συνήθως διαμορφώνουν ένα κλίμα γενικευμένου συντηρητισμού και δομικής ακινησίας. Το κλίμα αυτό περιορίζει τις δυνατότητες εμφάνισης ανταγωνιστικών προς τα κόμματα μορφών πολιτικής αντιπροσώπευσης. Είτε νέων κομμάτων, είτε σημαντικών κινημάτων που να μην είναι διάττοντα υποκείμενα (flash actors). Κατά κάποιο τρόπο, το πολιτικό τέλμα και η κοινωνική συντηρητικότητα ευνοούν τη διατήρηση του κομματικού συστήματος σε έναν φαύλο για τη χώρα κύκλο.».

⁴⁴ Ανδρέας Πανταζόπουλος, *Δημοκρατίες χωρίς λαό*, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 24/7/2005, ο οποίος σε άλλο άρθρο του υποστηρίζει πως «η επανερχόμενη υπόδειξη του γενεακού προσδιορισμού ως βασικού κριτηρίου συγκρότησης του νέου διευρυμένου κοινωνικού υποκειμένου καταδεικνύει την υπερβατική έξοδο από μια "παραδοσιακή" ταξική κουλτούρα.», Ανδρέας Πανταζόπουλος, *Ο νέος αριστερός λαϊκισμός*, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 9/3/2008,

⁴⁵ Κόλιν Κράουτς, *Μεταδημοκρατία*, όπ.π. σελ. 146.

κατηγορίες εντός των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ, εκείνους που έσπευσαν να το εγκαταλείψουν το 2000 (και όπως είδαμε κινήθηκαν προς τη ΝΔ ή επέστρεψαν στο ΠΑΣΟΚ) και εκείνους που παρέμεινα πιστοί.

Αυτά τα δύο ΔΗΚΚΙ τα βλέπουμε πολύ καλύτερα μέσα από τις μετακινήσεις των ψηφοφόρων του στις εκλογές του 2000. Οι μετακινήσεις αυτές χαρακτηρίζονται από την απόλυτη σχετικά ομοιομορφία τους, συγκεκριμένα τα ποσοστά των απωλειών του είναι ομοιόμορφα μεταξύ των δύο φύλλων αλλά και μεταξύ των αστικών, ημιαστικών και αγροτικών περιοχών. Οι απώλειες σε όλες τις παραπάνω κατηγορίες κυμαίνονται κοντά στο ποσοστό του 40% (περισσότερο ισοκατανεμημένες μεταξύ των δύο φύλων) και παρουσιάζουν αισθητά την μεγαλύτερη και καλύτερη ομοιομορφία σε σχέση με τις αντίστοιχες των υπόλοιπων κομμάτων ⁴⁶.

ΠΙΝΑΚΑΣ 48	Δύναμη των κομμάτων στις Βουλευτικές Εκλογές 2000 και 1996					
	Στα ανδρικά, γυναικεία και μικτά εκλογικά τμήματα			Στις αστικές, ημιαστικές και αγροτικές περιοχές		
	2000	1996	ΜΕΤΑΒΟΛΗ (%)	2000	1996	ΜΕΤΑΒΟΛΗ (%)
ΚΟΜΜΑΤΑ	ΑΝΔΡΙΚΑ			ΑΣΤΙΚΕΣ		
ΠΑΣΟΚ	42,50	39,30	8,1	43,60	39,90	9,3
ΝΔ+ΠΟΛΑΝ	42,00	40,50	3,7	40,00	38,10	5,0
ΚΚΕ	6,30	6,40	-1,6	6,60	6,80	-2,9
ΣΥΝ	3,30	5,50	-40,0	4,20	7,10	-40,8
ΔΗΚΚΙ	3,10	5,10	-39,2	3,00	5,10	-41,2
	ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ			ΗΜΙΑΣΤΙΚΕΣ		
ΠΑΣΟΚ	44,40	42,00	5,7	43,40	41,50	4,6
ΝΔ+ΠΟΛΑΝ	42,50	40,70	4,4	46,00	43,60	5,5
ΚΚΕ	5,40	5,50	-1,8	4,40	4,90	-10,2
ΣΥΝ	3,60	5,80	-37,9	2,20	4,10	-46,3
ΔΗΚΚΙ	2,50	4,10	-39,0	2,40	4,10	-41,5
	ΜΙΚΤΑ			ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ		
ΠΑΣΟΚ	45,30	44,40	2,0	44,50	43,30	2,8
ΝΔ+ΠΟΛΑΝ	44,80	42,90	4,4	44,90	44,40	1,1
ΚΚΕ	4,20	4,30	-2,3	4,50	4,50	0,0
ΣΥΝ	2,10	3,20	-34,4	2,20	3,30	-33,3
ΔΗΚΚΙ	2,30	3,80	39,5	2,40	3,80	-36,8

Πηγή: Μανόλης, Γ. Δρεττάκης *Βουλευτικές εκλογές 1996 και 2000*, Αθήνα 2000, σελ. 22 και 23, Πίνακες 1.1.8 και 1.1.9

Η δύναμη του ΔΗΚΚΙ τόσο στις εκλογές του 2000 όσο και του 1996 ήταν μεγαλύτερη στα ανδρικά εκλογικά τμήματα και ακολούθησαν τα γυναικεία και τα μικτά εκλογικά τμήματα, ενώ σε σχέση με την πληθυσμιακή πυκνότητα των περιοχών, η δύναμη του ήταν μεγαλύτερη

⁴⁶ Υπενθυμίζουμε, πως η διείσδυση του ΔΗΚΚΙ ήταν απόλυτα ισοκατανεμημένη και σε όλες τις κατηγορίες ανάλογα με το ύψος του εισοδήματος, σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας της V-PRS που παρουσιάζουμε στην παρούσα εργασία. Σχετικά με την γεωγραφική κατανομή των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ έχουμε αναφερθεί και στο πρώτο μέρος της εργασίας μας αναφερόμενοι στο φαινόμενο της «εθνοποίησης» της ψήφου, ενδεικτικά υποσημειώσεις 20-22.

στις αστικές και μετά στις ημιαστικές περιοχές. Αυτό που επισημαίνεται ως ιδιαίτερο στην περίπτωση του ΔΗΚΚΙ σχετικά με τις απώλειες του στις εκλογές του 2000 είναι το ότι διατηρεί υψηλά ποσοστά συσπειρώσεις σε εκείνες περιοχές που τις εκλογές του 1996 είχε καταγράψει την μικρότερη δύναμη⁴⁷. Θα λέγαμε ότι «όσο ισχυρότερο ήταν το ΔΗΚΚΙ στο παρελθόν τόσο δεν κράτησε τον αρχικό όγκο των ψηφοφόρων του, διοχετεύοντας τους κύρια στο ΠΑΣΟΚ. Στις περιφέρειες που το ΔΗΚΚΙ κατέγραφε χαμηλή προηγούμενη δύναμη, εκεί διατήρησε μεγαλύτερο μέρος των ψηφοφόρων του αλλά έχασε και μέρος του προς την ΝΔ»⁴⁸. Από το χαρακτηριστικό αυτών των μετακινήσεων συμπεραίνουμε ότι το ρεύμα προς το ΔΗΚΚΙ του 1996 αποχώρησε από αυτό συλλήβδην το 2000 για να προκύψει έτσι πως ο σκληρός πυρήνας των οπαδών του δεν βρισκότανε στις αστικές περιοχές αλλά στις μικρότερες πληθυσμιακά και ήταν κυρίως άνδρες.

Είναι λοιπόν πολύ πιθανό αυτά τα δύο ακραία μέρη των ψηφοφόρων του να συμπεριλαμβάνονται και στο δείγμα της έρευνας που παρουσιάσαμε, για αυτό και να καταγράφεται αυτή η αντιφατική και ανομοιογενής σύνθεση τους. Το δικό μας ενδιαφέρον εξαντλείτε εδώ ακριβώς, μας ενδιαφέρει να καταγράψουμε εκείνους που το υποστήριζαν συνολικά το 1996, αφού τελικά αυτοί το ανέδειξαν σε πρωταγωνιστή και συνέβαλαν ταυτόχρονα στη αισθητή μείωση των ποσοστών των δύο μεγάλων κομμάτων σε εκείνες τις εκλογές.

Καταλήγοντας, θα μπορούσαμε να πούμε περιληπτικά πως οι πιστοί στις πασοκικές παραδόσεις το 1996 διαφώνησαν με το *σημιακό* ΠΑΣΟΚ που πήγαινε όλο και πιο δεξιά, και στράφηκαν σε ένα κόμμα (το ΔΗΚΚΙ) με το οποίο αισθάνονταν κοντά μόλις το 60% από αυτούς, και τελικά το 2000 όχι μόνο επέστρεψαν στο *δεξιό* ΠΑΣΟΚ (στο οποίο έτσι και αλλιώς στο ενδιάμεσο χρονικό διάστημα αναγνώριζαν ως το κόμμα με τις καλύτερες προτάσεις και την ίδια στιγμή ουσιαστικά διαφωνούσαν με το ΔΗΚΚΙ) αλλά ενίσχυσαν αισθητά και τη ΝΔ⁴⁹. Προφανώς, και

⁴⁷ Μανόλης, Γ. Δρεττάκης Βουλευτικές εκλογές 1996 και 2000, Αθήνα 2000, και Κώστας Ζαφειρόπουλος, Ανάλυση και γεωγραφία των εκλογικών μετατοπίσεων 1996-2000, όπ.π. σελ. 34, ο οποίος επισημαίνει επίσης ότι το ΔΗΚΚΙ στα αστικά κέντρα ήταν τροφοδότης του ΠΑΣΟΚ και στις περιφέρειες όπου ήταν ισχυρό το 1996 (στο ίδιο) ενώ οι απώλειες του προς την ΝΔ σε σχέση με αυτές προς το ΠΑΣΟΚ έχουν ελαφρώς μεγαλύτερη ομοιομορφία (σελ.23). Επίσης υπενθυμίζουμε ότι στη ερευνά που παρουσιάσαμε, στους ΕΑ (Εργοδότες /Αυτοαπασχολούμενοι) συμπεριλαμβάνονται και οι αγρότες.

⁴⁸ Κώστας Ζαφειρόπουλος, Ανάλυση και γεωγραφία των εκλογικών μετατοπίσεων 1996-2000, όπ.π. σελ.31.

⁴⁹ Για τις υπογραμμίσεις παραπέμπουμε, ενδεικτικά, στο Γιάννης Λούλης, Τα είκοσι χρόνια...όπ.π. σελ. 296,301, και 363 (12).Το φαινομενικά αυτό παράδοξο πιστεύουμε πως δεν το ενισχύει η πολύ πετυχημένη πορεία του ΔΗΚΚΙ στις ευρωεκλογές του 1999, αντίθετα καταδεικνύει τη χαλαρότητα της ψήφου στις ευρωεκλογές, καθώς και το ότι αυτές θεωρούνται εκλογές μειωμένου πολιτικού ανταγωνισμού και πως η έκφραση των κομματικών προτιμήσεων διαχωρίζεται και αυτονομείται από τις διλημματικές καταστάσεις που θέτουν οι βουλευτικές εκλογές για το σχηματισμό κυβέρνησης, όπως έχουμε επισημάνει και στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας, Μενδρινού Μ. Μαρία, *Η Εκλογική πολιτική στο Ελληνικό Πολιτικό Σύστημα:Εσωτερικές και Ευρωπαϊκές Παράμετροι, 1974-2000*, όπ.π σελ.145.

ύστερα από όλα τα παραπάνω που θίξαμε, το ρεύμα του ΔΗΚΚΙ το 1996 ελέγχεται τελικά ως προς το πόσο πιστό ήταν εξ αρχής σε αυτές τις παραδόσεις, μεγάλο μέρος του σίγουρα ναι, αλλά ένα άλλο εξίσου μεγάλο μέρος πίστεψε λάθος αρχικά ότι ανήκε σε αυτή τη παράδοση, για αυτό έσπευσε να αποκαταστήσει αυτό του το σφάλμα, η αποκατάσταση του οποίου δεν ήταν μονοδιάστατη, δεν σήμαινε μόνο επιστροφή στο ΠΑΣΟΚ, αλλά και ενίσχυση της ΝΔ, η οποία πλέον δυναμικά διεκδικούσε την επάνοδο της στην κυβέρνηση.

Οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ είχαν το βλέμμα τους στραμμένο πάντα προς τα δύο μεγάλα κόμματα εξουσίας, δηλαδή συμπερασματικά μπορούμε να πούμε πως ελάχιστα (έως καθόλου) δεν μπορούν να χαρακτηριστούν *αντισυστημικοί*, υπό τη έννοια ότι με τη στάση τους αμφισβήτησαν το δικομματικό σύστημα. Ουδέποτε το αμφισβήτησαν, για αυτό και δεν το *απείλησαν*.

Αντιθέτως, κατάφεραν με την εκλογική τους συμπεριφορά το φαινομενικά παράδοξο, να απειληθεί ο δικομματισμός (μέσα από τη μείωση του ποσοστού του στις εκλογές του 1996) από ψηφοφόρους που αναζητούσαν έτσι και αλλιώς με την ψήφο τους κυβερνητική λύση κυρίως από τα δύο μεγάλα πολιτικά κόμματα, δηλαδή από τους φορείς του δικομματισμού (σκοπίμως εδώ θα υπενθυμίσουμε τη στάση τους προς στις κυβερνήσεις συνεργασίας, Πίνακας 31). Τελικά η αριθμητική (ποσοτική) μείωση των ποσοστών των δύο μεγάλων πολιτικών κομμάτων στις εκλογές του 1996, στο ελάχιστο δεν υπαγόρευε και ποιοτική υποβάθμιση του διπολικού χαρακτήρα του κομματικού μας συστήματος. Με άλλα λόγια, ο δικομματισμός ουδέποτε απειλήθηκε από την εμφάνιση του ΔΗΚΚΙ, το αντίθετο μάλιστα, συνέβαλε στην αναβάθμιση του εισάγοντας (ή συμμετέχοντας στην εισαγωγή για) νέα ποιοτικά χαρακτηριστικά

Για το κομματικό σύστημα

Τέτοιου είδους απολογισμοί μας επιτρέπουν, κατά τη γνώμη μας, να αναρωτιόμαστε εάν όντως «ο μέσος πολίτης πίπτει στο χαμηλότερο επίπεδο πνευματικής αποδόσεως, όταν βρεθεί στο πολιτικό χώρο. Συζητεί και αναλύει με τρόπο που και ο ίδιος παραδέχεται ότι είναι παιδαριώδης, εάν τον συνέκρινε με τον τρόπο, με τον οποίο συζητεί τα πραγματικά του ενδιαφέροντα»⁵⁰. Όμως όσες διαφωνίες και εάν εγείρει μια τέτοια διαπίστωση μας υποβάλει να ξαναδούμε εάν στο σύγχρονο κόσμο η λαϊκή βούληση είναι ένα ανεξάρτητο μέγεθος, όπως το αντιμετωπίζει η κλασική θεωρία της δημοκρατίας ή μια ανεξάρτητη μεταβλητή, το προϊόν ή κινητήριο δύναμη της πολιτικής διεργασίας. Το δίλημμα που θέτει η

⁵⁰ Joseph A. Schumpeter, *Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός και Δημοκρατία*, Αθήνα, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, 1972, σελ. 349.

διαπίστωση του Joseph Schumpeter, πως ψηφοφόροι με ελάχιστο ορθολογισμό είναι ικανοί να εκλέξουν τους κατάλληλους αρχηγούς⁵¹, ίσως να μην βρίσκει ικανοποιητική απάντηση στο έργο του γιατί «αντιμετωπίζει την κανονιστική θεωρία της δημοκρατίας με ειρωνεία»⁵². Ο «μέσος πολίτης» δεν θα «αποδειχθεί μοιραίος για τη χώρα του»⁵³ γιατί τα πολιτικά κόμματα έχουν φροντίσει να επιλέγει μεταξύ ικανών. Είναι και αυτό το γεγονός μια διάσταση του αυτόνομου ρόλου του πολιτικού στοιχείου που στην προκειμένη περίπτωση επιτελείται μέσα από το πολιτικό κόμμα. Τα πολιτικά κόμματα γίνονται κατανοητά καλύτερα ως πολυδιάστατα φαινόμενα. Οφείλουμε να τα προσεγγίζουμε ως κοινωνικούς δράστες, ως παραγωγούς πολιτικής και ως διαχειριστές της εξουσίας ταυτόχρονα, προκειμένου να τα κατανοήσουμε⁵⁴. Έτσι εάν έχουμε ως πρότυπο της ανάλυσης μας το μαζικό κόμμα του προηγούμενου αιώνα, λογικό είναι να καταλήξουμε ότι τα πολιτικά κόμματα φθείρουν και δικαιολογημένα θα φτάσουμε σε διαπιστώσεις όχι μόνο περί κατάρρευσης των κομματικών συστημάτων που αυτά συμμετέχουν, αλλά και για το κλείσιμο του ιστορικού κύκλου του κομματικού φαινομένου. Το μαζικό πολιτικό κόμμα σήμερα δεν είναι πλέον το κατάλληλο πρότυπο αυτού του φαινομένου, η μελέτη του οποίου θα μας οδηγήσει σε ασφαλή συμπεράσματα⁵⁵. Ανεξάρτητα εάν το μοντέλο του πολυσυλλεκτικού κόμματος μετασχηματίζεται σε *cartel* κόμμα⁵⁶ και στην περίπτωση του ελληνικού κομματικού συστήματος,⁵⁷ η τάση για καρτελοποίηση έχει ήδη κυριαρχήσει σε όλη την Ευρώπη ως στρατηγική επιβίωσης και ως τέτοια θα πρέπει να αντιμετωπίζεται παρά ως δομικό τετελεσμένο.⁵⁸ Άλλωστε αυτό είναι που έχει σημασία, η

⁵¹ Manfred Schmidt, *Θεωρίες της δημοκρατίας*, (Επιμ. Γ. Πάσχος, Μτφρ. Ε. Δεκαβάλλα), Αθήνα, Σαββάλας, 2004, σελ. 224-225 και 231-232.

⁵² Στο ίδιο, σελ. 236.

⁵³ Joseph A Schumpeter, *όπ.π.* σελ. 350.

⁵⁴ Luciano Bardi, Peter Mair, *The Parameters of Party Systems, Party Politics*, 14 (March) 2008, 147-166.

⁵⁵ Richard S. Katz, Peter Mair, *Changing Models of Party Organization and Party Democracy. The Emergence of the Cartel Party, Party Politics*, 1 (January) 1995 p. 5-28.

⁵⁶ Στο ίδιο, παρουσιάζεται η ιδέα του κόμματος καρτέλ (*cartel*). Οικοδομείται πάνω στη έννοια του εκλογικού-επαγγελματικού κόμματος. Με την άνοδο του εκλογικού επαγγελματισμού τα πολιτικά κόμματα έχουν λιγότερο ανάγκη από τα μέλη τους. Τα κατεστημένα κόμματα θέτουν φραγμούς για την είσοδο νέων και βασίζονται στην κρατική χρηματοδότηση για να επιβιώσουν. Δημιουργούν ένα κλειστό κύκλο πολιτικής ελίτ και ο κίνδυνος της αποτυχίας τους στις κάλπες αμβλύνεται κυρίως μέσω του περιορισμού των επιλογών που είναι απορία των συνεννόησης αυτών των κατεστημένων κομμάτων.

⁵⁷ Μέχρι σήμερα πάντως δεν φαίνεται να επιβεβαιώνεται η θέση των θεωρητικών του «cartel party» για την αποδυνάμωση του ανταγωνισμού μεταξύ των δύο μεγάλων πολιτικών κομμάτων της χώρας μας, για παράδειγμα, η όξυνση της πολιτικής αντιπαράθεσης κατά την περίοδο του 2004-2007, βλ. Γεώργιος Καραγιάννης, «Κόμματα Εξουσίας» και *πολιτική στη σύγχρονη Ελλάδα*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 29, Ιούνιος 2007, σελ. 61-89.

⁵⁸ Mark Blyth, *Η παγκοσμιοποίηση και τα όρια της δημοκρατικής επιλογής. Η σοσιαλδημοκρατία και η άνοδος της πολιτικής καρτελοποίησης*, (Μετ. Μιχάλης Παναγιωτάκης), *Monthly Review* 27 (92), Μάρτιος, 2007, σελ. 54.

ικανότητα του πολιτικού κόμματος να μετασχηματίζεται και να επιβιώνει.

Νομίζουμε πως για να κατανοήσουμε αυτή την ικανότητα του πολιτικού κόμματος που περικλείει ταυτόχρονα και την ιδιότητα του κοινωνικού δράστη και του παραγωγού πολιτικής και του διαχειριστή κυβερνητικής εξουσίας, πρέπει πρώτα να κατανοήσουμε το περιβάλλον όπου δραστηριοποιείται, στο οποίο όμως ταυτόχρονα θέλει και να κυριαρχήσει. Η σημερινή πραγματικότητα είναι μια σύνθετη πραγματικότητα και το πρόβλημα που αναφύεται από το γεγονός αυτό, είναι η ικανότητα και ο τρόπος να τη συλλάβουμε. Η απάντηση βρίσκεται στην απλούστευση της⁵⁹. Όσο πιο επίπονη διαδικασία είναι αυτή η διαδικασία, τόσο μεγαλύτερο το κέρδος για αυτόν που θα την καταβάλει. Τα πολιτικά κόμματα, έτσι όπως τα προαναφέραμε, δηλαδή τα κόμματα εξουσίας που συμμετέχουν στον δικομματισμό κατέχουν αυτή τη δυνατότητα απλούστευσης, γιατί αυτή η κατοχή είναι προϊόν σύγκρισης με αυτό που συναγωνίζονται. Αυτό που συναγωνίζονται είναι ατομικές και ανεξάρτητες, πολύ συχνά, επιθυμίες, οι οποίες λόγω της φύσης του, αδυνατούν να εκλάβουν το πραγματικό ως συνέπεια, που και εάν αυτό το συμπέρασμα δεν είναι καθολικό, δεν αφορά το ίδιο όλες τις ατομικές βουλήσεις, τουλάχιστον είναι η επικρατέστερη εκδοχή. Μπροστά σε τέτοιες (κατά κανόνα *ανίσχυρες*) επιθυμίες λοιπόν, εύκολα καταλαβαίνουμε πως υπερτερούν τα πολιτικά κόμματα, έχουν αποδείξει άλλωστε την ικανότητα τους όχι μόνο να κατανοούν την πραγματικότητα αλλά και να την διαμορφώνουν, κάτι που δεν μπορεί με επιτυχία να προκαλέσουν οι ατομικές βουλήσεις, τουλάχιστον όσο παραμένουν έξω από συλλογικότητες.

Τα κόμματα εξουσίας, χρησιμοποιώντας γκραμισιανούς όρους, έχουν μετατοπίσει το ενδιαφέρον τους από το να ηγεμονεύσουν εντός της πραγματικότητας να κυριαρχήσουν πάνω σε αυτή. «Η πραγματικότητα δεν είναι τίποτα περισσότερο από ένα δείκτη επιτυχημένων ελέγχων συνοχής εντός του συστήματος. Η πραγματικότητα ενδοσυστημικά παράγεται μέσω νοηματοδότησης. Δημιουργείται όταν διαλύονται ανακολουθίες. Όταν η πραγματικότητα τονίζεται ρητά στη επικοινωνία (ένα *πραγματικό* λεμόνι, μια *πραγματική* εμπειρία, με τον τρόπο αυτό υπογραμμίζεται ταυτόχρονα ότι οι αμφιβολίες είναι δυνατές και ίσως ενδεδειγμένες»⁶⁰. Το σύστημα όσο πιο περίπλοκο γίνεται και εκτίθεται σε ερεθισμούς, τόσο περισσότερο ο κόσμος θα επιστρέφει στην

⁵⁹ Η Chantal Mouffe, κατά τη γνώμη μας, ισχυρίζεται πως αυτό είναι τόσο το πρόβλημα όσο και το ζητούμενο στον *αγωνιστικό πλουραλισμό* που υποστηρίζει. Χαρακτηριστικά ισχυρίζεται πως «αν το Πραγματικό δεν εκλαμβάνεται ως συνέπεια μιας βαθύτερης αιτίας, αλλά θεωρείται ότι λειτουργεί στο καθαυτό επίπεδο συγκρότησης του κοινωνικού, οι μορφές εμφάνισης του -ανταγωνισμός, εξάρθρωσης- δεν μπορούν να αναχθούν σε ένα θετικό θεμέλιο που τις εξηγεί», Chantal Mouffe, *Το δημοκρατικό παράδοξο*, ό.π.π. σελ. 259.

⁶⁰ Niklas Luhmann, *Η πραγματικότητα των μέσων μαζικής επικοινωνίας*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2001, σελ. 32.

ποικιλομορφία, όμως χωρίς να χάνει σε πραγματικότητα και το σύστημα θα λειτουργεί (θα αναπτύσσεται και θα εξελίσσεται) όλο και περισσότερο με αρνήσεις (αφού η αμφιβολία θα είναι επιτρεπτή), με πλασματικές κατασκευές ή με στατιστικές υποθέσεις, οι οποίες (τελικά) θα παίρνουν απόσταση από τον κόσμο έτσι όπως είναι ⁶¹.

Ως τέτοιου είδους πλασματικές κατασκευές μπορούμε να εντάξουμε το πλήθος των πρόσφατων δημοσκοπήσεων που ανακοινώνουν (για άλλη μια φορά τα τελευταία δέκα χρόνια) το τέλος του δικομματισμού. Η δική μας περιγραφή της πραγματικότητας είναι κάπως διαφορετική, πως το καλοκαίρι του 2007 η δυτική Πελοπόννησος (και άλλες περιοχές της Ελλάδας) γνώρισαν πρωτοφανείς σε έκταση πυρκαγιές, ανυπολόγιστες και μη αναστρέψιμες απώλειες (σε ανθρώπινες ζωές, φυσικό πλούτο και πολιτιστική κληρονομιά) και λίγες μέρες αργότερα, στα μέσα του Σεπτεμβρίου, το εκλογικό αποτέλεσμα ήταν ξεκάθαρο, δεν φταίει κανείς ή ακόμα καλύτερα δεν φταίει σίγουρα η κυβέρνηση της ΝΔ, που είχε την ευθύνη της πρόληψης και της διαχείρισης της κρίσης ⁶². Αντίθετα, τα μέσα του Φεβρουαρίου του 2008,

⁶¹ Στο ίδιο.

⁶² Παραθέτουμε περιληπτική αποτίμηση του εκλογικού αποτελέσματος στις πυρόπληκτες περιοχές. «Οι πυρκαγιές που συγκλόνισαν τη χώρα μεσοδύσης της προεκλογικής περιόδου δεν επηρέασαν καταλυτικά την παραδοσιακή κατανομή των ψήφων στις πληγείσες περιφέρειες. Εξίσου, η δυσφορία απέναντι στα κόμματα, που διαφάνηκε στις πρώτες έρευνες μετά τις τραγικές φωτιές δεν εκφράστηκε τελικά σε «κύμα» υπέρ της αποχής. Το ποσοστό της αποχής τελικά σημείωσε αύξηση 2,5% περίπου και έφτασε το 26% των ψηφοφόρων έναντι 23,5% το 2004, ενώ αναμένονταν (και διαφαίνονταν μέχρι τα μεσάνυχτα της Κυριακής) να προσεγγίζει το 5%. Η ΝΔ παρέμεινε για άλλη μια φορά σταθερά πρώτο κόμμα στις πληγείσες περιφέρειες της διοικητικής περιφέρειας της Πελοποννήσου (Κορινθία, Αρκαδία, Μεσσηνία, Λακωνία) και το ΠΑΣΟΚ διατήρησε τη δυναμική του στα παραδοσιακά «κάστρα»: Αχαΐα, Ηλεία και Εύβοια. Στη Λακωνία, που διαχρονικά θεωρείται η καλύτερη ίσως περιφέρεια της ΝΔ, διατηρήθηκε η σταθερή κατανομή δύο(2) εδρών για τη ΝΔ και μιας (1) για το ΠΑΣΟΚ. Μάλιστα στο Οίτυλο, όπου οι νεκροί από τις πυρκαγιές έφθασαν τους έξι(6), η ΝΔ έλαβε το 68,5% των ψήφων έναντι 15,6% του ΠΑΣΟΚ. Κέρδη για τη ΝΔ σημειώνονται στη Μεσσηνία και την Κορινθία. Στη Μεσσηνία, για δεύτερη φορά μετά το 2004 συνεχίστηκε η απόλυτη επικράτηση της με ποσοστό 52% περίπου. Η ΝΔ κατακτά τέσσερις (4) έδρες έναντι μιας (1) πλέον για το ΠΑΣΟΚ. Ισχυρό ατού η κάθοδος του Αντώνη Σαμαρά. Η Ηλεία είναι η περιφέρεια όπου η καταστροφή από τη πυρίνη λαίλαπα φαίνεται να επηρέασε σε μεγαλύτερο ποσοστό την προσέλευση των ψηφοφόρων στις κάλπες. Το ποσοστό αποχής συγκριτικά με το 2004 αυξήθηκε κατά 2,53%(παρόλα αυτά παραμένει πολύ μικρότερο από το 5,25%, ποσοστό κατά το οποίο αυξήθηκε η αποχή στην Α' Αθηνών). Η ίση κατανομή των έξι (6) εδρών στα δύο μεγάλα κόμματα ανατράπηκε υπέρ της ΝΔ η οποία εξασφάλισε τέσσερις(4) έναντι δύο (2) για το ΠΑΣΟΚ. Κυρίαρχη παρέμεινε η ΝΔ και στους πυρόπληκτους δήμους, αν και σε κάποιους τα ποσοστά της μειώθηκαν έως και δύο μονάδες». *Καθημερινή* (ειδική έκδοση), *Εκλογές 2007*, 18/9/07, σελ.14. Επίσης ειδικά για τη ΝΔ μπορούμε να παρατηρήσουμε πως, σε σχέση πάντα με τις εκλογές του 2004, στη Μεσσηνία είχε μια πολύ μικρή άνοδο (+0,38%), ενώ σημαντική πτώση (πάνω από 3%) είχε στους νομούς Αχαΐας, Ευβοίας, Κορινθίας και Αρκαδίας (- 3,63%, -3,41%, -3,39%, -3,11%, αντίστοιχα). Κατά τα γνώμη μας όμως ένα γεγονός που μειώνει την αξία αυτής της πτώσης, εκτός του ότι αναφερόμαστε σε νομούς που παραδοσιακά το ΠΑΣΟΚ είτε «πρωτεύει» (Αχαΐας, Ευβοίας) είτε λαμβάνει ποσοστό μεγαλύτερο από πανελλαδικό του (Κορινθίας, Αρκαδίας, νομοί όπου η ΝΔ στις εκλογές κατέλαβε τη πρώτη θέση με 43,55% και 46,76%, ποσοστά σαφώς μεγαλύτερα από το πανελλαδικό 41,84% που έλαβε), η πτώση που υπέστη σε αυτές τις πυρόπληκτες περιοχές ουσιαστικά ισοσκελίζεται από την άνοδο που είχε σε αυτές στις εκλογές του 2004, σε σχέση με τις εκλογές του 2000, πιο αναλυτικά, για τους νόμους Αχαΐας, Ευβοίας, Κορινθίας και Αρκαδίας, η ποσοστιαία μεταβολή μεταξύ αυτών των εκλογικών αναμετρήσεων 2000/2004, είναι +2,21%, +2,75, +1,4% και +4,06%, αντίστοιχα, αλλά και γενικά δεν αποκλίνει ποσοστιαία από τις απώλειες που είχε πανελλαδικά το 2007 (περίπου 3,5%), γεγονός που επιτρέπει να αποδοθεί κυρίως

χωρίς να έχει προηγηθεί κανένα ανάλογο σε έκταση και σπουδαιότητα γεγονός, οι δημοσκοπήσεις διαπιστώνουν την κατάρρευση του κομματικού μας συστήματος.

Δεν έχουμε την πρόθεση να υποτιμήσουμε τα στοιχεία που καταγράφουν οι δημοσκοπήσεις αυτές, ούτε αγνοούμε ότι η δημοσκοπική άνοδο του ΣΥΡΙΖΑ σηματοδοτεί τη εμφάνιση ενός νέου τύπου κοινωνικού ριζοσπαστισμού⁶³, αλλά υιοθετούμε την άποψη πως οι όποιες αλλαγές στο κομματικό σύστημα στο βαθμό που τελικά συντελούνται, αφορούν περισσότερο ανακατατάξεις στο χώρο της αριστεράς⁶⁴ παρά κάποια δομική αλλαγή του.

Πιο ξεκάθαρα θα λέγαμε πως τα πολιτικά κόμματα με την έντονη προσαρμοστικότητα τους, που ιστορικά τα χαρακτηρίζει, μπορούν και αξιοποιούν προς όφελος ακόμα και εκείνες της δημοσκοπήσεις που εμφανίζουν την επικείμενη παρακμή τους. Όταν η σχέση του πολίτη με ένα κόμμα είναι απλά ψηφοδοτική, τότε η επιλογή που κάνει ο ψηφοφόρος στις κάλπες είναι επιλογή ανάμεσα στην «παραμονή» και στη «έξοδο» από τη προηγούμενη ψηφοδοτική προτίμηση. Εάν όμως η σχέση αυτή είναι επιπλέον και σχέση επικοινωνίας, κάτι που σήμερα είναι δυνατό και μέσω της επέκτασης της χρήσης των δημοσκοπήσεων, η επιλογή του πολίτη ως ψηφοφόρου είναι πολυδιάστατη. Μπορεί να έχει «λόγο» ή τουλάχιστον να ασκεί «φωνή» προκείμενου να επηρεάσει την κομματική πρακτική. Η τελική ψηφοδοτική του προτίμηση μπορεί αν εξαρτηθεί από τις εμπειρίες του κατά την άσκηση αυτής της «φωνής»⁶⁵. Το δίπτυχο της «εξόδου» και της «φωνής» αποτελεί μια σημαντική θεωρητική συνεισφορά του Α. Hirschman στην ανάλυση των οικονομικών και κοινωνικών οργανισμών. Περιληπτικά αυτοί οι δύο ορισμοί περιγράφονται ως εξής:

στους γενικότερους παράγοντες (π.χ. συνολική κυβερνητική φθορά) και όχι στην αδυναμία της ως κυβέρνηση να διαχειριστεί την κρίση που προκάλεσε το καταστροφικό γεγονός.

⁶³ Γιώργος Σεφερτζής, *Τα Νέα /Σαββατοκύριακο*, 16-17/2/2008.

⁶⁴ «Το 20% (των ψηφοφόρων του ΚΚΕ) εκείνων που ψήφισαν το κόμμα το 2007 φαίνεται να μετακινείται προς τον ΣΥΡΙΖΑ και οι αναλύσεις των εκλογολόγων συγκλίνουν ότι πολύ δύσκολα θα ανακάμψει στον Περισσό. Πρόκειται κυρίως για νέους ψηφοφόρους, που έχουν ψηφίσει τουλάχιστον μια φορά ΚΚΕ, που πλέον δεν έλκονται από τα επιχειρήματα του(εννοεί του ΚΚΕ). Η εικόνα του λεκανοπέδιου στη ηλικιακή ομάδα κάτω των 34 χρόνων όπου το πολιτικό τοπίο εμφανίζεται τριχοτομημένο μεταξύ ΝΔ-ΠΑΣΟΚ-ΣΥΡΙΖΑ, με το ΚΚΕ καθηλωμένο περίπου στο 10%, δημιουργεί πρόσθετη ανησυχία. Η «πρόχειρη» ανάλυση της εκλογικής συμπεριφοράς των «λαϊκών συνοικιών» κάνει τη κατάσταση πιο δύσκολη. Σ' αυτές, μόλις 12% προτιμά το ΚΚΕ όταν ο ΣΥΡΙΖΑ εκτινάσσεται στο 22%, ενώ στους «μεσοαστικούς δήμους» το ποσοστό του ΚΚΕ πέφτει στο 8% και του ΣΥΡΙΖΑ αγγίζει το 24%. Χαμηλή σε σχέση με τον «αριστερό ανταγωνιστή του» είναι η διεισδυτικότητα που καταγράφει το ΚΚΕ και στους νέους εργαζόμενους: «Όριο μας προς τα κάτω είναι το 7%», είπε μέλος της Κ.Ε. επιφορτισμένο με την ανάλυση των δημοσκοπήσεων και ανέφερε ότι σκληρός εκλογικός πυρήνας του κόμματος εμφανίζεται σταθερός μόλις στο 6%-6,5%». Αποσπάσματα, σχετικά με την ανάλυση των ποιοτικών χαρακτηριστικών των μετρήσεων του ά τριμήνου του 2008, από άρθρο του Φώτη Πουλάκη, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 20/4/2008.

⁶⁵ Σταύρος Θωμαδάκης, Δημήτριος Σερεμέτης, *Η αποσταθεροποιητική δυναμική του ελληνικού εκλογικού – δημοσιονομικού κύκλου*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 2, Οκτώβριος 1993, σελ. 62-63, από όπου δανειστήκαμε το απόσπασμα του Hirschman που παραθέτουμε.

«Με την *έξοδο* εννοώ τη διακοπή μιας σχέσης με κάποιο πρόσωπο ή οργανισμό. Εάν η σχέση αυτή εκπληρώνει μια *ζωτική λειτουργία*, τότε η διακοπή είναι μόνο δυνατή μόνο εάν η ίδια η σχέση μπορεί να συναφθεί με άλλο πρόσωπο ή οργανισμό. Επομένως η *έξοδο* εξαρτάται από τη *διαθεσιμότητα επιλογής*, ανταγωνισμού και εύρυθμης λειτουργίας των αγορών ... Η *έξοδος* αποτελεί ένα *ισχυρό μέσο* αλλά *έμμεσο* και κάπως *απότομο* τρόπο να πληροφορηθεί η διοίκηση (ενός οργανισμού) την αποτυχία της πολιτικής της. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι πελάτες ή τα μέλη οργανισμών που *εξέρχονται* δε νοιάζονται για τη βελτίωση που επιφέρει η *έξοδος* τους και γι' αυτό το λόγο η *έξοδος* τους δεν προσφέρει στη διοίκηση επαρκή πληροφορία για το περιεχόμενο της αποτυχίας της. Ο άμεσος και περισσότερο πληροφοριακός τρόπος να ενημερωθεί η διοίκηση είναι η ευθεία γνωστοποίηση: αυτή είναι η *φωνή*. Αυτή είναι ή αυτή θα έπρεπε να είναι, ο ποιο σημαντικός μηχανισμός σε περιπτώσεις κατά τις οποίες η *έξοδος* είναι αδύνατη ή δύσκολη ... Αυτό ισχύει ασφαλώς για ορισμένες αρχέγονες ομαδοποιήσεις στις οποίες ανήκει κάποιος από τη γέννηση του –οικογένεια, εθνική ή θρησκευτική κοινότητα, έθνος-ή και για εκείνους τους οργανισμούς στους οποίους εντάσσεται κάποιος με πρόθεση μακροχρόνιας παραμονής – σχολείο, γάμος, πολιτικό κόμμα, επιχείρηση... Σε αντίθεση με την *έξοδο* σε εύρυθμα λειτουργούσες αγορές, η άσκηση *φωνής* δεν είναι πάντοτε εύκολη. Μπορεί μάλιστα να αποβεί και ατομικά επικίνδυνη ... Συχνά το *ατομικό κόστος φωνής* για κάθε μέλος ενός οργανισμού, σε όρους χρόνου και προσπάθειας, υπερβαίνει την όποια προσδοκώμενη ωφέλεια. Για το λόγο αυτόν άλλωστε [...] η αποτελεσματική άσκηση *φωνής* εξαρτάται από τις δυνατότητες συλλογικής δράσης»⁶⁶.

Σχολιάζοντας το παραπάνω απόσπασμα θα λέγαμε πως στο σύγχρονο και πολύπλοκο επικοινωνιακό περιβάλλον οι δημοσκοπήσεις επιτελούν το ρόλο όχι μόνο της (άσκησης) *φωνής*, αλλά και της *εξόδου* ή καλύτερα της ματαίωσης της ή τον περιορισμό της έκτασης της. Η *έξοδος* εκπληρώνει μια *ζωτική λειτουργία* για τον οργανισμό. Μια *ζωτική λειτουργία*, στην περίπτωση ενός πολιτικού κόμματος, μπορεί να είναι η κομματική σχέση που έχουμε με αυτό ή καλύτερα, ο βαθμός εγγύτητας που θεωρούμε πως έχουμε μαζί του. Η επιλογή της *εξόδου*, από κάποιο πολιτικό κόμμα, εξαρτάται από την *διαθεσιμότητα άλλων επιλογών*, που έχουμε κάθε φορά, αλλά και από τον ανταγωνισμό που αναπτύσσεται μεταξύ των πολιτικών κομμάτων. Αποτελεί ένα *ισχυρό μέσο* άσκησης κριτικής, και *απότομο* τρόπο εκδήλωσης της, όμως ταυτόχρονα για το περιεχόμενο της *πληροφορεί* τη διοίκηση (ενός οργανισμού, την ηγεσία ενός κόμματος) για την αποτυχία της πολιτικής της (θα λέγαμε *παραδόξως*) *έμμεσα* παρά *άμεσα*. Η *έξοδος* τελικά (ουσιαστικά) δεν

⁶⁶A. Hirschman, *Rival Views of Market Society*, Harvard University Press, Cambridge Mass, 1992, p.78-79, οι υπογραμμίσεις είναι δικές μας.

πληροφορεί (αφού δεν πληροφορεί έγκαιρα), γιατί όταν ασκείται δεν μπορεί να υπαγορεύεται από τους ίδιους λόγους από όλους όσους επιλέγουν να την ασκήσουν (για αυτό και παρέχει έμμεση πληροφόρηση και όχι πλήρη) και κατά προέκταση, επειδή ακριβώς δεν γνωστοποιεί το περιεχόμενο όλων αυτών των λόγων που την επιλέγουν, είναι απότομη (αφού αγνοούνται οι λόγοι) και πιθανόν και μη αναμενόμενη, ενώ ταυτόχρονα τερματίζει τη σχέση, δηλαδή τη ζωτική λειτουργία που μέχρι πρότινος εκπληρώνονταν. Στην περίπτωση της *εξόδου* το άτομο αδιαφορεί (θελημένα ή όχι) για τις συνέπειες που θα έχει η πράξη του αυτή για τον οργανισμό (για το κόμμα) γιατί τον αφήνει στην άγνοια, αφού δεν τον πληροφορεί για το αίτιο ή τα αίτια που την προκάλεσαν και ούτε για το περιεχόμενο της, ενώ ταυτόχρονα αφαιρεί από τον οργανισμό την δυνατότητα βελτίωσης ή προσαρμογής του.

Οι δημοσκοπήσεις έρχονται να λύσουν αυτό το πρόβλημα, τουλάχιστον ως προς το μέρος που απασχολεί τους οργανισμούς. Οι δημοσκοπήσεις είναι άσκηση *φωνής* αλλά και ματαίωση *εξόδου*. Παρέχουν ως *φωνή* τη γνώση που επιθυμεί ο οργανισμός και έγκαιρα μαθαίνει από αυτή το ενδεχόμενο της *εξόδου*, αλλά και το περιεχόμενο που έχει αυτή εάν συμβεί. Η *φωνή* ταυτόχρονα, μέσω της δημοσκόπησης, πληροφορεί όλους τους ανταγωνιστές, στέλνει σε όλους αυτούς τις επιθυμητές πληροφορίες για βελτίωση και δεν καταλογίζει ατομικό κόστος για όσους την ασκούν (ή συμμερίζονται τον *θόρυβο* που προκαλεί). Η *εξόδος* μειώνεται έτσι αισθητά ως ενδεχόμενο, όχι μόνο λόγω της έγκαιρης πληροφορίας που λαμβάνει ο οργανισμός (το κόμμα) ο οποίος έτσι αποκτά τη δυνατότητα να εφαρμόσει την πολιτική που του υπαγορεύει η *φωνή*, είτε να προβεί στις απαραίτητες αλλαγές. Το ότι η δημοσκόπηση πληροφορεί όλους του ανταγωνιστές, τη μετατρέπει και σε πεδίο όπου διεξάγεται ο ανταγωνισμός, γεγονός που την νομιμοποιεί ακόμα περισσότερο και δίνει ταυτόχρονα αξία στην άσκηση της *φωνής* και όσο περισσότερο (υποκαθιστά άλλες παραδοσιακές μεθόδους άσκησης *φωνής*) συμβάλει και στην ανάδειξη του ρόλου που επιτελεί η *φωνή* και μέσα από την επανάληψη της, ενώ παράλληλα μειώνεται το ενδεχόμενο της *εξόδου*. Δηλαδή, η *εξόδο* καταλήγει να είναι κορυφαίο γεγονός (εφόσον εκδηλωθεί) και έσχατο μέσο το οποίο υποτιμάται εν τέλει ως μέσο πίεσης (λόγω της επαναληπτικής δυνατότητας της *φωνής*) και ισοδυναμεί με ρήξη. Όσο πιο ακραία χαρακτηριστικά αποδίδονται στη *εξόδο* τόσο πιο πολύ αυτή ματαιώνεται. Τελικά οι δημοσκοπήσεις έχοντας αυτή τη τριπλή δυνατότητα, να συγχωνεύσουν τόσο την *εξόδο* όσο και τη *φωνή*, αλλά και να αποτελούν το πεδίο όπου διεξάγεται ο ανταγωνισμός, κατορθώνουν να υπαγορεύουν αυτόν τον ίδιο τον ανταγωνισμό. Έτσι λογικό επόμενο είναι, το ότι καταγράφουν οι δημοσκοπήσεις, να είναι ισοδύναμο με γεγονός. Τα πολιτικά κόμματα πλέον διαθέτουν ακόμα ένα όπλο στον αγώνα τους όπως θα έλεγε ο

Ντυβερζέ που ίσως υποκαθιστά όλα όσα διέθεταν τα πολιτικά κόμματα στις μέρες του⁶⁷. Χρησιμοποιώντας λοιπόν τα εργαλεία της συστημικής θεωρίας, οι δημοσκοπήσεις ενσαρκώνουν την έννοια της *διπλής ενδεχομενικότητας*. Η *προσδοκία* εκδηλώνεται μέσω των δημοσκοπήσεων, σταθεροποιείται και μπορεί να συντηρείται, σε αντίθεση προς την υπάρχουσα πραγματικότητα, εάν και για να δημιουργηθεί λαμβάνει υπόψη της την ιστορική πραγματικότητα. Η *προσδοκία* καθαυτή δεν εξαρτάται από τη συγκεκριμένη κάθε φορά, εκπλήρωση ή διάψευση της. Μέσω των δημοσκοπήσεων εκφράζονται *κανονιστικές προσδοκίες* (και όχι γνωστικές) οι οποίες και να διαψευσθούν, δεν αλλάζουν γιατί αυτές αντιστοιχούν στο *δέον* (ενώ οι γνωστικές μπορούν να επιβεβαιώνονται ή αν διαψεύδονται). Επανερχόμαστε έτσι στο διττό χαρακτήρα της πραγματικότητας ως πραγματικότητα, ως *παρατηρήσιμου τελεστικού εγχειρήματος* και ως *παραγόμενης* πραγματικότητας⁶⁸. Εάν δεχτούμε την *προσδοκία* ως καθοριστικό παράγοντα μιας δομής (δικαιώνοντας έτσι το *άγχος* της Chantal Mouffe) τότε μπορούμε να πούμε ότι δεν μας ενδιαφέρει πλέον η *ουσιαστική* αλήθεια, το *ουσιαστικό* ορθό ή λάθος, αλλά κυρίως η συμμετοχή εκείνων που τα αναζητούν κάθε φορά στη διαδικασία βάση της οποίας αυτά θα προσδιορισθούν. Η *κανονιστική προσδοκία*, το *δέον* είναι, για παράδειγμα, ΝΔ και ΠΑΣΟΚ να έχουν 50% και τα δύο κόμματα μαζί έτσι ώστε να μην μπορεί κανένα να σχηματίσει αυτοδύναμη κυβέρνηση, *προσδοκία* που επαναλαμβάνουν οι δημοσκοπήσεις, πρόκειται λοιπόν για μια κατασκευασμένη πραγματικότητα (η οποία μπορεί ακόμα να ισοδυναμεί και με μη πραγματικότητα λόγω του ταυτολογικού της χαρακτήρα)⁶⁹, η οποία φαινομενικά μόνο πλήττει τα δύο αυτά κόμματα.

Αρα, αυτό που μένει να αποδειχθεί, είναι το ακριβώς αντίθετο!

⁶⁷ Maurice Duverger, *Εισαγωγή στη πολιτική*, Αθήνα, Παπαζήση, 1985, σελ.116-134.

⁶⁸ Niklas Luhmann, Η πραγματικότητα των μέσων μαζικής επικοινωνίας, όπ.π. σελ. 34.

⁶⁹ «το κύρος των ποσοστών πλήττεται ριζικά από τον εγγενή ταυτολογικό τους χαρακτήρα, καθώς η απόσταση ερώτησης και απάντησης αποδεικνύεται μηδενική και, συνεπώς, το νόημα, για το οποίο γνωρίζουμε ότι παράγεται αποκλειστικώς με τη μεσολάβηση της διαφοράς, παραμένει ανύπαρκτο. Η ίδια αναπηρία εκδηλώνεται πανηγυρικά, στην παιδαριώδη συνάφεια των εναλλακτικών ερωτήσεων, μπροστά στις οποίες οι σχολικές multiple choices μοιάζουν με διαλεκτικό αριστούργημα», Ευγένιος Αρανίτης, *Η κωμωδία των ποσοστών*, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, «7», 16/3/2008.

Αντί Επιλόγου

Καθώς οι διαπιστώσεις που παραθέτουμε στο κείμενο μας μπορεί να μην οδηγούν σε μια ξεκάθαρη εικόνα (θέλουμε να πιστεύουμε όχι λόγω κάποιας δική μας αδυναμίας) της φυσιγνωμίας του ΔΗΚΚΙ (κυρίως μέσα από τους ψηφοφόρους του) και των στοιχείων που την συγκροτούν, ίσως γιατί η ίδια η σύνθεση των ψηφοφόρων του και πολύ περισσότερο η αντιφατικότητα των τοποθετήσεων τους, που αρκετές φορές επισημάναμε, να μην μας επιτρέπουν να οδηγηθούμε προς κάποιο ασφαλές συμπέρασμα.

Έτσι επιλέγουμε ως σύνοψη των προβληματισμών μας να υποδείξουμε αυτή ακριβώς την αντιφατικότητα των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ. Ψήφισαν το ΔΗΚΚΙ χωρίς τελικά να ξέρουν γιατί το επέλεξαν, αφού όχι μόνο δεν αισθάνονταν κοντά σε αυτό, αλλά και διαφωνούσαν μαζί του, τουλάχιστον όσοι από αυτούς είχαν πολιτική κρίση ικανή για κάτι τέτοιο, ενώ η πλειοψηφία τους περιχαράκωνονταν πίσω από γενικές τοποθετήσεις του τύπου, όλα τα κόμματα (ή κανένα από αυτά δεν) έχουν καλές προτάσεις. Μοιραία λοιπόν οδηγούμαστε στη θέση να μειώσουμε την αξία ενός πολιτικού υποκειμένου που στηρίχθηκε εκλογικά σε μέρος της ελληνικής κοινωνίας που μικρή σχέση είχε με την πολιτική, αλλά και το ίδιο το ΔΗΚΚΙ δεν κατάφερε να εκφράσει ούτε και να αναπτυχθεί σε ένα συγκεκριμένο χώρο της εργασίας, της διανοήσης ή του πολιτισμού, παρά μόνο επιλέχθηκε ως ευκαιριακός υποδοχέας απολίτικων εκτονώσεων, κυρίως εκείνων που ικανοποιούνται με την εκδήλωση της άρνησης τους, της πρόσκαιρης άρνησης τους, η οποία με τη σειρά της απευθύνονταν (απευθύνεται) περισσότερο σε θεσμούς και πολύ λιγότερο σε πρόσωπα.

Για άλλη μια φορά θέλουμε να επαναλάβουμε πως η προσπάθεια μας να μειωθεί η αξία του ΔΗΚΚΙ ως πολιτικού υποκειμένου αναφέρεται στο να μειωθεί η αξία της εμφάνισης του ως φαινόμενο που σηματοδότησε την αλλαγή του πολιτικού συστήματος προς ένα πολυκομματικό και να ταυτιστεί η προτίμηση σε αυτό ως κριτική εκδήλωση, τόσο ως προς το δικομματισμό όσο και προς τα πολιτικά (παραδοσιακά) κόμματα, και ταυτόχρονα, να περιοριστεί (υποβαθμιστεί) σε συγκυριακό γεγονός προκειμένου να εντοπιστούν και να αναδειχθούν (μέσα από μια τέτοια υπόθεση εργασίας) οι μονιμότερες τάσεις που εκδηλώθηκαν τη δεκαετία του '90, θέλοντας ουσιαστικά να εισάγουμε με αυτό τον τρόπο μία κατά αρχήν επιφύλαξη προς την ίδρυση νέων πολιτικών κομματικών, να μην αντιμετωπίζονται δηλαδή αυτά εξ' ορισμού ως υποδοχείς μόνιμων εκλογικών μεταστροφών.

Τέλος, ένα άλλο στοιχείο που επιθυμούμε να καταγραφεί και συνάδει κατά τη γνώμη μας με τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ είναι, θα μπορούσαμε να πούμε, πως έχουν την τάση να αυτοχαρακτηρίζονται, π.χ. τοποθετούνται με ευκολία πάνω στο άξονα Α/Δ, αλλά έτσι όπως επιλέγουν να χαρακτηριστούν (οι ίδιοι άνθρωποι που δυσκολεύονται ουσιαστικά να εκφράσουν τις απόψεις ή αν εντοπίσουν πόσο κοντά μπορεί να είναι αυτές με εκείνες που διαθέτει ένα πολιτικό κόμμα) δεν αναγνωρίζονται από τον χαρακτηρισμό που αποδίδουν στο εαυτό τους από τους άλλους, π.χ. ενώ οι περισσότεροι από αυτούς, το 38,1%, πιστεύουν ότι πολιτικά ανήκουν στο Κέντρο (Κ), μόλις το 16,1% των Κεντρώων (ΚΕ) θεωρεί ότι το ΔΗΚΚΙ ανήκει σε αυτό τον πολιτικό χώρο, ενώ επίσης το 49,2% των (ΚΕ) πιστεύει πως το κόμμα αυτό είναι πολύ μακριά – μακριά από αυτό το πολιτικό χώρο. Με άλλα λόγια πρόκειται για μία διάσταση απόψεων μεταξύ αυτού που πιστεύουν οι ψηφοφόροι του ΔΗΚΚΙ για τον εαυτό τους (π.χ. πιστεύουν ότι είναι κεντρώοι), και εκείνου που πιστεύει η πλειοψηφία των ενταγμένων σε αυτό τον πολιτικό χώρο (στο κέντρο), δηλαδή οι αυτοπροσδιοριζόμενοι ως κεντρώοι κατά πόσο θεωρούν εάν το ΔΗΚΚΙ ανήκει σε αυτό το χώρο (στο κέντρο δηλαδή). Για μια αναλυτική παρουσίαση αυτού του ισχυρισμού παραπέμπουμε στον Πίνακα 49 που ακολουθεί, από την παρατήρηση του οποίου εξαγάγουμε επίσης τα παρακάτω συμπεράσματα:

Η φυσιογνωμία ενός πολιτικού κόμματος, πάντα σε σχέση με την θέση που καταλαμβάνει στην άξονα Α/Δ, μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι εκείνη που εντοπίζεται το πηλίκο δύο παραμέτρων, της εγγύτητας στο κόμμα κατά πολιτική αυτοτοποθέτηση αυτών που δέχονται να τοποθετηθούν στον άξονα Α/Δ και της αυτοτοποθέτηση στον άξονα των ψηφοφόρων του κόμματος, να είναι ίσο ή σχεδόν ίσο με την μονάδα (1).

Στον Πίνακα 49, τη μονάδα ως πηλίκο της σχέσης αυτής των δύο παραμέτρων την βλέπουμε για το ΠΑΣΟΚ στο Κ (0,99) ενώ για το ΔΗΚΚΙ στην ΚΑ (0,96). Οι ισχυρισμοί αυτοί θα έχουν εγκυρότητα εφόσον συντρέχουν δύο προϋποθέσεις:

α. Το δείγμα της ερευνάς να δέχεται να τοποθετηθεί και άρα να αυτοπροσδιοριστεί πολιτικά πάνω τον άξονα Α/Δ,

β. Η μονάδα ως πηλίκο να εντοπίζεται εκεί που το κόμμα συγκεντρώνει υψηλά (ή τα υψηλότερα) ποσοστά προτιμήσεων.

Στο δικό μας Πίνακα, όσον αφορά την πρώτη προϋπόθεση, έχουμε σχετικά ικανοποιητικά χαμηλά ποσοστά αυτών που δεν αυτοποθετούνται στον άξονα (για το ΠΑΣΟΚ 26,8% και 28% για το ΔΗΚΚΙ) ενώ τα ποσοστά αυτά για τους ψηφοφόρους τους είναι 9,8% και 17,2% αντίστοιχα. Το γεγονός ότι τα ποσοστά αυτά είναι πιο χαμηλά για το ΠΑΣΟΚ σε συνδυασμό με το ότι η μονάδα ως πηλίκο, αναφορικά με την δεύτερη προϋπόθεση που θέσαμε παραπάνω, εμφανίζεται εκεί που

ταυτόχρονα καταλαμβάνει υψηλά ποσοστά, δηλαδή στο Κ (46,5% και 46,8% στις δύο παραμέτρους) μας επιτρέπει καταρχήν να δεχόμαστε ότι η πρώτη προϋπόθεση πληρείται και μερικώς η δεύτερη.

Βέβαια ενδιαφέρον έχει ότι στο Κ αυτοτοποθετείται η πλειοψηφία των ψηφοφόρων του, ενώ η πλειοψηφία των ΚΑΡ που τοποθετείται πολύ κοντά στο ΠΑΣΟΚ, 61,8% που είναι και το πιο υψηλό ποσοστό αυτών που τοποθετούνται θετικά, ενώ ταυτόχρονα απέχει πάρα πολύ ως ποσοστό από το 27,3% των ψηφοφόρων του που δηλώνουν ΚΑΡ. Έτσι λοιπόν από τη μία έχουμε την μονάδα ως πηλίκο στο Κ με πολύ μεγάλα ποσοστά αλλά η προηγούμενη απόκλιση που εντοπίζουμε στα ΚΑ του άξονα προβληματίζει ως προς την διάσταση της πρόσληψης του κόμματος μεταξύ των πολιτικά αυτοτοποθετούμενων και των ψηφοφόρων του κόμματος.

Σ' αυτό το σημείο να υπενθυμίσουμε πως οι σχετικές μελέτες έχουν εντοπίσει την αυξημένη προθυμία για αυτοτοποθέτηση πάνω στον άξονα αυτών που τοποθετούνται στα αριστερά του. Σε κάθε περίπτωση οι ισχυρισμοί που καταθέτουμε για το πώς μπορεί να εντοπιστεί η πολιτική φυσιογνωμία ενός κόμματος, μόνο ενδεικτικά μπορούν να χρησιμοποιηθούν και όχι για να υποστηρίξουν από μόνοι τους το όποιο αποτέλεσμα. Πιστεύουμε πως οι διαπιστώσεις μας είναι χρήσιμες μόνο εάν αξιολογηθούν σε συνδυασμό και άλλων παραμέτρων.

Για παράδειγμα, στο ΔΗΚΚΙ τη μονάδα, ως πηλίκο στη σχέση που εξετάσουμε το συναντάμε στα ΚΑ αλλά με πάρα πολύ χαμηλά ποσοστά. Το 27,5% συμπάθειας που έχει στους ΚΑΡ και το 28,6% των ψηφοφόρων του που δηλώνουν ΚΑΡ, σε καμία περίπτωση δεν είναι ικανοποιητικό μέγεθος προκειμένου να στηριχθούν συμπεράσματα ότι το κόμμα αυτό είναι ΚΑ κόμμα. Είναι μόνο μία ένδειξη όχι γιατί πάνω σε αυτή μπορούμε να αρχίσουμε να πιθανολογούμε ότι το ΔΗΚΚΙ εντάσσεται στο χώρο της ΚΑ, θέτοντας στη συνέχεια ανάλογα ερωτήματα για επαλήθευση, αλλά για να συγκριθεί με άλλες πληροφορίες, κάποιες εκ των οποίων μας δίνει και ο Πίνακας. Η διάσταση των θετικών γνώμων στο Κ μεταξύ του ποσοστού των ΚΕ (16,1%) και αυτού που του δίνουν οι ψηφοφόροι του που δηλώνουν ΚΕ (38,1%) σε ένα χώρο δηλαδή που εντοπίζεται η σύμπτωση των ποσοστών του ΠΑΣΟΚ, η σύμπτωση των δικών του ποσοστών, έστω και χαμηλών (27,5% και 28,65) όπως προαναφέραμε, εμφανίζεται στο χώρο όπου έχουμε μία αντίστοιχη διάσταση ποσοστών για το ΠΑΣΟΚ, δηλαδή στο χώρο της ΚΑ. Άρα όπου τα ΠΑΣΟΚ έχει διάσταση των ποσοστών του το ΔΗΚΚΙ εμφανίζει ομοιογένεια αυτών και το ανάποδο.

Ένα άλλο στοιχείο που μπορεί ακόμα περισσότερο να μειώσει την αξία της σύμπτωσης των ποσοστών του ΔΗΚΚΙ στο χώρο της ΚΑ, είναι ότι οι γνώμες για αυτό στο χώρο αυτό σχεδόν ισοκατανέμονται συγκεκριμένα, Κ-ΠΚ 27,5% ,Ούτε Κ/Μ 34,0%, Μ-ΠΜ 37,3%, κάτι που

δεν συμβαίνει με το ΠΑΣΟΚ στο χώρο του Κ εκεί δηλαδή που εμφανίζεται η σύμπτωση των ποσοστών σε θετικές γνώμες.

Συμπερασματικά, η φυσιογνωμία ενός κόμματος μπορεί να εντοπιστεί σε σχέση με τις δύο παραμέτρους που παρουσιάσαμε αλλά μόνο εάν συντρέχουν οι προϋποθέσεις που προαναφέραμε. Σε διαφορετική περίπτωση, όπως για παράδειγμα το ΔΗΚΚΙ που δεν είναι δυνατό τα συμπεράσματα του Πίνακα να δώσουν την εικόνα ενός ΚΑ κόμματος, μπορούν όμως να εξαχθούν δεδομένα είτε συγκρίνοντας το με το ΠΑΣΟΚ, μαθαίνοντας έτσι τι δεν είναι το ΔΗΚΚΙ, είτε ελέγχοντας σε όλη τους την έκταση τα ποσοστά που καταλαμβάνει τα οποία μας πληροφορούν για την ανομοιογένεια του κόμματος αυτού και την αδυναμία εντοπισμού κάποιου ενοποιητικού στοιχείου ικανού να περιγράψει την πολιτική του φυσιογνωμία, υποχρεώνοντας μας ταυτόχρονα να αναζητήσουμε άλλες πηγές και να στρέψουμε την προσοχή μας και σε άλλες συγκρίσεις.

Πίνακας 49

Εγγύτητα σε ΠΑΣΟΚ και ΔΗΚΚΙ κατά πολιτική αυτοτοποθέτηση/ Αυτοτοποθέτηση στην κλίμακα Α/Δ κατά ψήφο στις εκλογές του 1996

	ΣΥΝΟΛΑ		Α/ΑΡ		ΚΑ/ΚΑΡ		Κ/ΚΕ		ΚΔ/ΚΔΕ		Δ/ΔΕ		ΔΓ/ΔΑ	
	%		%		%		%		%		%		%	
	ΠΑΣΟΚ	ΔΗΚΚΙ	ΠΑΣΟΚ	ΔΗΚΚΙ	ΠΑΣΟΚ	ΔΗΚΚΙ	ΠΑΣΟΚ	ΔΗΚΚΙ	ΠΑΣΟΚ	ΔΗΚΚΙ	ΠΑΣΟΚ	ΔΗΚΚΙ	ΠΑΣΟΚ	ΔΗΚΚΙ
Κ-ΠΚ	30,8	14,6	<u>26,2</u>	<u>18,6</u>	<i>61,8</i>	<i>27,5</i>	<i>46,5</i>	<i>16,1</i>	<i>9,2</i>	<i>11,4</i>	<i>4,9</i>	<i>6,1</i>	<i>12,1</i>	<i>6,8</i>
Ούτε Κ/Μ	23,0	24,3	15,7	17,2	24,0	34,0	28,7	31,5	22,1	20,8	10,7	7,8	26,4	21,7
Μ-ΠΜ	40,0	53,7	54,8	59,7	13,7	37,3	22,6	49,2	63,7	60,4	83,1	84,0	34,6	43,5
ΔΓ/ΔΑ	6,3	7,4	3,4	4,5	0,5	1,1	2,2	3,2	5,0	7,4	1,3	2,1	26,8	28
ΣΥΝ	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
ΨΗΦ. ΠΑΣΟΚ	100		8,8		27,3		46,8		5,8		1,4		9,8	
ΨΗΦ. ΔΗΚΚΙ	100			9,7		28,6		38,1		6,5		,0		17,2
Κ-ΠΚ / ΨΗΦΟΦΟΡΩΝ			2,97*	1,91*	2,26	<i>0,96</i>	<i>0,99</i>	<i>0,42</i>	<i>1,58</i>	<i>1,75</i>	3,5	6,1	1,23	0,4

Πηγή: V-PRS (τάσεις Β' εξαμήνου του 1997).

ΕΠΕΞΗΓΗΣΕΙΣ

Κ-ΠΚ: Κοντά έως πολύ κοντά
Ούτε Κ/Μ: Ούτε Κοντά, Ούτε Μακριά
Μ-ΠΜ: Μακριά έως πού μακριά

ΕΠΕΞΗΓΗΣΕΙΣ

Α/ΑΡ: Αριστερά /Αριστεροί
ΚΑ/ΚΑΡ:Κεντροαριστερά /Κεντροαριστεροί
Κ/ΚΕ: Κέντρο /Κεντρώοι

ΕΠΕΞΗΓΗΣΕΙΣ

ΚΔ/ΚΔΕ: Κεντροδεξιά / Κεντροδεξιοί
ΚΑ/ΚΑΡ: Δεξιά / Δεξιοί
ΔΓ/ΔΑ: Δεν γνωρίζω /Δεν απαντώ

* Ενδεικτικά, (βλέπε τις υπογραμμίσεις) το 26,2% των αυτοτοποθετούμενων πάνω στον άξονα Α/Δ ως Αριστεροί (ΑΡ) δηλώνουν ότι είναι πολύ κοντά έως κοντά στο ΠΑΣΟΚ, ενώ το ποσοστό των ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ το 1996 (κατά δήλωση τους στην ίδια πάντα έρευνα) που τοποθετούνται ως Αριστεροί είναι 8,8% (τα αντίστοιχα ποσοστά για το ΔΗΚΚΙ είναι 18,6% και 9,7) και στην τελευταία σειρά βλέπουμε ότι η σχέση αυτών των δύο ποσοστών μεταξύ τους είναι 2,97 (26,2/8,8=2,97) και 1,91 (18,6/9,7=1,91) για το ΔΗΚΚΙ.

Παράρτημα

- Ταυτότητα έρευνας
- Πίνακες

Περιεχόμενα

- Η ταυτότητα της έρευνας
- Πίνακες

Π.1	Δημοτικότητα Δ. Τσοβόλα κατά ψήφο στις εκλογές του 1996.
Π.2	Δημοτικότητα Δ. Τσοβόλα κατά δημότες / ετεροδημότες.
Π.3	Δημοτικότητα Δ. Τσοβόλα κατά πολιτική τοποθέτηση.
Π.4	Δημοτικότητα Δ. Τσοβόλα κατά φύλο και ηλικία.
Π.5	Δημοτικότητα Δ. Τσοβόλα κατά αστικότητα.
Π.6	Δημοτικότητα Δ. Τσοβόλα κατά γεωγραφική περιοχή.
Π.7	Δημοτικότητα Δ. Τσοβόλα κατά επίπεδο εκπαίδευσης.
Π.8	Δημοτικότητα Δ. Τσοβόλα κατά θέση στη απασχόληση.
Π.9	Δημοτικότητα Δ. Τσοβόλα κατά εισόδημα.
Π.10	Άποψη για την καθιέρωση απλής αναλογικής κατά ψήφο στις εκλογές του 1996.
Π.11	Εγγύτητα σε ΠΑΣΟΚ κατά ψήφο στις εκλογές του 1996.
Π.12	Εγγύτητα σε ΠΑΣΟΚ κατά εισόδημα.
Π.13	Εγγύτητα σε ΝΔ κατά ψήφο στις εκλογές του 1996.
Π.14	Εγγύτητα σε ΝΔ κατά εισόδημα.
Π.15	Εγγύτητα σε ΠΟΛΑΝ κατά ψήφο στις εκλογές του 1996.
Π.16	Εγγύτητα σε ΠΟΛΑΝ κατά εισόδημα.
Π.17	Εγγύτητα σε ΚΚΕ κατά ψήφο στις εκλογές του 1996.
Π.18	Εγγύτητα σε ΚΚΕ κατά εισόδημα.
Π.19	Εγγύτητα σε ΣΥΝ κατά ψήφο στις εκλογές του 1996.
Π.20	Εγγύτητα σε ΠΑΣΟΚ κατά θέση στη απασχόληση.
Π.21	Εγγύτητα σε ΣΥΝ κατά εισόδημα.
Π.22	Εγγύτητα σε ΔΗΚΚΙ κατά φύλο και ηλικία.
Π.23	Εγγύτητα σε ΔΗΚΚΙ κατά αστικότητα.
Π.24	Εγγύτητα σε ΔΗΚΚΙ κατά γεωγραφική περιοχή.
Π.25	Εγγύτητα σε ΔΗΚΚΙ κατά επίπεδο εκπαίδευσης.
Π.26	Εγγύτητα σε ΔΗΚΚΙ κατά εισόδημα.
Π.27	Κόμμα που μπορεί να κυβερνήσει τη χώρα κατά θέση στην απασχόληση.
Π.28	Κόμμα που μπορεί να κυβερνήσει τη χώρα κατά εισόδημα.
Π.29	Κόμμα με μέλλον κατά ψήφο στις εκλογές του 1996.
Π.30	Κόμμα με μέλλον κατά πολιτική αυτοτοποθέτηση.
Π.31	Κόμμα με μέλλον κατά θέση στην απασχόληση.
Π.32	Κόμμα με ικανά στελέχη κατά ψήφο στις εκλογές του 1996.
Π.33	Πρόσθεση ψήφου κατά θέση στην απασχόληση.
Π.34	Πρόσθεση ψήφου κατά εισόδημα.

Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ	: ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ V - PROJECT RESEARCH CONSULTING Μέλος του ΣΕΔΕΑ, της ESOMAR και της WAPOR
ΤΥΠΟΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΣ	: ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ με ατομικές συνεντεύξεις, πρόσωπο με πρόσωπο (face to face) στα νοικοκυριά των ερωτωμένων, χρήση δομημένου ερωτηματολογίου και κάλπης.
ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	: Γενικός πληθυσμός 18 ετών και άνω.
ΠΕΡΙΟΧΗ	: Το σύνολο της χώρας, χωρίς τις νήσους Αιγαίου και Ιονίου.
ΔΕΙΓΜΑ	: Το σχεδιασθέν μέγεθος του δείγματος ανέρχεται σε 1200 άτομα και το πραγματοποιηθέν σε 1113 άτομα.
ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑ	: Ακολουθήθηκε η μέθοδος της πολυσταδιακής στρωματοποιημένης δειγματοληψίας. Τα στρώματα της έρευνας είναι οι δώδεκα γεωγραφικές περιοχές της χώρας (Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, Κεντρική Μακεδονία, Πολεοδομικό Συγκρότημα Θεσσαλονίκης, Δυτική Μακεδονία, Ήπειρος, Θεσσαλία, Δυτική Ελλάδα, Στερεά Ελλάδα, Πολεοδομικό Συγκρότημα Πρωτεύουσας, Υπόλοιπο Αττικής, Πελοπόννησος και Κρήτη), και τα τρία επίπεδα αστικότητας (αστικές, ημιαστικές και αγροτικές περιοχές). Σε πρώτο στάδιο επιλέχθηκε ο αριθμός των νομών ανά περιοχή που περιέχεται στο δείγμα. Στη συνέχεια καθορίστηκε το μέγεθος του δείγματος, σε κάθε στρώμα αστικότητας της γεωγραφικής περιφέρειας (π.χ. Αστικά Κεντρικής Μακεδονίας), αναλογικά της αστικότητας του συνολικού πληθυσμού της χώρας, εκτός Πολεοδομικών Συγκροτημάτων Πρωτεύουσας, Θεσσαλονίκης και Υπολοίπου Αττικής. Σε δεύτερη φάση επιλέχθηκαν οι νομοί (με πιθανότητα ανάλογη του σχετικού μεγέθους του πληθυσμού τους εντός της γεωγραφικής περιφέρειας - proportional to size sampling). Σε τρίτη φάση, από κάθε κατηγορία αστικότητας εντός του επιλεγέντος νομού επιλέχθηκε δείγμα οικοδομικών τετραγώνων, μεγέθους ανάλογου του πληθυσμού του νομού, (με πιθανότητα επιλογής κάθε τετραγώνου ανάλογη του μεγέθους του οικοδομικού τετραγώνου - proportional to size sampling), βάσει του αρχείου απογραφής του 1991 της ΕΣΥΕ. Με τη μέθοδο αυτή επιλέχθηκαν 122 σημεία εκκίνησης. Στο δεύτερο στάδιο, με συστηματική δειγματοληψία (systematic sampling), επιλέχθηκαν από κάθε σημείο εκκίνησης τα νοικοκυριά της έρευνας. Τέλος, με απλή τυχαία δειγματοληψία (simple random sampling), επελέγη ένας/μία ερωτώμενος/η σε κάθε νοικοκυριό. Με την εν λόγω δειγματοληπτική μέθοδο, εξασφαλίστηκε η τυχαιότητα και αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος ως προς τα βασικά χαρακτηριστικά (παραμέτρους) του πραγματικού πληθυσμού των περιοχών της έρευνας.
ΣΤΑΘΜΙΣΗ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ	: Προκειμένου να εξισορροπηθούν τυχόν παράγοντες μεροληψίας, το δείγμα σταθμίστηκε, εκ των υστέρων, ως προς το φύλο και την ηλικία των ερωτωμένων, βάσει της απογραφής πληθυσμού της ΕΣΥΕ το 1991 και ως προς την ψήφο των βουλευτικών εκλογών του Σεπτεμβρίου 1996.
ΧΡΟΝΟΣ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ	: Η έρευνα πεδίου πραγματοποιήθηκε στο χρονικό διάστημα, από 9 Δεκεμβρίου 1997 έως 8 Ιανουαρίου 1998.

ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΠΕΔΙΟΥ: Για την πραγματοποίηση της έρευνας εργάστηκαν 10 επόπτες και 55 ερευνητές.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ:

- Στην ανάλυση που συνοδεύει στους πίνακες, απαντήσεις με βάσεις κάτω των 60 ερωτηθέντων είναι εντελώς ενδεικτικές.

- Σε περίπτωση ανακοίνωσης, ή δημοσίευσης άλλων σχολίων, ή συμπερασμάτων πέραν αυτών που ακολουθούν στην έκθεση αποτελεσμάτων του Ινστιτούτου V - Project Research Consulting, θα πρέπει να διευκρινίζεται ότι η ανάλυση γίνεται με αποκλειστική ευθύνη του υπογράφοντος και όχι του Ινστιτούτου V - Project Research Consulting.
- Επίσης, σε περίπτωση δημοσίευσης των αποτελεσμάτων, θα πρέπει να δημοσιευτεί εμφανώς η ταυτότητα της έρευνας.

Το Ινστιτούτο V - PROJECT RESEARCH CONSULTING εφαρμόζει αυστηρά όλους τους κώδικες Δεοντολογίας της ESOMAR, της WAPOR και του ΣΕΔΕΑ, για την Πολιτική - Κοινωνική Έρευνα, την Έρευνα Αγοράς, τη δημοσίευση αποτελεσμάτων δημοσκοπήσεων και τις κατευθυντήριες γραμμές για την ερμηνεία τους.

Πίνακας 1 : Δημοτικότητα Δ. Τσοβόλα κατά ψήφο στις εκλογές του 1996

		Σύνολο	Ψήφος στις 22/9/96										
			ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΕΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ	Άλλο	Νέοι	ΔΨ	Α/Λ/Κ	ΔΑ
	Βάση	1113	349	275	39	65	31	6	32	55	58	53	150
	Σταθμ.	1110	347	319	48	41	37	23	17	47	56	23	152
	Row %	100,0%	31,3%	28,8%	4,3%	3,7%	3,3%	2,0%	1,6%	4,2%	5,0%	2,1%	13,7%
Δημήτρης Τσοβόλας	Αρνητική	20,7%	13,1%	30,9%	19,1%	24,7%	10,5%	,0%	34,4%	25,3%	27,4%	26,3%	15,1%
	Μάλλον αρνητική	19,7%	19,4%	23,4%	35,8%	18,4%	,0%	15,1%	9,1%	25,3%	14,1%	20,1%	14,8%
	Μάλλον θετική	28,7%	30,6%	29,3%	32,5%	36,6%	18,9%	67,1%	27,5%	21,7%	15,5%	22,7%	24,5%
	Θετική	22,8%	29,5%	11,8%	9,8%	17,3%	67,0%	17,9%	3,1%	24,2%	27,3%	13,9%	27,9%
	ΔΑ	8,1%	7,5%	4,5%	2,8%	3,1%	3,6%	,0%	25,9%	3,6%	15,7%	17,1%	17,7%
	Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πίνακας 2 : Δημοτικότητα Δ. Τσοβόλα κατά δημότες/ετεροδημότες

		Σύνολο	Ψήφος στο τόπο κατοικίας		
			Δημότες	Ετεροδημότες	ΔΤ/ΔΑ
	Βάση	1113	755	331	27
	Σταθμ.	1110	766	320	24
	Row %	100,0%	69,0%	28,8%	2,2%
Δημήτρης Τσοβόλας	Αρνητικ	20,7%	21,6%	18,0%	25,8%
	Μάλλον αρνητικ	19,7%	18,9%	21,2%	24,0%
	Μάλλον θετικ	28,7%	28,3%	30,5%	17,1%
	Θετικ	22,8%	23,0%	22,2%	25,4%
	ΔΑ	8,1%	8,1%	8,1%	7,7%
	Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V P.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 3 : Δημοτικότητα Δ. Τσοβόλα κατά πολιτική αυτοτοποθέτηση

		Σύνολο	Αυτοτοποθέτηση στην κλίμακα Α/Δ					
			Αριστερά	Κ/Α	Κέντρο	Κ/Δ	Δεξιά	ΔΓ/ΔΛ
Δημήτρης Τσοβόλας	Βάση	1113	108	187	354	132	138	194
	Στάθμ.	1110	99	180	347	148	157	179
	Row %	100,0%	8,9%	16,2%	31,3%	13,3%	14,2%	16,1%
	Αρνητική	20,7%	20,7%	9,7%	14,7%	20,5%	44,1%	22,8%
	Μάλλον αρνητική	19,7%	18,3%	23,0%	19,4%	22,7%	18,4%	16,4%
	Μάλλον θετική	28,7%	29,1%	35,1%	31,0%	39,6%	17,5%	18,2%
	Θετική	22,8%	24,8%	29,1%	29,8%	13,4%	14,7%	16,8%
ΔΑ		8,1%	7,0%	3,2%	5,0%	3,8%	5,3%	25,7%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πίνακας 4 : Δημοτικότητα Δ. Τσοβόλα κατά φύλο και ηλικία

		Σύνολο	Φύλο		Ηλικία					
			Ανδρες	Γυναίκες	18-24 ετών	25-34 ετών	35-44 ετών	45-54 ετών	55-64 ετών	65 ετών και άνω
Δημήτρης Τσοβόλας	Βάση	1113	549	564	178	222	192	172	166	174
	Στάθμ.	1110	539	571	149	195	189	174	190	204
	Row %	100,0%	48,5%	51,5%	13,5%	17,7%	17,2%	15,8%	17,3%	16,5%
	Αρνητική	20,7%	22,2%	19,3%	25,4%	20,2%	18,8%	13,8%	23,1%	22,9%
	Μάλλον αρνητική	19,7%	19,3%	20,1%	20,3%	24,3%	21,1%	13,3%	17,9%	20,6%
	Μάλλον θετική	28,7%	29,4%	28,0%	32,5%	25,2%	28,7%	34,5%	25,0%	28,0%
	Θετική	22,8%	22,7%	23,0%	17,2%	24,1%	24,8%	29,7%	24,4%	17,1%
ΔΑ		8,1%	6,4%	9,7%	4,7%	6,2%	6,6%	8,7%	9,6%	11,4%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V P.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 5 : Δημοτικότητα Δ. Τσοβόλα κατά αστικότητα

		Σύνολο	Δοτικότητα		
			Αστικά	Ημιαστικά	Αγροτικά
Δημήτρης Τσοβόλας	Βάση	1113	699	144	270
	Σταθμ.	1110	690	138	282
	Row %	100,0%	62,2%	12,5%	25,4%
	Αρνητική	20,7%	20,4%	17,1%	23,1%
	Μάλλον αρνητική	19,7%	20,3%	20,4%	18,0%
	Μάλλον θετική	28,7%	32,0%	26,9%	21,4%
	Θετική	22,8%	20,1%	23,5%	29,1%
	ΔΑ	8,1%	7,2%	12,1%	8,4%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πίνακας 6 : Δημοτικότητα Δ. Τσοβόλα κατά γεωγραφική περιοχή

		Σύνολο	Γεωγραφική περιοχή					
			Π.Σ.Π.	Στερεά - Πελάσος	Θεσσαλία - Ηπειρος	Π.Σ.Θ.	Μακεδ. - Θράκη	Νησιά
Δημήτρης Τσοβόλας	Βάση	1083	319	293	80	90	231	70
	Σταθμ.	1078	310	297	76	87	239	70
	Row %	100,0%	28,8%	27,6%	7,0%	8,0%	22,1%	6,5%
	Αρνητική	20,5%	23,5%	18,8%	19,3%	12,2%	20,7%	24,9%
	Μάλλον αρνητική	19,6%	22,6%	17,9%	12,0%	21,1%	19,7%	19,9%
	Μάλλον θετική	28,8%	29,7%	28,6%	32,5%	46,9%	23,7%	16,2%
	Θετική	23,0%	15,5%	26,7%	31,1%	19,8%	24,1%	31,8%
	ΔΑ	8,1%	8,7%	7,9%	5,2%	,0%	11,8%	7,2%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V P.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 7 : Δημοτικότητα Δ. Τσοβόλα κατά επίπεδο εκπαίδευσης

		Σύνολο	Επίπεδο εκπαίδευσης		
			Κατώτερη	Μέση	Ανώτερη
	Βάση	1113	395	560	158
	Σταθμ.	1110	427	538	145
	Row %	100,0%	38,4%	48,5%	13,1%
Δημήτρης Τσοβόλας	Αρνητική	20,7%	20,1%	21,0%	21,0%
	Μάλλον αρνητική	19,7%	17,3%	20,7%	23,1%
	Μάλλον θετική	28,7%	25,7%	29,2%	35,9%
	Θετική	22,8%	25,3%	23,1%	14,4%
	ΔΑ	8,1%	11,7%	6,0%	5,6%
	Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V P.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 8 : Δημοτικότητα Δ. Τσοβόλα κατά θέση στην απασχόληση

		Θέση στην απασχόληση								
		Σύνολο	Εργοδ. - Αυτ/ μένοι	Μισθω τοί Δ.Τ.	Μισθω τοί Ι.Τ.	Ανέργοι	Συντα ξιούχοι	Νοικο κυρές	Φοιτητές	Άλλο
Δημήτρης Τσοβόλας	Βάση	1113	199	104	195	87	201	199	56	72
	Σταθμ.	1110	201	96	173	78	229	214	46	73
	Row %	100,0%	18,1%	8,6%	15,6%	7,1%	20,7%	19,3%	4,1%	6,6%
	Αρνητική	20,7%	21,6%	13,6%	19,0%	22,0%	25,3%	17,2%	27,1%	21,5%
	Μάλλον αρνητική	19,7%	17,2%	26,0%	18,9%	28,2%	20,4%	17,6%	22,6%	12,8%
	Μάλλον θετική	28,7%	27,8%	30,6%	34,0%	20,3%	29,0%	26,3%	28,4%	31,2%
	Θετική	22,8%	28,7%	19,3%	19,4%	22,8%	18,1%	28,2%	21,8%	19,2%
	ΔΑ	8,1%	4,8%	10,5%	8,6%	6,7%	7,1%	10,6%	,0%	15,3%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V P.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 9 : Δημοτικότητα Δ. Τσοβόλα κατά εισόδημα

		Εύνολο	Συνολικό μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα				ΔΓ/ΔΑ
			Λιγότερο από 150 χιλ.	150 - 300 χιλ.	300 - 500 χιλ.	Πάνω από 500 χιλ.	
Δημήτρης Τσοβόλας	Βάση	1113	289	481	132	56	155
	Σταθμ.	1110	308	483	121	53	146
	Row %	100,0%	27,7%	43,5%	10,9%	4,8%	13,1%
	Αρνητική	20,7%	19,8%	19,4%	18,4%	23,0%	27,6%
	Μάλλον αρνητική	19,7%	18,1%	19,2%	22,0%	35,2%	17,2%
	Μάλλον θετική	28,7%	25,0%	31,4%	30,9%	27,7%	26,0%
	Θετική	22,8%	27,2%	24,0%	23,2%	7,5%	15,1%
	ΔΑ	8,1%	9,9%	5,9%	5,6%	6,7%	14,2%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πίνακας 10 : Αποψη για την καθιέρωση απλής αναλογικής κατά ψήφο στις εκλογές του 1996

		Σύνολο	Ψήφος στις 22/9/96										
			ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ	Άλλο	Νέοι	ΔΨ	Α/Λ/Κ	ΔΑ
	Βάση	1113	349	275	39	65	31	6	32	55	58	53	150
	Σταθμ.	1110	347	319	48	41	37	23	17	47	56	23	152
	Row %	100,0%	31,3%	28,8%	4,3%	3,7%	3,3%	2,0%	1,6%	4,2%	5,0%	2,1%	13,7%
Αποψη για καθιέρωση απλής αναλογικής	Μάλλον υπέρ	45,6%	52,6%	33,6%	71,5%	80,3%	67,0%	53,9%	42,8%	30,8%	40,4%	54,3%	36,3%
	Μάλλον κατά	19,8%	16,0%	32,4%	9,6%	10,5%	16,6%	,0%	21,6%	18,1%	17,8%	9,0%	14,5%
	ΔΓ/ΔΑ	34,5%	31,3%	34,0%	18,9%	9,2%	16,5%	46,1%	35,6%	51,1%	41,8%	36,7%	49,2%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V P.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 11 : Εγγύτητα σε ΠΑΣΟΚ κατά ψήφο στις εκλογές του 1996

		Σύνολο	Ψήφος στις 22/9/96										
			ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΕΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ	Άλλο	Νέοι	ΔΨ	Α/Λ/Κ	ΔΑ
	Βάση	1113	349	275	39	65	31	6	32	55	58	53	150
	Σταθμ.	1110	347	319	48	41	37	23	17	47	56	23	152
	Row 8	100,0%	31,3%	28,8%	4,3%	3,7%	3,3%	2,0%	1,6%	4,2%	5,0%	2,1%	13,7%
Εγγύτητα σε ΠΑΣΟΚ	Πολύ κοντά	11,9%	29,7%	2,6%	2,7%	1,6%	12,9%	,0%	,0%	6,0%	6,8%	2,0%	4,5%
	Κοντά	18,9%	39,1%	5,1%	7,5%	15,0%	16,3%	,0%	6,3%	14,4%	15,6%	5,8%	15,6%
	Ούτε κοντά - ούτε μακριά	23,0%	17,0%	20,1%	12,8%	33,4%	37,6%	30,6%	21,6%	32,7%	18,6%	37,9%	35,0%
	Μακριά	26,3%	8,4%	42,5%	48,8%	36,1%	26,4%	51,5%	33,8%	27,0%	38,2%	32,2%	13,3%
	Πολύ μακριά	13,7%	2,9%	26,1%	21,0%	13,9%	6,8%	17,9%	25,3%	10,9%	13,7%	9,0%	11,3%
	ΔΓ	1,7%	1,2%	,7%	,0%	,0%	,0%	,0%	9,9%	1,8%	3,6%	4,1%	4,3%
	ΔΑ	4,6%	1,8%	2,8%	7,1%	,0%	,0%	,0%	3,1%	7,2%	3,6%	9,1%	16,1%
	Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V P.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 12 : Εγγύτητα σε ΠΑΣΟΚ κατά εισόδημα

		Συνολικό μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα					
		Σύνολο	Λιγότερο από 150 χιλ.	150 - 300 χιλ.	300 - 500 χιλ.	Πάνω από 500 χιλ.	ΔΓ/ΔΑ
Εγγύτητα σε ΠΑΣΟΚ	Βάση	1113	289	481	132	56	155
	Σταθμ.	1110	308	483	121	53	146
	Row 8	100,0%	27,7%	43,5%	10,9%	4,8%	13,1%
	Πολύ κοντά	11,9%	12,9%	13,4%	7,7%	9,6%	9,2%
	Κοντά	18,9%	23,1%	15,2%	27,2%	15,6%	16,6%
	Ούτε κοντά - ούτε μακριά	23,0%	16,7%	22,2%	28,9%	37,2%	28,8%
	Μακριά	26,3%	25,1%	30,5%	18,9%	26,5%	20,6%
	Πολύ μακριά	13,7%	14,7%	13,7%	12,4%	8,4%	14,8%
	ΔΓ	1,7%	1,8%	1,3%	1,0%	2,7%	2,8%
	ΔΑ	4,6%	5,7%	3,8%	3,8%	,0%	7,3%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V.P.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 13 : Εγγύτητα σε ΝΔ κατά ψήφο στις εκλογές του 1996

		Σύνολο	Ψήφος στις 22/9/96										
			ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ	ΑΛΛΟ	Νέοι	ΔΨ	Α/Λ/Κ	ΔΑ
	Βάση	1113	349	275	39	65	31	6	32	55	58	53	150
	Στάθμ.	1110	347	319	48	41	37	23	17	47	56	23	152
	Row %	100,0%	31,3%	28,8%	4,3%	3,7%	3,3%	2,0%	1,6%	4,2%	5,0%	2,1%	13,7%
Εγγύτητα σε ΝΔ	Πολύ κοντά	11,2%	2,0%	32,0%	,0%	1,8%	3,6%	,0%	,0%	3,6%	8,7%	,0%	4,2%
	Κοντά	18,9%	9,2%	42,3%	2,5%	3,1%	7,2%	,0%	2,8%	21,6%	11,1%	3,5%	13,0%
	Ούτε κοντά - ούτε μακριά	19,5%	17,5%	14,9%	5,3%	13,8%	18,5%	51,7%	18,8%	18,1%	25,6%	38,1%	30,8%
	Μακριά	29,0%	45,9%	5,6%	51,5%	53,8%	48,1%	15,5%	34,5%	30,7%	33,5%	30,5%	20,2%
	Πολύ μακριά	15,2%	22,5%	1,9%	33,7%	27,5%	22,6%	32,8%	30,9%	16,9%	13,8%	14,8%	11,4%
	ΔΓ'	1,7%	1,2%	,7%	,0%	,0%	,0%	,0%	9,9%	1,8%	3,6%	4,1%	4,3%
	ΔΑ	4,5%	1,8%	2,5%	7,1%	,0%	,0%	,0%	3,1%	7,2%	3,6%	9,1%	16,1%
	Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V.P.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 14 : Εγγύτητα σε ΝΔ κατά εισόδημα

		Συνολικό μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα					
		Εύνολο	Λιγότερο από 150 χιλ.	150 - 300 χιλ.	300 - 500 χιλ.	Πάνω από 500 χιλ.	ΔΓ/ΔΑ
Εγγύτητα σε ΝΔ	Βάση	1113	289	481	132	56	155
	Σταθμ.	1110	308	483	121	53	146
	Row %	100,0%	27,7%	43,5%	10,9%	4,8%	13,1%
	Πολύ κοντά	11,2%	13,6%	11,7%	9,5%	4,1%	8,3%
	Κοντά	18,9%	19,6%	18,7%	16,8%	12,5%	21,8%
	Ούτε κοντά - ούτε μακριά	19,5%	15,7%	20,1%	22,3%	22,2%	22,3%
	Μακριά	29,0%	30,2%	27,2%	33,0%	39,2%	25,6%
	Πόλύ μακριά	15,2%	13,8%	17,2%	13,5%	19,2%	11,9%
	ΔΓ	1,7%	1,4%	1,5%	1,0%	2,7%	2,8%
	ΔΑ	4,5%	5,7%	3,6%	3,8%	,0%	7,3%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V.P.R.C. (12/1997)

" Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 15 : Εγγύτητα σε ΠΟΛΑΝ κατά ψήφο στις εκλογές του 1996

		Ψήφος στις 22/9/96											
		Σύνολο	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ	Άλλο	Νέοι	ΔΨ	Α/Δ/Κ	ΔΑ
Εγγύτητα σε ΠΟΛΑΝ	Βάση	1113	349	275	39	65	31	6	32	55	58	53	150
	Σταθμ.	1110	347	319	48	41	37	23	17	47	56	23	152
	Row %	100,0%	31,3%	28,8%	4,3%	3,7%	3,3%	2,0%	1,6%	4,2%	5,0%	2,1%	13,7%
	Πολύ κοντά	2,0%	1,4%	1,6%	7,1%	,0%	,0%	35,6%	,0%	1,8%	,0%	,0%	,0%
	Κοντά	4,0%	2,2%	6,0%	,0%	,0%	6,5%	18,3%	,0%	16,4%	,0%	,0%	2,0%
	Ούτε κοντά - ούτε μακριά	20,1%	21,1%	19,1%	2,4%	13,9%	25,8%	15,5%	9,5%	16,2%	17,8%	32,3%	28,0%
	Μακριά	41,6%	47,3%	39,4%	52,3%	52,1%	41,7%	15,5%	43,7%	28,8%	47,0%	36,1%	33,2%
	Πολύ μακριά	25,1%	24,7%	29,3%	28,8%	34,0%	22,5%	15,1%	33,7%	27,7%	26,1%	16,6%	14,9%
	ΔΤ	1,9%	1,2%	1,1%	,0%	,0%	3,5%	,0%	9,9%	1,8%	5,5%	5,9%	3,6%
	ΔΑ	5,3%	2,0%	3,5%	9,5%	,0%	,0%	,0%	3,1%	7,2%	3,6%	9,1%	18,2%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V P.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 1.6 : Εγγύτητα σε ΠΟΛΑΝ κατά εισόδημα

		Σύνολο	Συνολικό μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα				
			Λιγότερο από 150 χιλ.	150 - 300 χιλ.	300 - 500 χιλ.	Πάνω από 500 χιλ.	ΔΓ/ΔΑ
Εγγύτητα σε ΠΟΛΑΝ	Βάση	1113	289	481	132	56	155
	Σταθμ.	1110	308	483	121	53	146
	Row %	100,0%	27,7%	43,5%	10,9%	4,8%	13,1%
	Πολύ κοντά	2,0%	2,6%	2,1%	2,5%	,0%	,7%
	Κοντά	4,0%	4,2%	4,3%	3,3%	2,0%	3,6%
	Ούτε κοντά - ούτε μακριά	20,1%	18,9%	20,6%	21,3%	21,8%	19,4%
	Μακριά	41,6%	44,1%	39,8%	41,9%	48,8%	39,0%
	Πολύ μακριά	25,1%	21,9%	27,4%	24,3%	24,7%	25,2%
	ΔΓ	1,9%	1,4%	1,6%	1,9%	2,7%	4,1%
	ΔΑ	5,3%	6,7%	4,3%	4,8%	,0%	8,0%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V P.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 17 : Εγγύτητα σε ΚΚΕ κατά ψήφο στις εκλογές του 1996

		Σύνολο	Ψήφος στις 22/9/96										
			ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ	ΑΛΛο	Νέοι	ΔΨ	Α/Λ/Κ	ΔΑ
	Βάση	1113	349	275	39	65	31	6	32	55	58	53	150
	Σταθμ.	1110	347	319	48	41	37	23	17	47	56	23	152
	Row %	100,0%	31,3%	28,8%	4,3%	3,7%	3,3%	2,0%	1,6%	4,2%	5,0%	2,1%	13,7%
Εγγύτητα σε ΚΚΕ	Πολύ κοντά	3,0%	,8%	,4%	52,5%	3,1%	3,0%	,0%	,0%	1,8%	1,6%	2,0%	,0%
	Κοντά	5,3%	7,4%	1,7%	18,0%	13,7%	3,5%	,0%	3,4%	5,4%	,0%	5,5%	5,0%
	Ούτε κοντά - ούτε μακριά	18,8%	21,0%	10,4%	5,1%	23,9%	22,4%	30,6%	15,7%	16,3%	22,5%	32,3%	29,5%
	Μακριά	36,4%	41,1%	39,5%	15,0%	43,7%	32,1%	51,5%	31,4%	27,1%	40,6%	34,2%	25,2%
	Πολύ μακριά	29,6%	26,5%	43,3%	4,8%	15,6%	39,0%	17,9%	36,5%	40,3%	26,1%	11,0%	19,1%
	ΔΓ	1,9%	1,2%	1,1%	,0%	,0%	,0%	,0%	9,9%	1,8%	5,5%	5,9%	4,4%
	ΔΑ	4,9%	2,0%	3,6%	4,6%	,0%	,0%	,0%	3,1%	7,2%	3,6%	9,1%	16,8%
	Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V P.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 18 : Εγγύτητα σε ΚΚΕ κατά εισόδημα

		Σύνολο	Συνολικό μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα				
			Λιγότερο από 150 χιλ.	150 - 300 χιλ.	300 - 500 χιλ.	Πάνω από 500 χιλ.	ΔΤ/ΔΑ
Εγγύτητα σε ΚΚΕ	Βάση	1113	289	481	132	56	155
	Σταθμ.	1110	308	483	121	53	146
	Row 8	100,0%	27,7%	43,5%	10,9%	4,8%	13,1%
	Πολύ κοντά	3,0%	4,5%	3,8%	,9%	,0%	,0%
	Κοντά	5,3%	5,8%	4,8%	5,7%	5,5%	5,5%
	Ούτε κοντά - ούτε μακριά	18,8%	15,8%	18,4%	23,1%	28,4%	19,6%
	Μακριά	36,4%	37,7%	36,1%	40,3%	40,0%	30,5%
	Πολύ μακριά	29,6%	28,8%	31,6%	23,3%	21,0%	33,2%
	ΔΤ	1,9%	1,4%	1,8%	1,9%	2,7%	3,2%
	ΔΑ	4,9%	6,0%	3,5%	4,8%	2,4%	8,0%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V P.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 19 : Εγγύτητα σε ΣΥΝ κατά ψήφο στις εκλογές του 1996

		Ψήφος στις 22/9/96											
		Σύνολο	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ	Άλλο	Νέοι	ΔΨ	Α/Δ/Κ	ΔΑ
Εγγύτητα σε ΣΥΝ	Βάση	1113	349	275	39	65	31	6	32	55	58	53	150
	Σταθμ.	1110	347	319	48	41	37	23	17	47	56	23	152
	Row %	100,0%	31,3%	28,8%	4,3%	3,7%	3,3%	2,0%	1,6%	4,2%	5,0%	2,1%	13,7%
	Πολύ κοντά	2,7%	2,6%	1,1%	,0%	35,6%	,0%	,0%	,0%	,0%	,0%	,0%	2,0%
	Κοντά	11,3%	14,1%	4,0%	23,9%	40,7%	12,7%	32,8%	3,4%	9,0%	6,6%	9,3%	8,1%
	Ούτε κοντά - ούτε μακριά	23,5%	27,4%	17,1%	25,0%	15,2%	28,6%	15,5%	18,5%	16,3%	31,0%	30,5%	28,6%
	Μακριά	31,9%	33,6%	38,5%	33,5%	5,5%	22,9%	33,8%	34,2%	30,7%	30,7%	34,4%	23,0%
	Πολύ μακριά	23,8%	19,1%	35,0%	10,4%	2,9%	35,8%	17,9%	31,0%	35,0%	22,6%	10,8%	17,1%
	ΔΓ	1,8%	1,2%	1,1%	,0%	,0%	,0%	,0%	9,9%	1,8%	5,5%	5,9%	3,6%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V P.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 20' : Εγγύτητα σε ΠΑΣΟΚ κατά θέση στην απασχόληση

		Σύνολο	Θέση στην απασχόληση							
			Εργοδ. - Λοιπ/ μένοι	Μισθω τοί Δ.Τ.	Μισθω τοί Ι.Τ.	Ανεργοί	Συντα ξιούχοι	Νοικο κυρές	Φοιτητές	Άλλο
Εγγύτητα σε ΠΑΣΟΚ	Βάση	1113	199	104	195	87	201	199	56	72
	Σταθμ.	1110	201	96	173	78	229	214	46	73
	Row 8	100,0%	18,1%	8,6%	15,6%	7,1%	20,7%	19,3%	4,1%	6,6%
	Πολύ κοντά	11,9%	14,2%	11,3%	10,6%	4,9%	13,5%	14,8%	5,5%	7,8%
	Κοντά	18,9%	14,3%	26,2%	20,1%	19,6%	17,8%	20,1%	22,3%	15,9%
	Ούτε κοντά - ούτε μακριά	23,0%	23,2%	30,2%	25,2%	27,1%	14,3%	23,0%	30,1%	25,7%
	Μακριά	26,3%	30,0%	21,2%	26,0%	28,2%	29,3%	21,1%	24,6%	27,8%
	Πολύ μακριά	13,7%	14,0%	6,3%	12,8%	13,3%	18,0%	14,0%	10,3%	13,2%
	ΔΥ	1,7%	,5%	1,2%	,3%	,5%	1,7%	4,5%	1,9%	1,6%
	ΔΑ	4,6%	3,9%	3,7%	5,0%	6,4%	5,4%	2,4%	5,4%	8,1%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V P.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 21 : Εγγύτητα σε ΣΥΝ κατά εισόδημα

	Σύνολο	Συνολικό μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα				
		Λιγότερο από 150 χιλ.	150 - 300 χιλ.	300 - 500 χιλ.	Πάνω από 500 χιλ.	ΔΓ/ΔΑ
η	1113	289	481	132	56	155
θμ.	1110	308	483	121	53	146
θ	100,0%	27,7%	43,5%	10,9%	4,8%	13,1%
α	2,7%	2,0%	2,7%	4,1%	4,2%	2,8%
α	11,3%	12,1%	9,7%	12,6%	23,8%	9,0%
α τε ιά	23,5%	20,1%	25,8%	25,2%	32,0%	18,0%
ιά	31,9%	34,4%	30,5%	33,7%	26,9%	31,6%
ιά	23,8%	23,9%	25,7%	17,7%	10,4%	27,4%
	1,8%	1,4%	1,6%	1,9%	2,7%	3,2%
	5,0%	6,0%	4,0%	4,8%	,0%	8,0%
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Consulting - V.P.R.C. (12/1997)

ους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 22 : Εγγύτητα σε ΔΗΚΚΙ κατά φύλο και ηλικία

		Σύνολο	Φύλο		Ηλικία					
			Ανδρες	Γυναίκες	18-24 ετών	25-34 ετών	35-44 ετών	45-54 ετών	55-64 ετών	65 ετών και άνω
Εγγύτητα σε ΔΗΚΚΙ	Βάση	1113	549	564	178	222	192	172	166	174
	Σταθμ.	1110	539	571	149	195	189	174	190	204
	Row %	100,0%	48,5%	51,5%	13,5%	17,7%	17,2%	15,8%	17,3%	18,5%
	Πολύ κοντά	2,9%	3,2%	2,7%	1,8%	3,1%	4,4%	3,3%	3,2%	1,1%
	Κοντά	11,7%	13,3%	10,2%	4,6%	9,2%	16,2%	13,3%	15,6%	10,8%
	Ούτε κοντά - ούτε μακριά	24,3%	22,8%	25,6%	29,7%	23,7%	24,5%	27,8%	20,9%	20,2%
	Μακριά	33,1%	32,6%	33,5%	33,3%	38,4%	28,2%	31,0%	28,6%	38,4%
	Πολύ μακριά	20,6%	21,6%	19,7%	25,7%	18,3%	19,6%	14,9%	24,3%	22,1%
	ΔΓ	2,2%	,9%	3,4%	,6%	2,7%	1,4%	2,2%	3,9%	2,2%
	ΔΑ	5,2%	5,6%	4,7%	4,4%	4,7%	5,7%	7,5%	3,5%	5,1%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V F.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 23 : Εγγύτητα σε ΔΗΚΚΙ κατά αστικότητα

		Σύνολο	Αστικότητα		
			Αστικά	Ημιαστικά	Αγροτικά
	Βάση	1113	699	144	270
	Σταθμ.	1110	690	138	282
	Row %	100,0%	62,2%	12,5%	25,4%
Εγγύτητα σε ΔΗΚΚΙ	Πολύ κοντά	2,9%	2,9%	,7%	3,9%
	Κοντά	11,7%	12,1%	16,5%	8,4%
	Ούτε κοντά - ούτε μακριά	24,3%	26,6%	17,9%	21,8%
	Μακριά	33,1%	34,2%	32,9%	30,5%
	Πολύ μακριά	20,6%	16,8%	24,4%	28,3%
	ΔΓ	2,2%	2,2%	2,0%	2,3%
	ΔΑ	5,2%	5,3%	5,6%	4,8%
	Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V.P.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 24 : Εγγύτητα σε ΔΗΚΚΙ κατά γεωγραφική περιοχή

		Σύνολο	Γεωγραφική περιοχή					
			Π.Σ.Π	Ετερέα - Πελ/σος	Θεσσαλία - Ηπειρος	Π.Σ.Θ.	Μακεδ. - Θράκη	Νησιά
Εγγύτητα σε ΔΗΚΚΙ	Βάση	1083	319	293	80	90	231	70
	Σταθμ.	1078	310	297	76	87	239	70
	Row %	100,0%	28,8%	27,6%	7,0%	8,0%	22,1%	6,5%
	Πολύ κοντά	2,9%	2,0%	2,5%	8,0%	2,2%	3,5%	1,7%
	Κοντά	11,6%	9,9%	12,3%	13,9%	15,2%	11,5%	10,1%
	Ούτε κοντά - ούτε μακριά	24,1%	22,3%	24,8%	28,1%	36,0%	18,5%	29,9%
	Μακριά	32,9%	43,2%	30,9%	22,3%	24,6%	33,5%	15,6%
	Πολύ μακριά	1083	319	293	80	90	231	70
	ΔΓ	2,3%	2,1%	2,7%	,0%	3,5%	1,6%	4,5%
	ΔΑ	5,2%	6,6%	6,8%	2,6%	4,2%	1,6%	9,0%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V.P.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 25 : Εγγύτητα σε ΔΗΚΚΙ κατά επίπεδο εκπαίδευσης

		Σύνολο	Επίπεδο εκπαίδευσης		
			Κατώτερη	Μέση	Ανώτερη
	Βάση	1113	395	560	158
	Σταθμ.	1110	427	538	145
	Row %	100,0%	38,4%	48,5%	13,1%
Εγγύτητα σε ΔΗΚΚΙ	Πολύ κοντά	2,9%	3,8%	2,7%	1,1%
	Κοντά	11,7%	13,0%	11,0%	10,7%
	ούτε κοντά - ούτε μακριά	24,3%	20,9%	26,0%	27,5%
	Μακριά	33,1%	33,2%	30,7%	41,7%
	Πολύ μακριά	20,6%	19,8%	22,9%	14,7%
	ΔΓ	2,2%	3,4%	1,7%	,3%
	ΔΑ	5,2%	5,7%	5,1%	4,0%
	Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V P.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 26 : Εγγύτητα σε ΔΗΚΚΙ κατά εισόδημα

		Συνολικό μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα					
		Σύνολο	Λιγότερο από 150 χιλ.	150 - 300 χιλ.	300 - 500 χιλ.	Πάνω από 500 χιλ.	ΔΓ/ΔΑ
Εγγύτητα σε ΔΗΚΚΙ	Βάση	1113	289	481	132	56	155
	Σταθμ.	1110	308	483	121	53	146
	Row %	100,0%	27,7%	43,5%	10,9%	4,8%	13,1%
	Πολύ κοντά	2,9%	3,2%	3,0%	3,2%	,0%	2,7%
	Κοντά	11,7%	14,1%	11,5%	11,6%	17,1%	5,5%
	Ούτε κοντά - ούτε μακριά	24,3%	23,3%	24,7%	25,0%	25,0%	24,2%
	Μακριά	33,1%	31,1%	33,2%	36,0%	43,2%	30,8%
	Πολύ μακριά	20,6%	20,6%	21,7%	16,7%	11,9%	23,5%
	ΔΓ	2,2%	1,4%	1,6%	2,7%	2,7%	5,3%
	ΔΑ	5,2%	6,4%	4,2%	4,8%	,0%	8,0%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V P.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 27 : Κόμμα που μπορεί να κυβερνήσει τη χώρα κατά θέση στην απασχόληση

		Θέση στην απασχόληση								
		Εύνολο	Εργοδ. - Αυτ/μενοι	Μισθω τοί Δ.Τ.	Μισθω τοί Ι.Τ.	Ανεργοί	Ευντα ξιούχοι	Νοικο κυρές	Φοιτητές	Άλλο
Κόμμα που μπορεί να κυβερνήσει τη χώρα	Βάση	1113	199	104	195	87	201	199	56	72
	Σταθμ.	1110	201	96	173	78	229	214	46	73
	Row %	100,0%	18,1%	9,6%	15,6%	7,1%	20,7%	19,3%	4,1%	6,6%
	ΠΟΛ.ΑΝ	1,5%	2,7%	,9%	,6%	2,6%	1,4%	,9%	3,7%	,0%
	ΠΑΣΟΚ	28,4%	28,3%	38,9%	34,2%	22,3%	20,7%	30,1%	33,5%	24,0%
	ΕΥΝ	2,9%	2,5%	6,0%	4,2%	,0%	4,0%	1,1%	3,0%	2,2%
	ΝΔ	24,4%	26,2%	20,4%	21,0%	19,0%	31,6%	19,3%	22,4%	32,1%
	ΚΚΕ	2,7%	2,1%	1,1%	2,6%	3,1%	4,5%	2,7%	1,9%	1,6%
	ΔΗΚΚΙ	1,9%	3,3%	,0%	1,7%	3,3%	1,0%	1,6%	1,8%	3,3%
	Κανένα	27,3%	21,9%	22,6%	30,7%	41,4%	23,6%	33,7%	24,6%	20,0%
Εύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V.P.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 28 : Κόμμα που μπορεί να κυβερνήσει τη χώρα κατά εισόδημα

		Εύνολο	Συνολικό μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα				
			Λιγότερο από 150 χιλ.	150 - 300 χιλ.	300 - 500 χιλ.	Πάνω από 500 χιλ.	ΔΓ/ΔΑ
Κόμμα που μπορεί να κυβερνήσει τη χώρα	Βάση	1113	289	481	132	56	155
	Σταθμ.	1110	308	483	121	53	146
	Row %	100,0%	27,7%	43,5%	10,9%	4,8%	13,1%
	ΠΟΛ.ΑΝ	1,5%	1,3%	1,9%	,8%	,0%	1,2%
	ΠΑΣΟΚ	28,4%	24,7%	29,8%	36,5%	37,5%	21,5%
	ΣΥΝ	2,9%	2,9%	3,1%	2,8%	2,8%	2,4%
	ΝΔ	24,4%	26,7%	25,3%	22,5%	14,2%	22,2%
	ΚΚΕ	2,7%	6,1%	2,3%	,0%	,0%	,6%
	ΔΗΚΚΙ	1,9%	2,5%	2,0%	,0%	3,6%	1,1%
	Κανένα	27,3%	24,7%	26,1%	29,1%	38,2%	31,5%
Ολα		3,3%	4,2%	3,4%	2,3%	2,0%	2,2%
ΔΓ/ΔΑ		7,6%	7,0%	6,1%	6,0%	1,6%	17,2%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V P.R.C. (12/1997)

123 * Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 29 : Κόμμα με μέλλον κατά ψήφο στις εκλογές του 1996

		Ψήφος στις 22/9/96											
		Σύνολο	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ	Άλλο	Νέοι	ΔΨ	Α/Λ/Κ	ΔΑ
Κόμμα που έχει μέλλον	Βάση	1113	349	275	39	65	31	6	32	55	58	53	150
	Σταθμ.	1110	347	319	48	41	37	23	17	47	56	23	152
	Row %	100,0%	31,3%	28,8%	4,3%	3,7%	3,3%	2,0%	1,6%	4,2%	5,0%	2,1%	13,7%
	ΠΟΛ.ΛΝ	2,0%	1,4%	1,8%	,0%	1,4%	,0%	18,3%	,0%	9,1%	,0%	3,7%	1,2%
	ΠΑΣΟΚ	23,9%	56,2%	4,1%	10,3%	10,7%	12,6%	,0%	18,4%	18,3%	22,0%	9,9%	11,1%
	ΣΥΝ	6,0%	4,5%	3,6%	2,2%	56,7%	3,2%	,0%	6,1%	5,4%	8,0%	,0%	3,9%
	ΝΔ	25,2%	8,3%	63,7%	2,5%	6,1%	3,6%	,0%	12,3%	21,6%	16,1%	5,4%	12,9%
	ΚΚΕ	4,3%	2,5%	,4%	59,8%	1,3%	,0%	17,8%	6,8%	1,8%	,0%	5,3%	,6%
	ΔΗΚΚΙ	5,8%	4,4%	4,1%	,0%	1,7%	31,8%	33,4%	,0%	13,2%	3,3%	,0%	5,5%
	Κανένα	21,0%	13,3%	15,3%	17,8%	17,2%	37,9%	30,6%	44,2%	18,0%	35,9%	66,1%	33,5%
	Όλα	3,3%	3,3%	2,1%	7,4%	3,0%	7,3%	,0%	2,9%	,0%	3,7%	3,8%	5,4%
	ΔΓ/ΔΑ	8,5%	6,2%	4,9%	,0%	1,8%	3,6%	,0%	9,4%	12,6%	11,0%	5,8%	25,9%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V P.R.C. (12/1997)

637 * Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 30 : Κόμμα με μέλλον κατά πολιτική αυτοτοποθέτηση

		Σύνολο	Αυτοτοποθέτηση στην κλίμακα Α/Δ					
			Αριστερά	Κ/Α	Κέντρο	Κ/Δ	Δεξιά	ΔΓ/ΔΑ
	Βάση	1113	108	187	354	132	138	194
	Σταθμ.	1110	99	180	347	148	157	179
	Row %	100,0%	8,9%	16,2%	31,3%	13,3%	14,2%	16,1%
Κόμμα που έχει μέλλον	ΠΟΛ.ΑΝ	2,0%	,0%	,5%	2,4%	5,7%	1,4%	1,3%
	ΠΑΣΟΚ	23,9%	23,4%	45,5%	37,3%	5,0%	2,5%	10,7%
	ΣΥΝ	6,0%	16,5%	10,1%	6,5%	3,0%	2,2%	1,2%
	ΝΔ	25,2%	4,0%	5,2%	12,3%	51,7%	79,9%	11,9%
	ΚΚΕ	4,3%	24,3%	2,9%	1,5%	3,0%	,8%	1,8%
	ΔΗΚΚΙ	5,8%	5,0%	7,9%	9,4%	5,1%	,7%	2,4%
	Κανένα	21,0%	17,9%	18,0%	19,0%	18,4%	7,7%	43,7%
	Όλα	3,3%	4,3%	6,1%	3,3%	,8%	1,4%	4,0%
	ΔΓ/ΔΑ	8,5%	,5%	3,9%	8,5%	7,4%	3,3%	23,0%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V P.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 31 : Κόμμα με μέλλον κατά θέση στην απασχόληση

		Σύνολο	Θέση στην απασχόληση							
			Εργοδ. - Αυτ/ μενοι	Μισθω τοί Δ.Τ.	Μισθω τοί Γ.Τ.	Ανεργοί	Συντα ξιούχοι	Νοικο κυρές	Φοιτητές	Άλλο
Κόμμα που έχει μέλλον	Βάση	1113	199	104	195	87	201	199	56	72
	Σταθμ.	1110	201	96	173	78	229	214	46	73
	Row 8	100,0%	18,1%	8,6%	15,6%	7,1%	20,7%	19,3%	4,1%	6,6%
	ΠΟΛ.ΔΗ	2,0%	3,7%	2,0%	1,6%	3,3%	,5%	1,7%	3,7%	1,3%
	ΠΑΣΟΚ	23,9%	19,5%	32,4%	29,3%	22,6%	20,6%	28,6%	19,9%	12,5%
	ΣΥΝ	6,0%	8,8%	5,5%	8,8%	6,8%	4,9%	2,5%	12,7%	1,5%
	ΝΔ	25,2%	26,4%	17,3%	19,4%	17,1%	34,6%	22,2%	23,9%	34,1%
	ΚΚΕ	4,3%	2,3%	1,5%	3,1%	6,0%	6,7%	3,2%	5,8%	8,4%
	ΔΗΚΚΙ	5,8%	8,3%	4,2%	5,1%	9,4%	2,3%	6,8%	5,4%	7,7%
	Κανένα	21,0%	18,5%	24,3%	23,8%	29,4%	17,5%	22,3%	17,6%	17,5%
	Ολα	3,3%	3,7%	4,2%	3,1%	,0%	3,4%	5,1%	,0%	2,2%
	ΔΓ/ΔΑ	8,5%	8,8%	8,4%	5,9%	5,4%	9,6%	7,4%	11,0%	15,0%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V P.R.C. (12/1997)

936 * Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 32 : Κόμμα με ικανά στελέχη κατά ψήφο στις εκλογές του 1996

		Σύνολο	Ψήφος στις 22/9/96										
			ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΠΟΛΑΝ	ΑΛΛο	Νέοι	ΔΨ	Α/Δ/Κ	ΔΑ
	Βάση	1113	349	275	39	65	31	6	32	55	58	53	150
	Σταθμ.	1110	347	319	48	41	37	23	17	47	56	23	152
	Row 8	100,0%	31,3%	28,8%	4,3%	3,7%	3,3%	2,0%	1,6%	4,2%	5,0%	2,1%	13,7%
Κόμμα που έχει ικανά στελέχη	ΠΟΛ.ΑΝ	1,1%	1,1%	,3%	,0%	,0%	,0%	18,3%	,0%	5,5%	1,8%	,0%	,0%
	ΠΑΣΟΚ	30,2%	63,9%	6,4%	12,4%	16,5%	19,1%	33,3%	18,8%	32,5%	24,5%	15,3%	19,3%
	ΣΥΝ	4,2%	2,7%	1,5%	4,7%	41,4%	,6,1%	,0%	3,4%	3,6%	4,7%	4,0%	3,4%
	ΝΔ	24,4%	6,8%	65,1%	4,6%	7,6%	3,6%	,0%	6,2%	18,1%	14,0%	5,2%	9,5%
	ΚΚΕ	2,9%	,3%	,0%	57,7%	1,3%	,0%	,0%	,0%	1,8%	1,6%	,0%	,6%
	ΔΗΚΚΙ	2,2%	2,7%	1,0%	,0%	,0%	15,9%	,0%	,0%	4,2%	3,3%	,0%	1,4%
	Κανένα	16,8%	10,5%	11,9%	13,3%	9,4%	26,7%	30,6%	52,9%	12,7%	23,8%	54,7%	28,6%
	Ολα	9,8%	7,0%	9,3%	7,4%	20,4%	25,3%	,0%	9,2%	10,8%	13,7%	11,2%	10,8%
	ΔΓ/ΔΑ	8,4%	4,8%	4,4%	,0%	3,3%	3,3%	17,9%	9,4%	10,9%	12,6%	9,7%	26,3%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V P.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 33 : Πρόθεση ψήφου κατά θέση στην απασχόληση

			Εύνολο	Θέση στην απασχόληση							
				Εργασ. - Αντ/ μενοι	Μισθω τοί Δ.Τ.	Μισθω τοί Ι.Τ.	Ανεργοί	Συντα ξιούχοι	Νοικο κυρές	Φοιτητές	Άλλο
Πρόθεση ψήφου	Βάση		1112	199	104	195	87	200	199	56	72
	Σταθμ.		1109	201	96	173	78	228	214	46	73
	Row %		100,0%	18,1%	8,6%	15,6%	7,1%	20,6%	19,3%	4,1%	6,6%
	ΠΑΣΟΚ	Col %	26,5%	24,2%	32,8%	27,3%	23,8%	25,5%	28,1%	31,4%	21,4%
		Row %	100,0%	16,5%	10,7%	16,1%	6,3%	19,8%	20,4%	4,9%	5,3%
	Νέα Δημοκρατία	Col %	30,7%	32,1%	23,0%	24,5%	26,9%	39,6%	28,1%	22,1%	40,5%
		Row %	100,0%	18,9%	6,5%	12,5%	6,2%	26,6%	17,6%	3,0%	8,7%
	ΚΚΕ	Col %	4,9%	3,2%	4,4%	4,4%	6,7%	7,8%	4,2%	7,0%	1,6%
		Row %	100,0%	11,8%	7,6%	14,0%	9,6%	32,4%	16,4%	5,9%	2,2%
	Ευνοϊσμός	Col %	5,2%	5,5%	10,2%	7,5%	4,9%	3,2%	2,1%	2,4%	9,5%
		Row %	100,0%	19,3%	16,9%	22,7%	6,7%	12,8%	7,7%	1,9%	12,0%
	ΔΗΚΚΙ	Col %	5,4%	8,0%	1,0%	5,5%	9,9%	4,2%	5,2%	,0%	5,8%
		Row %	100,0%	27,0%	1,5%	16,1%	13,1%	16,2%	18,8%	,0%	7,2%
	Πολιτική Ανοιξη	Col %	1,5%	4,1%	,9%	,0%	2,2%	,0%	,9%	7,9%	,0%
		Row %	100,0%	50,6%	5,1%	,0%	10,5%	,0%	11,4%	22,4%	,0%
	Άλλο κόμμα	Col %	3,8%	3,8%	3,2%	3,8%	5,1%	1,9%	3,9%	8,5%	6,6%
		Row %	100,0%	18,0%	7,2%	15,3%	9,4%	10,4%	19,4%	9,1%	11,2%
	Αναποφάσιμοι	Col %	2,0%	2,1%	2,7%	2,4%	1,2%	1,8%	3,1%	,0%	,0%
		Row %	100,0%	18,6%	11,6%	18,4%	4,2%	18,0%	29,2%	,0%	,0%
	Δε θα ψηφίζουν	Col %	1,3%	1,0%	,0%	2,3%	2,1%	1,2%	1,5%	1,8%	,0%
		Row %	100,0%	13,8%	,0%	27,6%	11,7%	19,3%	21,8%	5,8%	,0%
	Λευκό	Col %	2,4%	1,5%	,4%	4,2%	3,7%	2,4%	1,4%	7,1%	1,8%
		Row %	100,0%	11,1%	1,4%	27,1%	11,1%	20,9%	11,1%	12,4%	4,9%
	Άκυρο	Col %	2,5%	,8%	4,0%	3,5%	5,2%	2,3%	2,4%	2,7%	,5%
		Row %	100,0%	5,6%	13,8%	21,9%	14,9%	19,4%	18,5%	4,6%	1,4%
	Δεν απάντησαν	Col %	13,8%	13,7%	17,6%	14,6%	8,3%	10,0%	19,3%	9,1%	12,3%
		Row %	100,0%	18,0%	11,0%	16,5%	4,2%	14,9%	26,9%	2,7%	5,8%
Εύνολο			100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Πηγή: V Project Research Consulting - V P.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Πίνακας 34 : Πρόθεση ψήφου κατά εισόδημα

			Εύνολο	Ευνολικό μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα				
				Λιγότερο από 150 χιλ.	150 - 300 χιλ.	300 - 500 χιλ.	Πάνω από 500 χιλ.	ΔΤ/ΔΑ
Πρόθεση ψήφου	Βάση		1112	288	481	132	56	155
	Σταθμ.		1109	306	483	121	53	146
	Row %		100,0%	27,6%	43,5%	10,9%	4,8%	13,1%
	ΠΑΣΟΚ	Col %	26,5%	28,1%	25,6%	31,1%	29,4%	21,5%
		Row %	100,0%	29,3%	42,0%	12,8%	5,3%	10,7%
	Νέα Δημοκρατία	Col %	30,7%	30,2%	31,5%	26,4%	29,3%	33,0%
		Row %	100,0%	27,3%	44,7%	9,4%	4,6%	14,1%
	ΚΚΕ	Col %	4,9%	9,1%	4,5%	1,7%	1,9%	1,7%
		Row %	100,0%	50,6%	39,3%	3,8%	1,8%	4,5%
	Ευνασπισμό	Col %	5,2%	2,4%	5,8%	9,1%	8,9%	4,4%
		Row %	100,0%	13,0%	48,5%	19,1%	8,2%	11,2%
	ΔΗΚΚΙ	Col %	5,4%	7,1%	5,0%	5,0%	3,6%	3,6%
		Row %	100,0%	36,7%	40,9%	10,2%	3,2%	8,9%
	Πολιτική Ανοιξη	Col %	1,5%	2,5%	1,4%	,0%	,0%	1,2%
		Row %	100,0%	47,4%	42,1%	,0%	,0%	10,5%
	Άλλο κόμμα	Col %	3,8%	1,0%	5,0%	3,5%	1,7%	7,1%
		Row %	100,0%	7,0%	56,6%	10,0%	2,1%	24,3%
	Αναποφάσιστοι	Col %	2,0%	1,1%	2,6%	1,7%	4,9%	1,2%
		Row %	100,0%	14,9%	56,6%	9,0%	11,5%	8,0%
	Δε θα ψηφίζουν	Col %	1,3%	1,2%	1,2%	2,5%	1,9%	,6%
		Row %	100,0%	26,1%	40,3%	20,9%	6,9%	5,8%
	Λευκό	Col %	2,4%	1,8%	2,0%	2,6%	7,6%	2,9%
		Row %	100,0%	21,0%	35,7%	12,1%	15,1%	16,0%
	Άκυρο	Col %	2,5%	2,6%	2,3%	2,0%	1,9%	3,3%
		Row %	100,0%	29,2%	40,8%	8,6%	3,6%	17,8%
	Δεν απάντησαν	Col %	13,8%	12,8%	13,2%	14,5%	9,0%	19,5%
		Row %	100,0%	25,6%	41,4%	11,4%	3,1%	18,5%
Σύνολο			100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πηγή: V Project Research Consulting - V P.R.C. (12/1997)

* Βάσεις με λιγότερους από 60 ερωτώμενους δεν έχουν την απαραίτητη στατιστική αξιοπιστία και παρουσιάζονται απολύτως ενδεικτικά

Βιβλιογραφία

Ανθόπουλος Χαράλαμπος, *Το ελληνικό πολιτικό σύστημα ως κομματοκρατία*, (στο *Κρίση του ελληνικού πολιτικού συστήματος*; Επιμέλεια, Ξενοφών Ι. Κοντιάδης - Ανθόπουλος Θ. Χαράλαμπος), Αθήνα, Παπαζήση, 2008.

Βενιζέλος Ευάγγελος, *Το ανοικτό κόμμα, Τα συλλογικά πολιτικά υποκείμενα της μεταβιομηχανικής εποχής*, (διάθεση από την ιστοσελίδα του συγγραφέα) 2000.

Βερναρδάκης Χριστόφορος, *Το κομματικό σύστημα 1995-1998. Ιδεολογικές, Μετακινήσεις, πολιτικές συγγένειες και χώροι κομματικού ανταγωνισμού*, στο «*Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα, Έρευνες – Δημοσκοπήσεις 1999-2000*, Ινστιτούτο V-Project Research Consulting (V-PRS)» επιμέλεια Βερναρδάκης Χριστόφορος, Αθήνα, Νέα Σύνορα - Α.Α. Λιβάνη, 1999.

Βερναρδάκης Χριστόφορος, *Πολιτικές ανακατατάξεις και κοινωνικές μετατοπίσεις*, στο «*Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα, Έρευνες – Δημοσκοπήσεις 2002*, Ινστιτούτο V-Project Research Consulting (V-PRS)» επιμέλεια Βερναρδάκης Χριστόφορος, Αθήνα, Νέα Σύνορα - Α.Α. Λιβάνη, 2002.

Βούλγαρης Γιάννης, *Καπιταλισμός και Δημοκρατία. Η επάνοδος ενός παλιού προβλήματος*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 10, Νοέμβριος 1997.

Βούλγαρης Γιάννης, *Η Ελλάδα της μεταπολίτευσης 1974-1990. Σταθερή Δημοκρατία, σημαδεμένη από τη μεταπολιτευτική ιστορία*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2001.

Βούλγαρης Γιάννης, *Η πρόκληση της ηγεμονίας*, Αθήνα, Πόλις, 2003.

Βούλγαρης Γιάννης, *Κράτος και κοινωνία πολιτών στην Ελλάδα. Μία σχέση προς επανεξέταση*; Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 28, Νοέμβριος 2006.

Δεμερτζής Νικόλαος, *Κόμματα «νέας πολιτικής»*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 1, Ιανουάριο 1993.

Βιβλιογραφία

Διαμαντόπουλος Θανάσης, *Ελληνική πολιτική ζωή, Εικοστός αιώνας*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1997.

Δρεττάκης Γ. Μανόλης, *Βουλευτικές εκλογές 1996 και 2000*, Αθήνα 2000.

Ελεφάντης Άγγελος, *Στον αστερισμό του λαϊκισμού*, Αθήνα, Πολίτης, 1991.

Ζαφειρόπουλος Κ. -Θ. Χατζηπαντελής, *Εκλογική μεταβλητότητα την περίοδο 1985-1996*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 13, Μάιος 1999.

Ζαφειρόπουλος Κώστας, *Ανάλυση και γεωγραφία των εκλογικών μετατοπίσεων 1996-2000*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 17, Μάιος 2001.

Ζαφειρόπουλος Κώστας- Μαραντζίδης Νίκος, *Κοινωνικές μεταβολές στην εκλογική βάση και στο λόγο του ΠΑΣΟΚ*, στο Κατσούλης Ηλίας, (πρόλογος-επιμέλεια) «Νέα σοσιαλδημοκρατία – περιεχόμενα πολιτικής θεσμοί, οργανωτικές δομές» Αθήνα, Σιδέρης, 2002.

Θωμαδάκης Σταύρος – Σερεμέτης Δημήτριος, *Η αποσταθεροποιητική δυναμική του ελληνικού εκλογικού – δημοσιονομικού κύκλου*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 2, Οκτώβριος 1993.

Κακεπάκη Μανίνα, *Αδιάφοροι ψηφοφόροι, αδιάφορη προεκλογική εκστρατεία: Μια εμπειρική ανάλυση των βουλευτικών εκλογών του 2000*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 9, Μάιος 1997.

Καραγιάννης Γιάννης, *«Κόμματα Εξουσίας» και πολιτική στη σύγχρονη Ελλάδα*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 29, Ιούνιος 2007.

Κατσούλης Ηλίας, *Η απαξίωση των πολιτικών κομμάτων και το παράδοξο της ανάπτυξης*, στο Κατσούλης Ηλίας (επιμ.) «Νέα σοσιαλδημοκρατία – περιεχόμενα πολιτικής, θεσμοί, οργανωτικές δομές», Σιδέρης, Αθήνα, 2002.

Βιβλιογραφία

Καφετζής Παναγιώτης, *Πολιτική επικοινωνία, πολιτική συμμετοχή και κρίση της πολιτικής*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 9, Μάιος 1997.

Κιτρομιλίδης Π.(πρόλογος), Λυριντζής Χρ., Νικολακόπουλος Ηλ.(επιμέλεια) (συλλογικό), *Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του '80: εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*, Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης, Αθήνα, Θεμέλιο, 1990.

Κονδύλης Παναγιώτης, *Η παρακμή του Δυτικού Πολιτισμού, από τη μοντέρνα στην μεταμοντέρνα εποχή και από το φιλελευθερισμό στη μαζική δημοκρατία*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1991.

Κωτσονόπουλος Λουδοβίκος, *Οργανωτικές και λειτουργικές μεταβολές των δύο σημαντικών πολιτικών κομμάτων της μεταπολιτευτικής περιόδου, στο «Κοινωνική αλλαγή στη σύγχρονη Ελλάδα (1980-2001)»*, Αθήνα, Ίδρυμα Σάκη Καραγιωργα, 2004.

Λούλης Γιάννης, *Η κρίση της πολιτικής στην Ελλάδα: Εκλογές, κοινή γνώμη, πολιτικές εξελίξεις 1980-1995*, Αθήνα, Σιδέρης, 1999.

Λούλης Γιάννης, *Τριγωνοποίηση: Κυρίαρχες ιδέες και η πολιτική δυναμική στην εποχή μας*, Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής, Αθήνα, Σιδέρης, 1999.

Λούλης Γιάννης, *Τα είκοσι χρόνια που άλλαξαν την Ελλάδα. Τι φεύγει, τι έρχεται και οι επόμενες εκλογές*, Αθήνα, Λιβάνη, 2003.

Λυριντζής Χρήστος - Σπουρδαλάκης Μιχάλης, *Περί λαϊκισμού. Μια σύνθεση με αφορμή την ελληνική βιβλιογραφία*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 1, Ιανουάριος 1993.

Λυριντζής Χρ. Νικολακόπουλος Ηλ. Σωτηρόπουλος Δ. (επιμέλεια), *Κοινωνία και πολιτική. Όψεις της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας 1974-1994*, Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης, Αθήνα, Θεμέλιο, 1996.

Λυριντζής Χρήστος, *Κρίση πολιτικής (;) Νέες πολιτικές τάσεις και οι δυνατότητες του «εκσυγχρονισμού»*, στο Σπουρδαλάκης Μ. (επιμέλεια) «ΠΑΣΟΚ, κόμμα-κράτος-κοινωνία», Αθήνα, Πατάκη, 1998.

Βιβλιογραφία

Μαυρής Γιάννης, *Οι τάσεις αποδόμησης/μετασχηματισμού του μεταπολιτευτικού κομματικού συστήματος*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 9, Μάιος 1997.

Μενδρινού Μ. Μαρία, *Η Εκλογική πολιτική στο Ελληνικό Πολιτικό Σύστημα: Εσωτερικές και Ευρωπαϊκές Παράμετροι, 1974-2000*, Αθήνα, Παπαζήσης 2000.

Μενδρινού Μαρία, *Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα: Συμπτώματα δυσαρέσκειας*, στο «Η κοινή γνώμη στη Ελλάδα, Έρευνες – Δημοσκοπήσεις 2002, Ινστιτούτο V-Project Research Consulting (V-PRS)», (επιμέλεια, Βερναδάκης Χριστόφορος), Αθήνα: Λιβάνη, 2002.

Μοσχονάς Γεράσιμος, *Η διαιρετική τομή Δεξιάς-Αντιδεξιάς στη μεταπολίτευση (1974-1990). Περιοχόμενο της τομής και όψεις της στρατηγικής των κομμάτων του «αντιδεξιού υποσυστήματος»* στο Νίκο Δεμερτζής (εισαγωγή-επιμέλεια), *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1994.

Μουζέλης Ν.- Λίποβατς Θ.- Σπουρδαλάκης Μ., (πρόλογος Κώστας Σημίτης), *Λαϊκισμός και πολιτική*, Αθήνα, Γνώση, 1989.

Μουζέλης Νικόλαος, *Το κράτος στην ύστερη ανάπτυξη*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 1, Ιανουάριο 1993.

Μουζέλης Νικόλαος, *Για έναν εναλλακτικό τρίτο δρόμο: αναστοχαστικός εκσυγχρονισμός και τα αδιέξοδα της πολιτικής σκέψης του Anthony Giddens*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2001.

Μπάλιας Σ. *Κρίση αντιπροσώπευσης και δημοκρατία*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 9, Μάιος 1997.

Νικολακόπουλος Ηλίας, *Εισαγωγή στη θεωρία και την πρακτική των εκλογικών συστημάτων*, Αθήνα, Σάκουλας, 1989.

Νικολακόπουλος Ηλίας, *«Αποφασισμένοι» και «Αναποφάσιστοι»: Η συμβολή των δημοσκοπήσεων έξω από τα εκλογικά τμήματα στην ανάλυση της ψήφου*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 9 Απρίλιος 1997.

Βιβλιογραφία

Πανταζόπουλος Ανδρέας, *Η Δημοκρατία της Συγκίνησης*, Αθήνα, Πόλις, 2002.

Πανταζόπουλος Ανδρέας, «*Εκσυγχρονισμός / αντισυγχρονισμός*»: *Μία νέα πολιτική διαίρεση*; στο «*Η κοινή γνώμη στη Ελλάδα, Έρευνες – Δημοσκοπήσεις 2002*, Ινστιτούτο V-Project Research Consulting (V-PRS)», (επιμέλεια, Βερναδάκης Χριστόφορος), Αθήνα, Λιβάνη, 2002.

Παπάς Τάκης, *Κομματικό σύστημα και πολιτικός ανταγωνισμός στην Ελλάδα, 1981-2000*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 17, Μάιος 2001.

Πιζάνιας Πέτρος, *Ακέφαλα υποκείμενα. Περιήγηση στις πολιτικές σχέσεις με οδηγό την υποκειμενικότητα*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τεύχος 4, Οκτώβριος 1994.

Σακελλαρόπουλος Σπύρος, Σωτήρης Παναγής, *Μεταλλαγές του κομματικού φαινομένου και θωράκιση του πολιτικού επιπέδου απέναντι στα λαϊκά συμφέροντα*, στο *Κοινωνική αλλαγή στη σύγχρονη Ελλάδα (1980-2001)*», Αθήνα, Ίδρυμα Σάκης Καραγιώργα, 2004.

Σπυρδαλάκης Μιχάλης, *Από το «κίνημα διαμαρτυρίας» στο «νέο ΠΑΣΟΚ*», στο Σπυρδαλάκης Μιχάλης (επιμέλεια) ΠΑΣΟΚ, *Κόμμα – Κράτος- Κοινωνία*, Αθήνα, Πατάκης, 1998.

Σπυρδαλάκης Μιχάλης, *Ο Ελληνικός λαϊκισμός στις συνθήκες του αυταρχικού κρατισμού*, στο «*Λαϊκισμός και πολιτική*», (εισαγωγή, Σημίτης Κωστάς), Αθήνα, Γνώση, 1989.

Σπυρδαλάκης Μιχάλης, (πρόλογος) στο *Κοινωνική αλλαγή στη σύγχρονη Ελλάδα (1980-2001)*, Αθήνα, Ίδρυμα Σάκης Καραγιώργα, 2004.

Τσίρος Νίκος, *Για την κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων στην ύστερη νεωτερικότητα*, Θέσεις, τεύχος 100, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2007

Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, «*Τσαμπατζήδες*» *στη χώρα των θαυμάτων. Περί Ελλήνων στην Ελλάδα*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτική Επιστήμης, τεύχος 1, Ιανουάριος 1993.

Βιβλιογραφία

Χαραλάμπης Δημήτρης, *Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός: η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα*, Εξάντας, Αθήνα 1989.

Βιβλιογραφία

Bardi Luciano, Mair Peter, *The Parameters of Party Systems*, Party Politics, 14 (March) 2008.

Beck Ulrich, *Η επινόηση του Πολιτικού*, Αθηνά, Νέα Σύνορα, 1996.

Blyth Mark, *Η παγκοσμιοποίηση και τα όρια της δημοκρατικής επιλογής. Η σοσιαλδημοκρατία και η άνοδος της πολιτικής καρτελοποίησης*, (Μετ. Μιχάλης Παναγιωτάκης), Monthly Review 27 (92), Μάρτιος, 2007.

Bobbio Norberto, *Δεξιά και Αριστερά*, Αθήνα, Πόλις, 2006

Bourdieu Pierre, (επιμέλεια Νίκος Παναγιωτόπουλος), *Ενάντια στην πολιτική της απολιτικοποίησης*, στο «Για ένα ευρωπαϊκό κοινωνικό κίνημα», Αθήνα:, Πατάκη, 2001.

Chantal Mouffe (πρόλογος-επιμέλεια Γ. Σταυρακάκης), *Το δημοκρατικό παράδοξο*, Αθήνα, Πόλις, 2004.

Craib Ian, *Σύγχρονη κοινωνική θεωρία. Από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας*, (επιμέλεια Παντελής Ε. Λέκκας), Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2000.

Crouch Colin, *Μεταδημοκρατία*, (Εισαγωγή-Μετάφραση, Αλέξανδρος Κιουπκιολής), Αθήνα, Εκκρεμές, 2006.

Duverger Maurice, *Εισαγωγή στη πολιτική*, Αθήνα, Παπαζήση, 1985.

Downs Anthony, (πρόλογος-επιμέλεια, Ηλίας Κατσούλης), *Οικονομική θεωρία της δημοκρατίας*, Αθήνα, Παπαζήση, 1990.

Giddens Anthony, *Ο Τρίτος Δρόμος. Η ανανέωση της Σοσιαλδημοκρατίας*, Αθήνα, Πόλις, 1998.

Giddens Anthony, *Πέραν της αριστεράς και της δεξιάς : το μέλλον της ριζοσπαστικής πολιτικής*, Αθήνα, Πόλις, 1999.

Giddens Anthony, (επιμέλεια Λυκιαδακόπουλος Γεράσιμος), *Οι συνέπειες της νεωτερικότητας*, Αθήνα, Κριτική, 2001.

Hug Simon, *Studying the Electoral Success of New Political Parties: A Methodological Note*, Party Politics, 6 (April) 2000.

Βιβλιογραφία

Katz S. Richard, Mair Peter, *Changing Models of Party Organization and Party Democracy. The Emergence of the Cartel Party*, Party Politics, 1 (January) 1995.

Lenk Kurt (Επιμέλεια-Πρόλογος: Ηλίας Κατσούλης) *Πολιτική Κοινωνιολογία*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1990.

Lucardie Paul, *Prophets, Purifiers and Prolocutors: Towards a Theory on the Emergence of New Parties*, Party Politics, 6 (April) 2000.

Luhmann Niklas, *Η πραγματικότητα των μέσων μαζικής επικοινωνίας*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2001.

Mavrogordatos T. George *The Emerging Party System*, στο Richard Glogg (επιμ.) *Greece in the 1980s*, Macmillan, London, 1985.

Mayer Nonna, (μετάφραση-επιμέλεια: Χριστόφορος Βερναδάκης), *Εκλογική κοινωνιολογία. Ιστορικές διαδρομές και μοντέλα ανάλυσης*, Αθήνα, Σαββάλας 2005.

Moschonas Gerassimos, *In the name of Social Democracy. The Great Transformation: 1945 to the present*, London, Verso, 2002.

Mouffe Chantal (πρόλογος-επιμέλεια Γ. Σταυρακάκης), *Το δημοκρατικό παράδοξο*, Αθήνα, Πόλις, 2004.

Mughan Anthony, Wouter van der Brug, *Party, Charisma, Leader Effects and Support for Right-Wing Populist Parties*, Party Politics, 13 (January) 2007.

Palombara Joseph, *Reflections on Political Parties and Political Development, Four Decades Later*, Party Politics, 13 (March) 2007.

Sartoni Giovanni, *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Cambridge: University Press, 1976.

Schmidt Manfred, *Θεωρίες της δημοκρατίας*, (Επιμ. Γ. Πάσχος, Μτφρ. Ε. Δεκαβάλλα), Αθήνα, Σαββάλας, 2004.

Schumpeter Joseph A, *Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός και Δημοκρατία*, Αθήνα, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, 1972.

Βιβλιογραφία

Schwarzmantel John, *Για μια δημοκρατική πολιτεία. Ταυτότητα και συμμετοχή*, Αθήνα, Κριτική, 2004.

Sotiropoulos A. Dimitris, *Popylism and Bureacracy: The case of Gteece under PASOK, 1981- 1989*, Norte Dame and London, Univeristy of Notre Dame Press, 1996.

White Stephen, Ian Mc Allister *Political Parties and Democratic Consolidation in Post-communist Societies*, Party Politics, 13 (March) 2007.

Wildenmann Rudolf, *Η εκλογική έρευνα. Συμπεριφορά εκλογικού σώματος και ανάλυση εκλογών*, (πρόλογος, μετάφραση, σχόλια, Βασιλική Γεωργιάδου) Αθήνα, Παπαζήσης, 1998.